

ինչպես է դրսեւորվում տվյալ սահմանադրական կարգը հասարակական կյանքում, որքանով են միս ու արյուն ստանում Սահմանադրության հիմնարար սկզբունքները, ով է իշխանության իրական աղբյուրն ու կրողը, որքանով է երաշխավորված ու պաշտպանված մարդու արժանապատվությունը, որքանով են գործնականում տարանջատ, անկախ ու հավասարակշռված պետական իշխանության մարմինները: Վերջիններիս երաշխավորումն է այն հիմնական չափանիշը, որով հնարավոր է գնահատել սահմանադրականության իրական վիճակը:

Սահմանադրությունից մինչեւ սահմանադրականություն ճանապարհը չի ավարտվում երկրի Յիմնական օրենքի ընդունումով, անցումային դրույթներով նախատեսված ինչ-ինչ նախապատրաստական քայլերով, անհրաժեշտ ինստիտուտների ու կառույցների ձեւավորումով, մարդու իրավունքներն ու ազատությունները Սահմանադրության մեջ ամրագրելով: Այդ ճանապարհը յուրովի **արտացոլանքն է նախատեսվածի եւ իրականության**, որոնց փոխառնչություններին անդրադարձ կլինի ստորեւ:

Հագարամյակի մարտահրավերները սահմանադրաիրավական արդի գարգացումներին

Նոր հագարամյակում լուրջ մարտահրավերներ են նետված հասարակության քաղաքական կազմավորման ու սահմանադրական զարգացման այն դոկտրինաներին, որոնք, սկիզբ առնելով հատկապես 16-18-րդ դարերի իրավափիլիսոփայական ակունքներից, 19-20-րդ դարերում դարձան ազգային պետական համակարգերի ու միջազգային իրավահարաբերությունների ձևավորման տեսական հիմք ու անկյունքար: Հատկանշական է հենց Սահմանադրական իրավունքի միջազգային ընկերակցության 6-րդ վեհաժողովի թեմայի ընտրությունը՝ «Սահմանադրականություն, հին դոկտրինաներ, նոր աշխարհ»: Հինգ օր տեսած քննարկումները, 61 երկրների 450-ից ավելի մասնակիցներին ներկայացված 100-ից ավելի զեկույցները մեկ ընդհանուր եզրահանգում ունեին՝ նոր հագարամյակը նոր խնդիրներ է առաջադրում նախորդ դարերում ձևավորված ու գործադրված սահմանադրաիրավական լուծումներին: Հին դոկտրինաները լուրջ վերաիմաստավորման անհրաժեշտություն ունեն: Նոր խնդիրները նորովի լուծումներ են պահանջում: Արված հարցադրումները, թերեւս, հստակ են ու պարզ: Գլխավոր խնդիրը՝ դրանցից բխող մի շարք կոնկրետ հարցերի ճշգրիտ պատասխանը գտնելն է: Նախ, որո՞նք են նոր հագարամյակում մարդկությանը նետված մարտահրավերները, որոնք կարող են սահմանադրաիրավական նորովի լուծումներ պահանջել: Երկրորդ՝ ի՞նչ առանձնահատկություններ ունեն այդ մարտահրավերներն անցումային հասարակական համակարգերի համար եւ ինչպիսի յուրահատուկ լուծումներ են պահանջում: Երրորդ՝ որո՞նք են սահմանադրաիրավական հետագա զարգացումների արժեհամակարգային հիմքերն ու հիմնական միտումները:

Կփորձենք անդրադառնալ առաջադրված որոշ հարցերի, որոնք առանցքային նշանակություն ունեն նաեւ մեր երկրում սահմանադրական օրինականության հաստատման համար:

Միջազգային հանրային-իրավական զարգացումների տարբեր ծալքերի համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ հիմնական գործոնները, որոնք բնորոշ են նոր հագարամյակի հասարակական կարգին եւ, մեր կարծիքով, թելադրում են նորովի լուծումներ, ամենաընդհանուր գծերով հանգում են հետեւյալներին.

1. նախորդ դարավերջի հասարակական բացասական էներգիայի կուտակումներն ու համակարգային փլուզումներն առաջ են բերել հասարակական կեցության այնպիսի վիճակ, որին բնորոշ են անկայունությունը, անորոշությունը, արժեհամակարգային շփոթը, իռացիոնալի ու «միջակության» ակտիվացումը, ինչպես նաեւ հասարակական տարաբնույթ գործընթացների աննախադեպ միջազգայնացումը,
2. տնտեսական, տեղեկատվական, իրավական գլոբալացումն ու սոցիալական հանրությանը վերաբերող շատ արժեքների ունիվերսալացումը հասարակական ինտեգրացման որակապես նոր իրավիճակ են ստեղծել, երբ կազմավորվում են նախադեպը չունեցող միջազգային համակցություններ, ինչպես, օրինակ, Եվրա-

հավասարակշռության նոր հենակետեր: Աշխարհը երկբևեռ համակարգից դարձել է անկայուն միաբևեռ համակարգ՝ բազմաբևեռի վերածելու իրական միտումներով: Մի կողմից, միջազգային համակարգային կայունության հենակետերը դեռևս հստակեցման գործընթացում են, մյուս կողմից՝ գոյություն ունեցող եւ այդ նպատակին ծառայող միջազգային ինստիտուտները կորցնում են իրենց նախկին տեղն ու դերը,

11. մարդկությունը վաղուց ստեղծել է ինքնառջնացման բավարար նախադրյալներ, եւ պատահականության գործոնը կամ բնական աղետները կարող են այդ հավանական հնարավորությունը դարձնել իրական: Առավել քան հրատապ է դարձել նաեւ համաճորակային վտանգների դեմ գործակցաբար հանդես գալու անհրաժեշտությունը,

12. գիտատեխնիկական մտքի թռիչքը, տեղեկատվական ներկա հնարավորությունները, ընդհուպ տեխնիկական կամ օրգանական արհեստական մարդու ստեղծման փորձարկումները թելադրում են ընդհանուր արժեհամակարգային նոր մոտեցումներ:

Թվարկումների ցանկը, թերեւս, կարելի է շարունակել, սակայն նշվածն էլ բավական է համոզվելու համար, որ այս համատեքստում պետք է դիտարկվեն բոլոր այն հիմնահարցերը, որոնք ներազգային ու միջազգային հոլովություն առնչվում են հասարակության կայուն ու ներդաշնակ զարգացման խնդիրներին⁸: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է շեշտել, որ նշված երեւոյթները նոր չեն ու մեկն չհայտնվեցին: Պարզապես դրանք ծավալվելով՝ նոր որակ ու ազդեցության բնույթ են ձեռք բերել՝ դրանից բխող հետեւանքներով:

Նոր հազարամյակում սահմանադրականությանն սպառնացող վտանգների վերլուծության առումով, մեր կարծիքով, ուշադրության են արժանի նաեւ ՌԴ ՍԴ նախագահ, պրոֆեսոր Վ. Ջորկինի ընդհանրացումները, համաձայն որոնց՝ նա այդ սպառնալիքների շարքում, մասնավորապես, առանձնացնում է⁹.

- աշխարհակարգի Վեստֆալյան համակարգի վրա հարձակումները¹⁰

եւ ցանցային կառավարման սկզբունքների արմատավորումը գլոբալ խնդիրների լուծման գործում,

⁸ A. E. 1 «a», U. 3 1/2 3 U. Y. a n. 3 I. i. C. 3 u. d. N. x. 3 E. »Y. N. Y. C. a. a. d. 3 n. 1. 3 n. 3 o. C. u. Y. 1. 3 i. a. o. A. u. d. Y. n. 3 U. 3 e. Y. a. o. A. u. U. u. i. a. n. a. 3 i. U. 3 I. 3 Y. 1/2 n. 3 o. a. d. U. n. C. Y. n. n. C. Y. i. n. 3 U. 3 m. 3 Y. a. o. A. u. d. Y. A. Y. a. n. C. h. a. O. a. o. A. u. d. Y. n. A. N. 3 1/2 n. 3 U. 3 I. C. U. 3 n. i. 3 N. 3 i. »n. Y. n. Y. 3 Y. N. 3 A. »B. i. a. o. m. 3 i. 3 n. 3 n. E. a. n. a. o. A. u. U. u. »Y. a. o. e. a. d. U. 3 e. C. h. i. a. d. u. a. o. N. 3 B. i. C. 3 e. Y. i. a. d. u. 3 n. 3 Y. u. 3 i. »I. C. B. 3 i. 1. 3 n. O. E. »Y. U. 3 I. »n. e. 3 U. 3 Y. B. 3 N. n. i. a. d. U. n. C. I. 3 U. u. 3 O. 3 u. 3 I. 3 Y. e. 3 I. 3 n. i. a. o. A. u. d. Y. n. C. 3 e. 3 n. i. 3 : O. 3 e. Y. 3 i. a. n. 3 a. »e. i. »E. Brands M. The Obsolescence of Almost All Theories Concerning International Relations // European Review. 1998. 6(3).

⁹ В. Зорькин – Роль конституционного суда в обеспечении стабильности и развития Конституции // Конституционное правосудие, 2004, N2, с. 15-28, C. Y. a. »e. Y. 3 »d. Zor'kin V. D. - Ob угрозах конституционному строю в XXI веке и необходимости проведения правовой реформы в России // Журнал российского права, 2004, N6, с. 3-17:

¹⁰ E. a. e. u. A. i. »n. 3 m. »n. a. d. u. 3 i. 1648A. e. i. a. n. 3 . n. i. 3 i. i. »e. i. y. 3 E. 3 Y. N. 3 U. 3 O. 3 U. 3 . n. »n. C. Y. a. n. a. Y. u. N. 3 Y. C. 3 o. 3 Y. 3 U. 3 u. 3 O. 3 u. 3 I. 3 Y. a. o. C. n. 3 i. 3 I. 3 Y. N. C. u. A. N. 3 U. 3 O. 3 U. 3 a. n. C. a. »i. a. o. A. u. d. Y. 3 e. a. o. C. 3 E. 3 I. 3 Y. N. 3 Y. n. a. o. A. u. U. 3 I. 3 1/2 I. »n. a. U. 3 Y. a. o. U. 3 1/2 3 U. 3 Y. N. 3 n. 3 m. »n. a. o. A. u. d. Y. n. C. N. C. U. 3 I. 3 Y. C. Y. e. i. C. a. o. A. C. e. i. 3 U. N. 3 U. 3 I. 3 n. C. N. C. u. A. a. »i. a. o. A. u. U. 3 Y. C. Y. u. Y. C. B. E. 3 Y. a. o. A. u. U. 3 Y. e. i. 3 1/4 a. d. Y. u. Y. 3 i.:

Եվրոպական 35 երկրների վերջին 50 տարիների սահմանադրական փոփոխությունների՝ մեր կողմից կատարված համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ հասարակական արժեհամակարգային զարգացման հիմնական միտումները սահմանադրական մակարդակում դրսևորվում են հետեւյալներում.

1. հասարակական-պետական հարաբերությունների առանցքն է դառնում մարդը՝ իր անօտարելի արժանապատվությամբ եւ իրավունքներով: Վերջիններս սահմանադրորեն ամրագրվում ու ճանաչվում են որպես անմիջական գործող իրավունքներ, դառնում են ժողովրդի ու պետության կողմից իշխանության իրականացման սահմանափակիչներ, ստանում են ներպետական ու միջազգային պաշտպանության հուսալի երաշխիքներ, հանդես են գալիս որպես տվյալ հասարակական համակարգի գնահատման հիմնական չափանիշներ: Մարդկային հանրության արժեքների համակարգում **տիրապետող է դառնում իրավունքի գերակայության սկզբունքը**: Քաղաքացիական հասարակության կայացման գլխավոր չափանիշ է դառնում ոչ թե իշխանությամբ՝ իրավունքի, այլ իրավունքով իշխանության սահմանափակումը,

2. Ժողովրդավարական արժեքները հիմնավորապես դառնում են սահմանադրական կարգի հենքը եւ մարդկանց ազատությունների երաշխիքը, նկատվում է համընդհանուր միտում կենտրոնական իշխանության աստիճանական սահմանափակման, ուժի (քաղաքական, վարչական, տնտեսական) ապակենտրոնացման եւ ինքնակառավարման հնարավորությունների ընդլայնման ու երաշխիքների ամրապնդման հարցերում,

3. իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հետեւողական իրացումը, դրանց գործառնական հավասարակշռումը, խելամիտ զսպումն ու հակակշռումը դառնում են համընդհանուր պահանջ: Ներկայացուցչական ժողովրդավարության զարգացումներն առանձնահատուկ կարեւորում են հասարակության քաղաքական կառուցակարգերի կատարելագործումն ու մարդկանց քաղաքական իրավունքների պաշտպանությունը: Հատուկ ուշադրության առարկա է դառնում դատական իշխանության անկախության, համակարգային լիարժեքության, ամբողջականության, կենսունակության ապահովման խնդիրը: Մեծապես կարեւորվում է տեղական ինքնակառավարումը՝ որպես հասարակության ժողովրդավարական ինքնավարության առանձնահատուկ ձեւ,

4. ամրապնդվում են ներսահմանադրական կայունության երաշխիքները, արմատավորվում է մարդու իրավունքների սահմանադրական երաշխիքների ու իշխանությունների լիազորությունների սահմանադրական հաշվեկշռի խախտումների բացահայտման, գնահատման եւ վերականգնման իրավական կուռ համակարգ, սահմանադրական կարգն օժտվում է առավել կենսունակ **«իմունային համակարգով»**, մարդու իրավունքների մեջ առանձնահատուկ կարեւորություն է ստանում նրա սահմանադրական արդարադատության իրավունքը,

5. հասարակական օրգանիզմի «իմունային բավարարության» ապահովման խնդիրների լուծումները նկատելիորեն փնտրվում են սահմանադրական դաշտում եւ, իր հերթին, ազգային սահմանադրությունների յուրաքանչյուր փոփոխություն միջազգային լայն արձագանք է ստանում,

6. գնալով էլ ավելի են կարեւորվում միջազգային իրավունքի տեղն ու դերն ազգային իրավական համակարգերում: Նկատելի են սահմանադրական հիմնական

հասկացությունների նույնականացման միտումներ: Ներդաշնակվում են մոտեցումներն իշխանությունների տարանջատման եւ մարդու իրավունքների սահմանափակումների չափանիշների ընտրության հարցերում: Միաժամանակ, փնտրվում են ազգային առանձնահատկությունների եւ վերազգային մոտեցումների «հաշտեցման» եզրեր:

Նշված օրինաչափություններն առաջին հերթին համակարգային նոր որակ են ստացել եվրոպական իրավունքում: Ընդհանրապես Եվրոպական միությունը նույնպես ներկայումս գտնվում է տարբեր փոփոխությունների փնտրտուքում: Դրանք վերաբերում են հիմնարար փաստաթղթերում ամրագրված արժեքներին եւ մոտեցումներին, մասնավորապես, եվրոպական համայնքների պայմանագրին (որն էականորեն փոփոխվել էր միասնական եվրոպական ակտերով, Եվրոպական միության մասին պայմանագրով, Ամստերդամի եւ Նիսի պայմանագրերով) եւ Եվրոպական միության մասին պայմանագրին (որն էականորեն փոփոխվել է Ամստերդամի եւ Նիսի պայմանագրերով):

Ներկա մոտեցումների արդյունքում, հաղթահարելով որոշ տարածայնություններ, Եվրոպական միության առաջին իրավական փաստաթուղթը դարձավ Միության Սահմանադրությունը: Իրավափիլիսոփայական մտքի ու հասարակական պրակտիկայի կարեւոր ձեռքբերումներից է հատկապես այն, որ առավել քան հստակեցվում է սահմանադրական կարգի հիմքը կազմող արժեքների համակարգը: Սահմանադրության 2-րդ հոդվածը պարզապես անվանվում է «Միության արժեքները»: Այն սահմանադրական մակարդակով ամրագրում է, որ «Միությունը հիմնված է այնպիսի արժեքների վրա, ինչպիսիք են մարդկային արժանապատվությունը, ազատությունը, ժողովրդավարությունը, հավասարությունը, իրավունքի գերակայությունը եւ մարդու իրավունքների հարգումը: Այս արժեքներն ընդհանուր են Անդամ պետությունների համար, որոնցում հասարակությանը բնորոշ են անխտրականությունը, բազմակարծությունը, հանդուրժողականությունը, արդարադատությունը եւ համերաշխությունը»: Սրանք լոկ բառեր չեն, այլ քաղաքակրթական մի ամբողջ համակարգի հիմքը կազմող արժեքներ են, եւ Եվրոպական ընտանիքին լիարժեք անդամակցելու մտադրություն ունեցող յուրաքանչյուր երկրում այս արժեքները՝ դրանց ամբողջության ու համակարգային փոխպայմանավորվածության մեջ, պետք է դառնան կենսունակ ու հիմնաքարային նշանակության կողմնորոշիչներ: Իսկ որքանով են այդպիսին, ինչպիսի՞ իրավամտածողություն է արձատավորված հետխորհրդային հասարակական համակարգերում, որոնք Եվրոպական ինտեգրացման ակտիվ գործընթացում են:

Այս եւ վերոշարադրյալ շատ հարցերի պատասխանը գտնելու բանալին, մեր կարծիքով, ամենից առաջ արդի եվրոպական իրավամտածողության ելակետային դրույթներին խորությամբ հաղորդակից դառնալն է:

**Սահմանադրականության արդի հիմնախնդիրները եվրոպական
իրավամտածողության համատեքստում**

Նախկին ԽՍՀՄ փլուզումը որքան էլ վերափոխեց աշխարհակարգը, միլիոնավոր մարդկանց մեջ մտայնությունն ու հաճախ նաեւ աշխարհըմբռնումը

չփոխվեցին: Եվրոպան տվյալ պարագայում զուտ աշխարհագրական ընկալում չէ, այն քաղաքակրթական արժեքների մի համակարգ է, եւ այդ արժեքների կրողը պետք է դառնա իրավական, ժողովրդավարական զարգացման ճանապարհ ընտրած պետության քաղաքացին: Իսկ այդ արժեքները մեզ՝ հայերիս, խորթ չեն, խոր արմատներ ունեն հենց մեր պատմության ծալքերում եւ իրավափիլիսոփայական ընկալումների առումով լավագույնս դրսևորվել են, մասնավորապես, Հակոբ եւ Շահամիր Շահամիրյանների հեղինակած՝ «Որոգայթ փառաց»¹³ սահմանադրական աշխատասիրության մեջ: Սակայն որքանով են դրանք ապրող ու կենսունակ արժեքներ մեր օրերում, ինչ տեղ ու դեր ունեն մեր նորօրյա աշխարհընկալման ու պետականորեն հանրային կենսագոյի կազմակերպման հարցում՝ լուրջ վերլուծության ու իմաստավորման անհրաժեշտություն ունեն:

Իրավափիլիսոփայական մոտեցումների տեսանկյունից եվրոպական զարգացումների արդի տրամաբանությանը հաղորդակից լինելու եւ մեզ համար արժեհամակարգային հստակեցումներ կատարելու առումով անհրաժեշտ է թեկուզ ամենահիմնական գծերով բացահայտել ու ընկալել եվրոպական սահմանադրականության բնույթն ու հատկապես իրավունքի էության գիտական ընդհանրացումները վերջին հարյուրամյակների ընթացքում:

Անտարակույս է, որ պատմության մեջ իրավահասկացողությունը լուրջ էվոլյուցիա է ապրել: Լեգիստական իրավամտածողությունը, որը եվրոպայում տիրապետող էր ընդհուպ մինչեւ XIX դարասկիզբը¹⁴, ընդունում էր, որ մարդն իշխանությանը ենթակա օբյեկտ է եւ ոչ թե ազատ էակ: Համաձայն լեգիզմի՝ իրավունքը պետական իշխանության կամքի դրսևորումն է, նրա հրահանգը կամ հրամանը¹⁵: Այս դոկտրինան խարսխված էր ավատատիրական սեփականության հենքից բխող իրավահարաբերությունների վրա: Ավատատիրոջն էին պատկանում արտադրության բոլոր միջոցները, այդ թվում՝ ճորտը, եւ սեփականատիրոջ կամքը բարձրագույն օրենք էր:

XIX դարի զարգացումները, մասնավորապես՝ պայմանագրային հիմքի վրա վարձու աշխատանքի արմատավորումը, մարդու, որպես սոցիալական ֆենոմենի, որոշակի իրավունքների ճանաչումը, իշխանությունների տարանջատման անհրաժեշտությունը, ժողովրդավարական արժեքների կարելորումն ու արմատավորումը շտկումներ մտցրեցին իրավահասկացողության ընդհանուր փիլիսոփայության մեջ: Տիրապետող դարձավ իրավական պոզիտիվիզմը (կամասահման իրավունքը), որն իրավունքն առավելապես մեկնաբանեց որպես սուբյեկտիվ ընկալման արգասիք, իշխանության ստեղծագործություն, նրա կողմից տրվող շնորհ: Որպես իրավունք ճանաչվեց օրենքի տեսք ստացած իշխանության կամքը, քաղաքական փոխհամաձայնությունը, որն ուներ պետական հարկադրանքի բնույթ:

Սակայն եվրոպան ստիպված էր լուրջ վերապահումներով մոտենալ պոզիտիվիստական իրավամտածողությանը՝ կանգնելով նաեւ ոչ իրավական

¹³ Պիլիսոփայության 1773 թ. ժողովրդավարական արժեքների կարելորումն ու արմատավորումը շտկումներ մտցրեցին իրավահասկացողության ընդհանուր փիլիսոփայության մեջ: Տիրապետող դարձավ իրավական պոզիտիվիզմը (կամասահման իրավունքը), որն իրավունքն առավելապես մեկնաբանեց որպես սուբյեկտիվ ընկալման արգասիք, իշխանության ստեղծագործություն, նրա կողմից տրվող շնորհ: Որպես իրավունք ճանաչվեց օրենքի տեսք ստացած իշխանության կամքը, քաղաքական փոխհամաձայնությունը, որն ուներ պետական հարկադրանքի բնույթ:

¹⁴ Եվրոպայում տիրապետող էր լեգիզմը, որը եվրոպայում տիրապետող էր ընդհուպ մինչեւ XIX դարասկիզբը, ընդունում էր, որ մարդն իշխանությանը ենթակա օբյեկտ է եւ ոչ թե ազատ էակ: Համաձայն լեգիզմի՝ իրավունքը պետական իշխանության կամքի դրսևորումն է, նրա հրահանգը կամ հրամանը:

¹⁵ Austin J. Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law. L., 1873. շջ 73:

օրենքների գոյության փաստի առջեւ: Չարչրկված արտահայտություն է, որ Հիտլերն իշխանության եկավ օրենքի միջոցով: Անառարկելի է, որ ֆաշիզմը հաստատվեց օրենքի օգնությամբ՝ իրավունքը բռնադատելով: Մայրցամաքային իրավական համակարգում, որտեղ դատական նախադեպն իրավունքի անմիջական աղբյուր չէ, իսկ օրենքը պարզապես քաղաքական փոխհամաձայնության արդյունք է, որտեղ հաճախ չկան օրինաստեղծ գործընթացին համարժեք արդարադատական (այդ թվում՝ սահմանադրական) հակակշիռներ, ապա ոչ իրավական օրենքի առկայությունը գրեթե անխուսափելի է դառնում, իսկ նման օրենքի բացարձակեցումը՝ հասարակական վտանգներով հղի:

Առաջադիմական լինելով հանդերձ, պոզիտիվիստական իրավամտա-ծողությունը շարունակում էր հենվել ոչ թե իրավունքի էության, այլ դրա հայեցական ընկալման ու իշխանության կամաարտահայտման վրա:

Իրավունքի տեսափիլիսոփայական ընկալման ու իրավագիտական մեկնաբանման կարելու փուլ է սկսվում 17-րդ դարի կեսերից եւ այն համընկնում է եվրոպական Վերածննդի ու Ռեֆորմացիայի դարաշրջանի հետ: Այդ ժամանակաշրջանի բնորոշ առանձնահատկություններից էր այն, որ ձեւավորվում էր բնական իրավունքի մասին առավել ամբողջական աշխարհայացք եւ մերժվում էր, այսպես կոչված, ֆեոդալական իրավաբանական աշխարհայացքը: Նոր հայացքների կրողների մեջ հատկապես առանձնացան Ն. Մաքիավելին (1469-1527), Յ. Յոզիուսը (1583-1645), Բ. Սպինոզան (1632-1677), Թ. Յոքսը (1588-1679), Ջ. Լոկը (1632-1704), Շ. Լ. Սոնտեսքյուն (1689-1755), Ժ.-ժ. Ռուսսոն (1712-1778), Թ. Ջեֆերսոնը (1743-1826), Պ. Թոմասը (1737-1809), Է. Կանտը (1724-1804), Ֆ. Յեզելը (1770-1831) եւ այլոք: Յ. Յոզիուսը, մասնավորապես, գտնում էր, որ բնական իրավունքը բխում է հենց մարդու էությունից, որը եւ նրան մղում է փոխադարձ առնչությունների: Բնական իրավունքի ճանաչումն **իրավագիտությանը գիտական բնույթ հաղորդեց**: Կամասահման իրավունքն ի վիճակի չգտնվեց հասնելու իր գիտական արմատներին¹⁶:

Տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը, ազատ ու մրցակցային դաշտի ստեղծումը, մարդու իրավունքները՝ **որպես իշխանության սահմանափակման չափանիշ ընդունելը**, ինչպես նաեւ ազատական արժեքային համակարգի այլ տարրերի աստիճանաբար արմատավորումը եվրոպական արժեքային համակարգում վերջին ավելի քան 300 տարիների ընթացքում բյուրեղացան սահմանադրական այնպիսի նորմերի ու սկզբունքների մեջ, որոնք սկսած XX դարի երկրորդ կեսից արդեն ոչ թե կարգախոս են, այլ ապրող արժեքներ: Ինչպես իրավագիտորեն նշում է Յու. Ա. Տիխոմիրովը, XVII դարը բերեց բնական իրավունքի գաղափարները, XVIII դարն առաջ քաշեց ազատական պետության անհրաժեշտությունը՝ հանձին Ռուսոյի ժողովրդական ներկայացուցչության եւ Սոնտեսքյոյի՝ իշխանությունների տարանջատման հայեցակարգերի, XIX դարի առաջին երրորդում Գերմանիայում ծնվեց իրավական պետության տեսությունը, սակայն այդ դարերը նույնպես հագեցած էին պատերազմներով, պետական հեղաշրջումներով, դաժան կառավարողներով, իսկ հայեցակարգերը մնում էին գրքերում...¹⁷: **Քաղաքացիական հասարակությանը բնորոշ արժեքները, իրավական,**

¹⁶ Гроций Гуго Де Гроот. О праве войны и мира: Три книги. Антология мировой правовой мысли. Том III. М., 1999, с. 21-26:

¹⁷ Ю.А. Тихомиров. Теория компетенции. М., 2004, с. 10:

Եվրոպական իրավական համակարգում **իրավունքի գերակայության երաշխավորումը դարձավ անկյունաքարային արժեք**: Եվրախորհրդի՝ 1949թ. մայիսի 5-ին Լոնդոնում ստորագրված կանոնադրության հոդված 3-ում միանշանակ սահմանվեց. «Եվրոպայի խորհրդի յուրաքանչյուր անդամ պետք է ընդունի **իրավունքի գերակայության** սկզբունքը եւ այն սկզբունքը, որի համաձայն յուրաքանչյուր անձ, ով գտնվում է այդ անդամի իրավագործության ներքո, պետք է օգտվի մարդու իրավունքներից եւ հիմնարար ազատություններից»: Նման մոտեցումը նոր որակ հաղորդեց նաեւ միջազգային հարաբերությունների հետագա ծավալմանը՝ դրանց հիմքում դնելով արժեքային հստակ կողմնորոշիչ:

Անհրաժեշտ ենք համարում հատուկ անդրադարձ կատարել նաեւ այն իրողությանը, որ նույնիսկ մասնագիտական գրականության մեջ հաճախ խիստ նեղացվում է իրավունքի գերակայության սահմանադրական սկզբունքի մեկնաբանությունը՝ այն ներկայացնելով հիմնականում դրանց պաշտպանության տեսանկյունով: Ուշագրավ է, որ այս հիմնահարցին վերաբերող առաջին համընդգրկուն փաստաթուղթը՝ 1789թ. Ֆրանսիայի կողմից ընդունված հռչակագիրը, անվանվեց «Մարդու եւ քաղաքացու իրավունքների հռչակագիր», որի հոդված 2-ում, մասնավորապես, ասվում է. «Յուրաքանչյուր քաղաքական միության նպատակը՝ մարդու բնական ու անօտարելի իրավունքների **ապահովումն է**»: 1948թ. դեկտեմբերի 10-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 217 A (III) բանաձեռով ընդունված՝ միջազգային իրավական առումով հիմնարար նշանակություն ունեցող, համընդգրկուն փաստաթուղթն անվանվեց «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր»: Դրանում ելակետային համարվեց այն, որ «...**մարդկային ընտանիքի բոլոր անդամներին ներհատուկ արժանապատվության եւ հավասար ու անօտարելի իրավունքների ճանաչումն աշխարհում ազատության, արդարության եւ խաղաղության հիմքն է**»: Սահմանադրական հետագա զարգացումները, ելնելով Յճակագրի իրավափիլիսոփայական ընդհանրացումներից, շեշտադրում կատարեցին չորս հիմնական բաղադրիչների վրա²².

- մարդու արժանապատվության եւ իրավունքների սահմանադրորեն ճանաչումը՝ որպես բարձրագույն ու անօտարելի արժեք, որպես անմիջական գործող իրավունք,
- այդ իրավունքների երաշխավորումը, որոնք պայմանավորում են օրենքների իմաստը, բովանդակությունը, կիրառման բնույթը, ինչպես նաեւ օրենսդիր ու գործադիր իշխանությունների գործունեության բնույթը,
- մարդու իրավունքների հնարավոր սահմանափակումների սահմանադրական չափանիշների սահմանումը՝ քաղաքացիական հասարակության հիմնարար սկզբունքներից ելնելով,
- մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների համար արդարադատական ու կառուցակարգային **երաշխիքների** ապահովումը:

²² ՕՅ՝ ԵՅ՝ Ի անձ անձնական ձևով յուրաքանչյուր անձ պետք է ընդունի իրավունքի գերակայության սկզբունքը եւ այն սկզբունքը, որի համաձայն յուրաքանչյուր անձ, ով գտնվում է այդ անդամի իրավագործության ներքո, պետք է օգտվի մարդու իրավունքներից եւ հիմնարար ազատություններից: Նման մոտեցումը նոր որակ հաղորդեց նաեւ միջազգային հարաբերությունների հետագա ծավալմանը՝ դրանց հիմքում դնելով արժեքային հստակ կողմնորոշիչ: Անհրաժեշտ ենք համարում հատուկ անդրադարձ կատարել նաեւ այն իրողությանը, որ նույնիսկ մասնագիտական գրականության մեջ հաճախ խիստ նեղացվում է իրավունքի գերակայության սահմանադրական սկզբունքի մեկնաբանությունը՝ այն ներկայացնելով հիմնականում դրանց պաշտպանության տեսանկյունով: Ուշագրավ է, որ այս հիմնահարցին վերաբերող առաջին համընդգրկուն փաստաթուղթը՝ 1789թ. Ֆրանսիայի կողմից ընդունված հռչակագիրը, անվանվեց «Մարդու եւ քաղաքացու իրավունքների հռչակագիր», որի հոդված 2-ում, մասնավորապես, ասվում է. «Յուրաքանչյուր քաղաքական միության նպատակը՝ մարդու բնական ու անօտարելի իրավունքների ապահովումն է»: 1948թ. դեկտեմբերի 10-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 217 A (III) բանաձեռով ընդունված՝ միջազգային իրավական առումով հիմնարար նշանակություն ունեցող, համընդգրկուն փաստաթուղթն անվանվեց «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր»: Դրանում ելակետային համարվեց այն, որ «...մարդկային ընտանիքի բոլոր անդամներին ներհատուկ արժանապատվության եւ հավասար ու անօտարելի իրավունքների ճանաչումն աշխարհում ազատության, արդարության եւ խաղաղության հիմքն է»: Սահմանադրական հետագա զարգացումները, ելնելով Յճակագրի իրավափիլիսոփայական ընդհանրացումներից, շեշտադրում կատարեցին չորս հիմնական բաղադրիչների վրա²².

Կցանկանայինք հատկապես համեմատական վերլուծության կարգով ներկայացնել Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության մի քանի հոդվածներ: Նախ հոդված 2-ը սահմանում է. «Մարդը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները բարձրագույն արժեք են: Մարդու եւ քաղաքացու իրավունքների եւ ազատությունների **ճանաչումը, ապահովումը եւ պաշտպանությունը** պետության պարտականությունն է»: Սահմանադրական բացառիկ կարեւոր այս նորմի տրամաբանական զարգացումն ամրագրվում է 18 հոդվածում՝ «Մարդու եւ քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները համարվում են անմիջականորեն գործող: Դրանք են պայմանավորում օրենքների իմաստը, բովանդակությունն ու կիրառումը, օրենսդիր ու գործադիր իշխանությունների, տեղական ինքնակառավարման գործունեությունը եւ ապահովվում են արդարադատությամբ»: Այս շղթան ամբողջականանում է Սահմանադրության 45 հոդվածի այն դրույթով, որ «Ռուսաստանի Դաշնությունում երաշխավորվում է մարդու եւ քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը»: Նման հայեցակարգային մոտեցումը միանգամայն ներդաշնակ է արդի եվրոպական իրավամտածողությանը:

Այժմ փորձենք իրավունքի գերակայության երաշխիք հանդիսացող մեթոդաբանական այս հստակ մոտեցումները փնտրել Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական լուծումներում: Որպես ելակետ պետք է առանձնացնել Սահմանադրության 4 հոդվածը, որում սահմանվում է. «Պետությունն ապահովում է մարդու իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանությունը Սահմանադրության եւ օրենքների հիման վրա՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան»: Ակնհայտ է, որ ի սկզբանե խոսքը վերաբերում է ոչ թե մարդու իրավունքների՝ **որպես բարձրագույն եւ անօտարելի արժեք, որպես անմիջական գործող իրավունք ճանաչելուն եւ դրանց ապահովմանը**, այլ միայն **պաշտպանությանը**: Այս տրամաբանությունն է ընկած նաեւ սահմանադրական հետագա բոլոր լուծումների հիմքում:

Բնականաբար, հարց է առաջանում՝ առաջնային է մարդու իրավունքների բնականոն իրացման ու նրա ազատությունների երաշխավորման ապահովումը, թե՞ խախտված իրավունքների պաշտպանությունը: Կարելուրեւ վերջինս, շեշտելով իրավունքների խախտման դեպքում դրանց պաշտպանության բացառիկ անհրաժեշտությունը, այսուհանդերձ, սահմանադրաիրավական լուծումների եւ պետական համակարգի կայացման տեսանկյունից, անտարակույս, առաջնային են վերոնշյալ բոլոր բաղադրիչները, որոնք **երաշխիք** են նախ՝ մարդու իրավունքների ճանաչման, երաշխավորման ու ազատ իրացման, եւ ապա՝ խախտված իրավունքների պաշտպանության համար: Անհմաստ է ընդհանրապես խոսել մարդու իրավունքների պաշտպանության արդյունավետության մասին այն իրավական համակարգերում, որտեղ **այդ իրավունքները սահմանադրորեն չեն ճանաչվել որպես անմիջական գործող իրավունք, արդարադատությամբ լիարժեք երաշխավորված չեն եւ չեն դրված իշխանության սահմանափակման հիմքում**:

Եվրոպան նշված մոտեցումներին հասավ, իրավընկալման ներկա որակները դարձրեց հասարակական գոյի հիմք՝ աստիճանական, էվոլյուցիոն զարգացման ճանապարհով, որը հանգեցրեց, հեզելյան բնութագրմամբ, այնպիսի թռիչքի, երբ գործ ունենք նոր որակի հետ:

իրողությունների քողարկման միջոց դարձնելը, այլ քաղաքացիական հասարակության եվրոպական արժեքները սեփական արժեքային համակարգի շրջանակներում ճանաչելն ու հետեւողականորեն, հաստատական հասարակության անդամների իմաստավորված սեփականությունը դարձնելը: Սա նորանկախ պետության ծրագրանպատակային քաղաքականության ու գործունեության հիմնական գերակայությունը պետք է լինի: Սահմանադրաիրավական լուծումները, իրենց հերթին, կարող են կառուցվել միայն այդ արժեքների վրա՝ իրենց մեջ պարունակելով նաեւ հասարակությանը որոշակի ուղղությամբ համակարգային զարգացում հաղորդելու ներքին լիցք:

Սակայն այդ խնդիրն արդյունավետ լուծում կարող է ստանալ միայն այն դեպքում, եթե հստակեցված են երկրի զարգացման առաջնահերթությունները, դրանց հիմքում դրվող արժեքների համակարգը, երբ որոշակիացված են հայեցակարգային մոտեցումներն այդ առաջնահերթություններից բխող ծրագրերի հիման վրա հանրային կյանքի զարգացումը ապահովելու համար: Սա առանձնապես անհրաժեշտ է անցումային հասարակական համակարգերին, որտեղ գերակայող են անորոշության գործոնը եւ արժեհամակարգային շփոթը: Նման պարագան առավել եւս պահանջում է չափազանց լուրջ մոտեցում Սահմանադրության նորմնապատակներին ու նորմ-սկզբունքներին: Դրանք սահմանադրականության միջազգային ձեռքբերումներին համահունչ լինելուց զատ պետք է ծրագրանպատակային բնույթ հաղորդեն ողջ իրավական համակարգի ձեւավորմանն ու զարգացմանը, հետեւողականորեն իրացվեն նյութական իրավունքի նորմերում, դառնան իրավական պետության ու քաղաքացիական հասարակության կայացման հստակ ուղեցույցեր: Բոլորովին պատահական չէ, երբ շատ երկրներում Սահմանադրության առաջին գլուխը կամ բաժինն անվանվում է «Սահմանադրական կարգի հիմունքներ»: Այստեղ են ամրագրվում այն հիմնարար սկզբունքները, որոնք երկրի սահմանադրական կարգի հիմքն են կազմում եւ ելակետային են մնացած բոլոր բաժինների ու ցանկացած բնույթի իրավահարաբերությունների կանոնակարգման համար: Եթե անգամ ի հայտ են գալիս ներսահմանադրական բնույթի հակասություններ կամ անհամապատասխանություններ, անտարակույս, գերակայող են Սահմանադրության նորմ-սկզբունքները: Այս հանգամանքը հստակ ամրագրվում է նաեւ շատ երկրների սահմանադրություններում: Օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 16 հոդվածը միանշանակ սահմանում է, որ Սահմանադրության որեւէ այլ դրույթ չի կարող հակասել Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական կարգի հիմունքներին: Այս հանգամանքին հատուկ ուշադրություն է դարձվում նաեւ «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 55 հոդվածում, որտեղ նախատեսվում է, որ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականությունը գնահատելիս սահմանադրական դատարանն ի թիվս այլ հանգամանքների պետք է հաշվի առնի նաեւ մարդու եւ քաղաքացու՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության, ազատ իրականացման անհրաժեշտությունը, դրանց թույլատրելի սահմանափակումների շրջանակները եւ հիմքերը, ինչպես նաեւ Սահմանադրությամբ նախատեսված՝ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, պետական մարմինների եւ պաշտոնատար անձանց լիազորությունների

թույլատրելի սահմանները, Սահմանադրության անմիջական գործողության ապահովման անհրաժեշտությունը:

Սահմանադրականության երաշխավորման կարելուր նախապայմաններից մեկն էլ սահմանադրական կարգի հիմունքներում ամրագրվող «ժողովրդաիշխանություն» եւ «պետական իշխանություն» հասկացությունների սահմանադրորեն հստակ սահմանումն է՝ բացառելով դրանց նույնացումը: Այս հասկացություններից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի իրավական բովանդակություն եւ իրավաբանական բնութագրիչներ: Առաջին դեպքում գործ ունենք իշխանության միակ տիրոջ, այդ իշխանության աղբյուրի ու ամբողջությամբ կրողի հետ: Սահմանադրական դասական ձեւակերպումը չի սահմանափակվում միայն նշելով, որ «իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին ու դրա յուրացումը որեւէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից հանցագործություն է»: Բազմաթիվ ժողովրդավարական երկրների սահմանադրություններում հատկապես շեշտվում է նաեւ, որ «իշխանության միակ աղբյուրը ժողովուրդն է», «ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է հանրաքվեների, անմիջական ժողովրդավարության այլ ձեւերի ու իր ներկայացուցիչների միջոցով»: Համեմատական սահմանադրական վերլուծությունը վկայում է, որ սահմանադրական նորմ-սկզբունքների մակարդակում ժողովրդաիշխանությունն ամենից առաջ ենթադրում է, որ.

- ժողովրդին է պատկանում **ամբողջ** իշխանությունը,
- իշխանության **միակ աղբյուրը** ժողովուրդն է,
- ժողովրդի ինքնիշխանությունն **անօտարելի է**,
- ժողովուրդը **կարող է** իր իշխանությունն իրականացնել ինչպես **անմիջականորեն**, այնպես էլ իր **ներկայացուցիչների** միջոցով,
- ոչ ոք ժողովրդից իր իշխանությունը **խլել կամ այն սահմանափակել** չի կարող, դա համարվում է ծանրագույն հանցագործություն,
- պետական իշխանությունը ժողովրդաիշխանության դրսեւորման **ձեւերից մեկն է**, որը նույնպես ժողովուրդն իրականացնում է անմիջականորեն կամ իր ներկայացուցիչների միջոցով:

Սահմանադրություններում հստակ սահմանազատելով «ժողովրդի իշխանությունը» «պետական իշխանությունից», հիմնական շեշտադրումն արվում է այն առնչությամբ, որ պետական իշխանությունն ածանցվում է ժողովրդաիշխանությունից եւ այն իրականացվում է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հիման վրա³²: Իսկ անմիջական ժողովրդավարության հիմնական ձեւեր են դիտարկվում հանրաքվե եւ ընտրությունները: Միաժամանակ, սահմանադրական արդարադատության միջազգային պրակտիկան վկայում է, որ հանրաքվե ու ընտրություններն անմիջական ժողովրդավարության երկու տարբեր ձեւեր են ու չեն կարող միմյանց հակադրվել: Դրանցից մեկը չի կարող խոչընդոտել մյուսին: **Ժողովուրդն է այդ ձեւերի միջեւ ընտրություն կատարում:** Սակայն, եթե այդ ընտրության արդյունքում խորացող անվստահությունն է գերակայում, այդ ձեւերը

³² $\hat{a}^3 \div ^3 \frac{1}{2} \hat{y}^3 \hat{i}^3 \hat{n} \gg \hat{a}\hat{n} \gg \hat{y}^3 \hat{n}^3 \hat{u}^3 \hat{n} \hat{a} \hat{d} \hat{u} \hat{c} \hat{n}^3 \hat{i}^3 \cdot \hat{c} \hat{i} \hat{a} \hat{d} \hat{a} \hat{u} \hat{y}^3 \hat{i}^3 \hat{a} \hat{i} \hat{i} \hat{a} \hat{n} \hat{e} \gg \hat{a} \hat{y} \hat{c} \hat{u} \hat{e} \hat{c} \hat{i}^3 \hat{c} \hat{i} \gg \hat{n} \hat{i} \hat{a} \hat{d} \hat{u} \hat{y}^3 \hat{u} \hat{y}^3 \hat{e} \hat{c} \hat{y}^3 \hat{a} \hat{n} \hat{n}^3 \times \hat{e} \hat{e} \hat{a} \hat{u} \hat{a} \hat{i}^3 \hat{i} \hat{i} \gg \hat{n}^3 \hat{o} \hat{a} \hat{d} \hat{u} \hat{c} \hat{i} \hat{e} \hat{i} \gg \hat{O} \hat{i} \hat{a} \hat{d} \hat{u} \hat{a} \gg \hat{e} \hat{i}^3 \hat{c} \hat{i} \gg \hat{n} \hat{i} \hat{a} \hat{d} \hat{u} \hat{c} \hat{u} \hat{e} \hat{e}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{d} \hat{a} \hat{u} \hat{d} \hat{y}^3 \hat{a} \hat{a} \hat{c} \hat{a} \hat{i} \hat{n}^1 \hat{c} \hat{c} \hat{u} \hat{e} \hat{e}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{d} \hat{a} \hat{u} \hat{d} \hat{y} \hat{a} \gg \hat{o} \hat{a} \gg \hat{i}^3 \hat{i}^3 \hat{y} \hat{c} \hat{u} \hat{e} \hat{e}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{d} \hat{a} \hat{u} \hat{d} \hat{y} \hat{a} \hat{a} \hat{n}^3 \hat{i}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{d} \hat{u} \hat{i}^3 \hat{u} \hat{c} \hat{c} \hat{u} \hat{y}^3 \hat{u} \hat{i} \hat{c} \hat{u} \hat{e} \hat{e}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{d} \hat{a} \hat{u} \hat{d} \hat{y}^3 \gg \hat{o} \hat{a} \hat{i}^3 \hat{a} \gg \hat{i}^3 \hat{i}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{n} \gg \hat{y} \hat{i}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{i}^3 \hat{i}^3 \hat{a} \hat{a} \hat{c} \hat{a} \hat{i} \hat{n}^1 \hat{c} \hat{n}^3 \hat{y} \hat{n}^3 \hat{u} \hat{c} \hat{y}^3 \hat{c} \hat{u} \hat{e} \hat{e}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{d} \hat{a} \hat{u} \hat{d} \hat{y}^3 \hat{c} \hat{i} \hat{a} \hat{n} \hat{a} \hat{y}^3 \hat{c} \hat{n}^3 \hat{i}^3 \hat{y}^3 \hat{o} \hat{y} \hat{a} \hat{d} \hat{u} \hat{c} \hat{i} \hat{a} \gg \hat{i}^3 \hat{i}^3 \hat{y} \hat{u} \hat{u} \hat{c} \hat{y} \hat{y} \gg \hat{n} \hat{c} \hat{u} \hat{c} \hat{y} \hat{y} \gg \hat{n} \hat{c} \hat{u} \hat{e} \hat{e}^3 \hat{u} \hat{e} \hat{a} \hat{a} \hat{a} \gg \hat{a} \gg \hat{i}^3 \hat{i}^3 \hat{y} \hat{c} \hat{u} \hat{e} \hat{e}^3 \hat{y} \hat{a} \hat{d} \hat{a} \hat{u} \hat{d} \hat{y}^3 \hat{u} \hat{c} \hat{c} \hat{a} \hat{o} \hat{a} \hat{i} \hat{i} \gg \hat{e} \text{ Леонид Мамут — Публичная жоласьть, государство и разделение властей. Конституционный Суд как гарант разделения властей: Сборник докладов.- М., 2004, (չ 262):$

միմյանց փոխլրացման ու հիմնավորման հնարավորություն են ընձեռում՝ հատկապես հասարակական հարցումների ու ֆակուլտատիվ հանրաքվեների միջոցով: Ընդ որում, հանրաքվեի ժողովրդաիշխանության արդյունավետ ձեւից կարող է վերածվել գործիքի, «մահակի», երբ իրականացվում է միայն իշխանության կողմից ու իր նպատակների իրականացման համար, երբ ժողովուրդը գրկվում է այն իրականացնող սուբյեկտի իրավունքից եւ դառնում է միայն հանրաքվեի օբյեկտ, երբ հանրաքվեի դրվող հարցերի շրջանակը որոշում է բացառապես իշխանությունը: Երկրում սահմանադրականության առկայությունը մեծապես պայմանավորվում է նրանով, թե որքանով է ժողովուրդն իրեն իսկ պատկանող իշխանության իրական կրողը:

Սահմանադրականության երաշխավորումը որպես իրավական պետության չափանիշ

Իրավական պետության համար ելակետային նշանակություն ունի Սահմանադրության՝ սահմանադրական կարգի հիմունքներում ամրագրված բոլոր նորմ-սկզբունքների հետեւողական իրացումն ու պաշտպանությունը: Դա անհրաժեշտ է երկրում սահմանադրականության երաշխավորման համար եւ այդ նպատակով մի շարք երկրներում ընդհուպ սահմանադրական փոփոխությունները դառնում են նախնական պարտադիր սահմանադրական վերահսկողության առարկա: Սահմանադրության նորմ-սկզբունքների հետեւողական իրացման ճանապարհով երկրում սահմանադրականության երաշխավորումն առանձնահատուկ կարեւորություն ունի հատկապես նորանկախ երկրների համար³³: Առանցքային նշանակություն ունի ամենից առաջ «**իրավական պետություն**» սահմանադրական նորմ-սկզբունքի հստակեցումը եւ երաշխավորումը: Ամենաընդհանուր գծերով իրավական պետության հիմնական սկզբունքն այն է, որ պետական իշխանությունը պետք է սահմանափակված լինի, ճշգրտված լինի այն սահմանը, որից այն կողմ իշխանությունն անցնել չի կարող³⁴: Այդ սահմանը մարդու անօտարելի իրավունքներն են: **Իրավունքով իշխանության սահմանափակումն իրավական պետության հիմնական բնութագրիչն է:** Սահմանադրությունը կարող է վերածվել գեղեցիկ բառերի ժողովածուի, եթե **սահմանադրական սկզբունք - իրավունք - իշխանություն** շղթայում չկա ներդաշնակ փոխպայմանավորվածություն, որի շնորհիվ իշխանության գործունեության էությունն է դառնում իրավունքի երաշխավորումը:

³³ Ø³ ëÝ³ í áñ³ á »ë í »ë Бутусова Н.В. Основы конституционного строя Российской Федерации как правовой институт и предмет конституционно-правового регулирования // Вестник Московского университета. Серия право, 2003, N 6, չց 17-29: Æİ, ùñÇÝ³ İ, 2003Ă. ¹ »İi »Û»ñÇ 23-ÇÝ ëi áñ³ · ñi³ Í` ðë³ ÑÛ³ Ý³ ¹ ñ³ İ³ Ý ¹³ i³ ñ³ ÝÇ Û³ ëÇÝ¹ ² ¹ ñµ»ç³ ÝÇ Ð³ Ýñ³ á »i áóÃÛ Ý ùñ»ÝÛÇ 61 Ñ¹ i³ ÍÁ ë³ ÑÛ³ ÝáðÛ ı, áñ »Ã» é³ ÑÛ³ Ý³ ¹ ñáóÃÛ Ý 153 Ñ¹ i³ ÍÇ ÑÇÛ³ Ý í ñ³ ¹ ñ³ i »ùëi Ç ÷ á ÷ áÉ áóÃÛóÝ»ñÇ Ý³ É³ Ó»éÝáóÃÛ Ûµ Ñ³ Ý¹ »ë »Ý »İ»É»ñİñÇ Û³ É³ . ³ ÑÁ İ³ ÛÉ áñÑ¹³ ñ³ ÝÁ³ á³ Ý³ É³ á »ë á »i ù ı ëi³ Ý³ Éë³ ÑÛ³ Ý³ ¹ ñ³ İ³ Ý¹³ i³ ñ³ ÝÇ »¹ñ³ İ³ óáóÃÛóÝÁ ÁÝ¹ áñáðÛ i í Û É Ñ³ ñóái Ñ³ Ýñ³ ùi »Ç³ Ýóİ³ óÛ Ý Á³ Û³ Ý³ İ³ ùi »³ Á»ñÃÇí áðÛ á »i ù ı Ñ³ Û³ éái ß³ ñ³ ¹ ñi Ç Ý³ »ð ë³ ÑÛ³ Ý³ ¹ ñ³ İ³ Ý¹³ i³ ñ³ ÝÇ »¹ñ³ İ³ óáóÃÛóÝÁ

³⁴ í »ë Сущинская С.И. Понятие и сущность правового государства и соответствие ФРГ критериям правового государства с точки зрения ее конституционных характеристик // Конституционное право зарубежных стран. 2001, N 1, չց 42-48:

Անկախ կառավարման ձեւից ու իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի ընկալման մակարդակից, **ժողովրդավարական կարգերի ու իրավական պետության համար անխուսափելի անհրաժեշտություն է ոչ միայն տարանջատման, այլև իշխանությունների հավասարակշռման պարագան:** Ինչպես արդարացիորեն նշում է Լիտվայի սահմանադրական դատարանի նախագահ Էգիդիոյու Կուրիսը՝ «Իշխանությունների տարանջատումը ենթադրում է դրանց հավասարակշռում, իսկ հավասարակշռությունը, հասկանալի է, չի կարող լինել այնպիսի իշխանությունների միջեւ, որոնք տարբեր կշիռ ունեն»⁴¹: Իսկ Սլովակիայի ՍԴ նախագահ Յան Մազակի կարծիքով՝ իշխանության թելերի միջեւ անհրաժեշտ է այնպիսի հաշվեկշիռ, որն ապահովի դրանց հավասարակշռվածությունը⁴²:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ ներկայումս առավել ընդունելի են համարվում իշխանությունների տարանջատման՝ մեր կողմից ձեւակերպված հետեւյալ հիմնական չափանիշները⁴³. ա) **իշխանության թելերի հարաբերական անկախությունը**, բ) **անհրաժեշտ սահմանադրական ինստիտուտների առկայությունը**, դրանց **լիազորությունների ամբողջականությունն ու համարժեքությունը գործառույթներին**, գ) **պետական իշխանության հավասարակշռված գործունեության անընդհատության երաշխավորվածությունը**, որն իր հերթին ենթադրում է ներսահմանադրական այնպիսի երաշխիքների ամրագրում, որոնց օգնությամբ հնարավոր կլինի բացահայտել, գնահատել ու վերականգնել գործառնական խախտված հավասարակշռությունը: Միայն այս պարագայում է հնարավոր ապահովել դինամիկ ու ներդաշնակ զարգացում, խուսափել քաղաքական ու հասարակական «պայթյունային» լուծումներից:

ՀՀ գործող Սահմանադրությունը քննարկվող հիմնախնդրի լուծման առումով ունի, այսպես կոչված, **երեք հիմնական «թույլ օղակ»:** Նախ. բավարար հստակեցված չէ նախագահական ինստիտուտի տեղը պետական իշխանության համակարգում, երկրորդ՝ օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանությունները՝ բերված բոլոր չափանիշների տեսանկյունից, անհրաժեշտ գործառնական անկախություն ու դինամիկ հավասարակշռված վիճակ չունեն, երրորդ՝ խախտված հավասարակշռության բացահայտման, գնահատման ու վերականգնման մեխանիզմներն անկատար են:

Կիսանախագահական կառավարման համակարգերում հաճախ է առաջանում հակասություն նախագահի ու կառավարության միջեւ, երբ նրանք քաղաքական նույն ուժը չեն ներկայացնում (տիպական է ոչ միայն Հայաստանի, այլև Ֆրանսիայի օրինակը): Նման համակարգերում հաճախ դժվար է ստույգ

⁴¹ Эгидиус Курис. Доктрина разделения властей в практике Конституционного Суда Литвы. Конституционный Суд как гарант разделения властей: Сборник докладов.- М., 2004, չ 106:

⁴² Ян Мазак. Разделение властей в решениях Конституционного Суда Словакии. Конституционный Суд как гарант разделения властей: Сборник докладов.- М., 2004, չ 167:

⁴³ ի»Յ G.Harutyunyan, A.Mavčič THE CONSTITUTIONAL REVIEW AND ITS DEVELOPMENT IN THE MODERN WORLD (A COMPARATIVE CONSTITUTIONAL ANALYSIS), Yerevan - Ljubljana, 1999, չ 382:

պատասխան տալ այն հարցին, թե գործադիր իշխանության գործունեության որ հարադրության համար է պատասխանատվություն կրում Հանրապետության Նախագահը, եւ որի համար՝ կառավարությունն ու վարչապետը:

Այն պարագայում, երբ Նախագահն ունի խորհրդարանական հստակ մեծամասնություն, բնականաբար, նման խնդիր չի առաջանում, քանի որ քաղաքական պատասխանատվությունը միատեղվում է: Միաժամանակ, համակարգը ենթադրում է, որ Նախագահը կարող է ստիպված լինել Ազգային ժողովի համար ընդունելի վարչապետ նշանակել կամ իրականում նախաձեռնությունը զիջել խորհրդարանին՝ հարմարվելով նրան: Նման իրավիճակը ենթադրում է ուժեղ եւ կենսունակ խորհրդարանի առկայություն, որն ի գորու է ստանձնելու քաղաքական պատասխանատվություն կառավարության գործունեության համար, ինչպես նաեւ այնպիսի հակակշիռների առկայություն, որոնք, Ազգային ժողովի ու կառավարության կողմից անհրաժեշտ ու բավարար կարողունակություն չդրսետրելու դեպքում, կօգնեն վերականգնել խախտված հավասարակշռությունը: Տվյալ պարագայում էական շեշտադրումն այն է, որ կիսանախագահական կառավարման համակարգում երկրի Նախագահն առաջին հերթին ունի իշխանության թելերի բնականոն ու հավասարակշռված աշխատանքն ապահովելու գործառույթ, որը բնորոշում է նրա տեղն ու դերը՝ որպես պետության գլխի: Սակայն այդ գործառույթը չի կարող փոխակերպվել համակարգողի դերով, որն ի չիք կդարձնի իշխանությունների տարանջատման ամեն մի սկզբունք: Երկրի Նախագահը՝ որպես պետության գլուխ, սահմանադրորեն հստակ ներկայացված է բազմաթիվ երկրների սահմանադրություններում (Իտալիա, հոդվ. 87, Ռուսաստան - 80, Էստոնիա - 77, Վրաստան - 69, Ադրբեջան - 8, Բուլղարիա - 92, Ղրղզստան - 40, Բելառուս - 79, Ուկրաինա - 102, Նիկարագուա - 184, Չեխիա - 54, Սլովակիա - 101 եւ այլն): Բոլոր այդ երկրներում միաժամանակ գերագույն խնդիրն այն է, որ պետության գլխին «պոլիտբյուրոյի» գլխավոր քարտուղարի դեր չվերապահվի, ինչը բնորոշ է հետհամայնավարական որոշ երկրների, եւ դա մեծ վտանգ է երկրի ժողովրդավարական զարգացման ապագայի համար:

Իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը համարվում է նաեւ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության սահմանադրական կարգի հիմունքների՝ սահմանադրորեն ամրագրված հիմնարար սկզբունքներից մեկը: Դա արտահայտվում է ՀՀ Սահմանադրության 5 հոդվածում, որի համաձայն պետական իշխանությունն իրականացվում է օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հիման վրա: Սակայն իշխանությունների տարանջատման՝ որպես ՀՀ Սահմանադրության սկզբունքի, ըմբռնումը պահանջում է հրաժարվել այն հայեցողական պատկերացումից, ըստ որի՝ իշխանությունների տարանջատումը դիտվում է որպես միասնական պետական իշխանության բաժանում տարբեր ինստիտուտների միջեւ: Այդ սկզբունքը պետք է մեկնաբանել որպես պետական իշխանության իրական գործոնների սահմանափակում, հավասարակշռում, դրանց համագործակցություն եւ փոխկապվածություն: Պատահական չէ, որ երկրների մեծ մասը սահմանադրությամբ ոչ թե շեշտադրումը կատարում է սկզբունքի, այլ իշխանությունների իրական տարանջատումն ու գործակցությունն

ապահովելու եւ այդ հայեցակարգային մոտեցումը Հիմնական օրենքում ամրագրելու վրա: Օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության հոդված 10-ում սահմանված է. «Ռուսաստանի Դաշնությունում պետական իշխանությունն իրականացվում է այն օրենսդիր, գործադիր եւ դատականի տարանջատելու հիման վրա: Օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանությունների մարմիններն ինքնուրույն են»: Ավելին, շատ երկրների սահմանադրություններում շեշտադրումը կատարվում է նաեւ իշխանությունների փոխկախվածության (Պորտուգալիա, հոդվ. 111), փոխգործակցության (Մոլդովա - 6), համագործակցության (Ղրղզստան - 3), հավասարակշռության (Լեհաստան - 10), հաշվեկշռվածության (Էստոնիա - 4) վրա եւ այլն: Տարաբնույթ նման մոտեցումները պայմանավորված են նաեւ իշխանությունների տարանջատման չափանիշների եւ սահմանադրական այդ կարելուր սկզբունքի տեսական մեկնաբանման ու գործնական իրացման տարբեր հայեցակարգերով: Առանձնահատուկ կարեւորվում է սահմանադրական հակակշիռների ու զսպումների հստակ սահմանումը եւ իշխանությունների սահմանադրական գործառնական, հակակշռող եւ զսպող լիազորությունների դինամիկ հաշվեկշռի երաշխավորումը: Ցավոք, այս հարցերը տեսական գրականության մեջ խիստ թերի են պարզաբանված: Մեր կարծիքով, **սահմանադրական հակակշիռը պետական իշխանության ինստիտուտի սահմանադրական, ոչ գործառնական բնույթի լիազորություն է՝ կոչված դինամիկայում պահպանելու իշխանությունների տարանջատման սահմանադրական հաշվեկշիռը:** Իր հերթին, **սահմանադրական զսպումը պետական իշխանության ինստիտուտի սահմանադրական, ոչ գործառնական եւ ոչ հակակշռային բնույթի լիազորություն է՝ կոչված կանխելու իշխանությունների տարանջատման սահմանադրական հաշվեկշռի հնարավոր խախտումը՝ հակակշիռների համակարգի կողմից այն չապահովելու դեպքում:**

Ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի շատ տեսաբանների (մասնավորապես, գերմանացի պետականագետ Կ. Հեսսեի) կողմից իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հիմնական բնորոշիչները համարվում են մարդկանց համատեղ գործունեության կարգավորումը եւ կարգապահությունը, իշխանության առանձին ճյուղերի սահմանումը, դրանց իրավազորության որոշումը եւ սահմանափակումը, ընդհանուր աշխատանքի կարգավորումը, պետական մարմինների իրավազորության հավասարակշռումը եւ, արդյունքում, սահմանափակ պետական իշխանության միասնականությունը⁴⁴: Բանը նրանում է, որ չի բացարձականացվում իշխանությունների տարանջատման պարագան: Տվյալ սկզբունքը ենթադրում է նաեւ գործառնական հստակեցված ու անկախաբար իրականացվող իրավասություններով օժտված միասնական իշխանության տարբեր թւերի փոխգործակցություն ու հավասարակշռվածություն: Այդ առումով միջազգային պրակտիկայում փորձ է արվում սահմանադրորեն սահմանել իշխանության սահմանափակումները, ստեղծել իշխանությունների փոխկապվածության, գործողությունների «պարտադրված» համաձայնեցման համակարգ (խորհրդարանի կողմից կառավարության ծրագրի հաստատում, Նախագահի արգելանքի (վետոյի) իրավունքը, խորհրդարանի կողմից Նախագահի արգելանքի հաղթահարման իրավունքը, խորհրդարանն արձակելու Նախագահի իրավունքը, կառավարությանն անվստա-

⁴⁴ ի »Յ Хессе К. Основы Конституционного права ФРГ. М., 1981, с. 237:

հոլթյուն հայտնելու խորհրդարանի իրավունքը եւ այլն): Իր հերթին, իշխանության հավասարակշռվածության պահպանման կարելուրագույն պայման է սահմանադրական ընդդատության եղանակով պետական իշխանությունների սահմանադրական լիազորությունների հաշվեկշռի խախտման բացահայտման, գնահատման ու վերականգնման գործուն համակարգի առկայությունը: Իսկ դա հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ երեք իշխանություններից յուրաքանչյուրը պետք է առնվազն ունենա այնքան լիազորություններ, որ ապահովի նրա էության դրսեւորումը⁴⁵: Առավել վտանգավորն իշխանության երեք թելերից դուրս իշխանության նոր ճյուղի, այսպես կոչված, փնտրտուքներն են, որոնք ոչ այլ ինչ են, քան նման հավասարակշռության բացառում, տարաբնույթ գերիշխանության կարոտախտ ու քաղաքական, վարչական եւ տնտեսական ուժի կենտրոնացման միջոցով կորպորատիվ կառավարման համակարգի համար կանաչ ճանապարհ: Նման մոտեցումները չափազանց վտանգավոր են եւ ընդհանուր ոչինչ չունեն իրավական ժողովրդավարության հաստատման սկզբունքների ու քաղաքացիական հասարակության արժեհամակարգային մոտեցումների հետ: Իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի տեսափիլիսոփայական ընդհանրացումները խարսխվում են ոչ թե առանձին մտածողների (այդ թվում Ջ. Լոկի, Շ. Մոնտեսքյոյի եւ այլոց) սուբյեկտիվ ընկալումների, այլ հասարակական հարաբերությունների հիմքում ընկած օբյեկտիվ օրենքների վրա: Եթե կասկածից վեր է, օրինակ, Օհմի այն ընդհանրացումը, որ նյութի տրամաչափերի ու դիմադրության միջեւ գոյություն ունի որոշակի կախվածություն, ապա նույնքան կասկածից վեր է նաեւ հասարակական գիտությունների կողմից բացահայտված, մշտապես ու անհրաժեշտաբար գործող այն օրինաչափությունը, որ առանց իշխանությունների իրական տարանջատման ու հավասարակշռման անհնարին է իրավական պետության եւ քաղաքացիական հասարակության կայացումը:

Մեկ այլ մոտեցմամբ (օրինակ, ըստ անգլիացի քաղաքագետ Մ. Վայլի)՝ խնդիրը չի սահմանափակվում օրենսդիր, գործադիր եւ դատական մարմինների փոխհարաբերությունների ֆորմալ-իրավաբանական հետազոտությամբ, այլ այն դիտարկվում է նաեւ իրավական, սոցիալական եւ քաղաքական ողջ համակարգի փոխգործակցության, պետության եւ հասարակության միջեւ «հավասարակշռության» հաստատման առումով⁴⁶:

Ամենաընդհանուր գծերով կարելի է փաստել, որ միջազգային սահմանադրական պրակտիկայում ներկայումս ձեւավորվել է դիտարկվող սկզբունքի կիրառման երկու մոդել. իշխանությունների «ճկուն» եւ «կոշտ» տարանջատում՝ կախված պետական իշխանության համակարգի բնույթից: Դրանցից առաջինը հիմնվում է օրենսդիր իշխանության գերակայությամբ իշխանությունների գործակցության վերաբերյալ Ջոն Լոկի գաղափարների վրա, իսկ երկրորդը՝ սկիզբ է առնում իշխանությունների հավասարակշռության եւ առավել հստակ տարանջատման մասին Շառլ Մոնտեսքյոյի մեկնություններից: Եվրոպական սահմանադրական եւ քաղաքական պրակտիկան հենվում է թե՛ մեկ, թե՛ մյուս մոդելի վրա, իսկ երկրորդ մոդելի առավել դասական օրինակը կարելի է տեսնել ԱՄՆ-ում:

⁴⁵ Ø³ ë Ý³ í áñ³ à »ë ï »ë È»Ñ³ ëï³ ³ ÝÇ³ ë³ ÑÙ³ Ý³ ¹ ñ³ Ì³ Ýï ñÇµáóÝ³ ĪÇ 1994Ă. ÝáÙ»Ùµ»ñÇ 21-Ç K 6/94 · áñÍ áí áñáßáóÁ:

⁴⁶ î »ë Vile M. G. Constitutionalism and Separation of Powers. Oxford, 1967, չց 1-10:

Նշված մոդելներից յուրաքանչյուրը գործում է որոշակի պայմաններում: Այդ պայմաններն են. հասարակության քաղաքական մշակույթը, քաղաքական ինստիտուտների կայացման աստիճանը, իրավական ավանդույթներն ու մտածելակերպը, հոգեբանությունը, իրավագիտակցության մակարդակը եւ իշխանության տարբեր ճյուղերի զարգացման միտվածությունը, դրանց գործառնությանին եւ կառուցվածքային զարգացումների դիալեկտիկան եւ այլն:

Առանձին երկրներում վերջին տասնամյակների նկատելի միտումներից է գործադիր իշխանության հարաբերական ուժեղացումը: Այդ գործընթացը Բրիտանիայում բնութագրվում է որպես անցում «կաբինետի կառավարման համակարգից» դեպի «վարչապետի կառավարման համակարգ», մի հանգամանք, որը հատկապես բնորոշ է ժամանակակից Մեծ Բրիտանիայի համար⁴⁷:

Մեծ Բրիտանիայում օրենսդիր եւ գործադիր իշխանությունների միջեւ հավասարակշռության խախտումը նշվում է շատ ուսումնասիրություններում⁴⁸: Միաժամանակ, խորհրդարանի նկատմամբ կառավարության գերակշիռ դերակատարությունը չի վկայում պառլամենտարիզմից հրաժարվելու մասին: Խորհրդարանը պահպանում է կառավարության քաղաքականությունը վերահսկելու, ճշգրտելու եւ վավերացնելու գործառնությունները: Պահպանվում է կառավարության քաղաքական պատասխանատվությունը խորհրդարանի առջեւ:

Գործադիր ուղղահայացի ուժեղացման նմանօրինակ գործընթացներ նկատելի են նաեւ ոչ խորհրդարանական կամ միապետական երկրների սահմանադրական պրակտիկայում: ԱՄՆ-ում նախագահական լիազորությունների բնույթի եւ ծավալի աստիճանական ընդարձակումն ամերիկյան սահմանադրական իրավունքի եւ քաղաքական գիտության կողմից դիտվում է որպես ամերիկյան սահմանադրական պրակտիկայի ու բուն Սահմանադրության հիմնական բնորոշիչներից մեկը, երբ առանց սահմանադրական փոփոխությունների կենսագործվում է Նախագահի լիազորությունների ընդլայնման գործընթաց: Մի շարք ամերիկյան գիտնականներ հավաստում են, որ այդ իշխանության ընդարձակումը կարող է վտանգել ազատությունն ու ժողովրդավարությունը⁴⁹: ԱՄՆ իրավունքի տեսաբաններից շատերը լուրջ քննարկման առարկա են համարում իշխանությունների տարանջատման հարցում իրավական ու քաղաքական մոտեցումների փոխառնությունների խնդիրը՝ հաճախ ընդհուպ Գերագույն դատարանը համարելով քաղաքական ինստիտուտ⁵⁰: Խնդիրն այստեղ հանգում է նրան, թե իշխանության թելերի գործառնական դերին առնչվող հարցերը քննության առարկա դարձնելիս որքանով են փոխհամաձայնեցվում քաղաքական

⁴⁷ ՝ ՝ Rush M. Parliamentary government in Britain. N. Y., 1981. Политическая система Великобритании, չջ 111, 147-153:

⁴⁸ ՝ ՝ Beloff M., Peel G. The Government of the United Kingdom. Political authority in a changing society. L., 1980, 1981; Сэммпсон А. Новая анатомия Британии. М., 1975.

⁴⁹ ՝ ՝ Cass Sunstein. Changing Constitutional Powers of the American President. EECR, Vd 2, N4. Fall 1993, Vol 3. N1 Winter, 1994, չջ 99:

⁵⁰ ՝ Ø³ ëÝ³ í áñ³ å »ë ì »Ë Zoller E. Splendeurs et mise`res du constitutionalisme. Les enseignements de l`experience americain // Revue du droit public. 1994. P. 177; Peretti T.J. In Defense of a Political Court. Princeton, N.J.: Princeton Universiti Press, 1997. P. 73.

նպատակահարմարությունն ու սահմանադրական սկզբունքը: Բոլոր պարագաներում, անհնարին է երաշխավորել Սահմանադրության գերակայությունը՝ առանց նպատակահարմարությունն սկզբունքին ենթադասելու: Նույնիսկ փոխհամաձայնեցված նպատակահարմարությունը պետք է բխի սահմանադրական սկզբունքից:

Ուշադրության են արժանի նաեւ այլ միտումներ արեւմտաեվրոպական երկրներում: Օրինակ, Ֆինլանդիան 1992-1995 թվականների սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում կիսանախագահական համակարգից անցավ հանրապետական կառավարման խորհրդարանական ձեւին: Միեւնույն ժամանակ Իտալիայում երեւան են եկել լուրջ մոտեցումներ հակառակ գործընթացի նկատմամբ՝ խորհրդարանականից անցում կիսանախագահական հանրապետության: Նույնաբնույթ փոփոխություն կատարվեց Սլովակիայում 2000 թվականին: Իսկ Վրաստանը 2004 թվականին գերապատվություն տվեց կիսանախագահական կառավարման համակարգին՝ ի հակակշիռ նախագահականի:

Ակնհայտ է, որ նման միտումները պայմանավորված են ոչ միայն իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի տարաբնույթ մեկնաբանությամբ, այլեւ, ու առավել եւս, տվյալ երկրի պետական իշխանության համակարգի առջեւ ծառայած խնդիրներով: Սակայն, անկախ նրանից, թե պետական համակարգի ինչ մոդել է ընտրվել՝ նախագահական, կիսանախագահական, պառլամենտական կամ մեկ այլ ձեւ, միեւնույն է՝ ընդհանուր հիմնադրույթն այն է, որ իշխանությունների տարանջատումը եւ դրանց ներդաշնակ գործակցության ապահովումն անխուսափելի անհրաժեշտություն են, եւ այն պետք է իրականացվի **«գործառույթ - ինստիտուտ - լիազորություն»** եռամիասնության համակարգային ներդաշնակության ապահովման, յուրաքանչյուր սահմանադրական ինստիտուտի համար **գործառնական, հակակշռող եւ զսպող** լիազորությունների օպտիմալ հաշվեկշռի ամրագրման, վերջինիս միջոցով՝ դինամիկայում սահմանադրական հավասարակշռության երաշխավորված պաշտպանման, ժողովրդավարության ու իրավունքի գերակայության հիմնարար սկզբունքների անվերապահորեն պահպանման ու սահմանադրորեն ապահովման շրջանակներում: Իրենց հերթին, իշխանությունների սահմանադրորեն հստակ տարանջատումը, դինամիկ հավասարակշռումը եւ վերջինիս երաշխավորված պաշտպանությունը ժողովրդավարության զարգացման ու խորացման կարեւորագույն նախադրյալ են: Յուրաքանչյուր երկրի համար այս լուծումներն անկյունաքարային նշանակություն ունեն նաեւ սահմանադրական օրինականության հաստատման, սահմանադրական լիազորությունների հարցերով վեճերի լուծման ժամանակ:

Բնականաբար, տվյալ հարցում հայեցակարգային մոտեցումները ճշտելու համար չափազանց կարեւորվում է նաեւ տարբեր երկրների սահմանադրական փոփոխությունների միջազգային պրակտիկայի ուսումնասիրությունը: Ավստրիայի, ԱՄՆ-ի, Բելգիայի, Գերմանիայի, Դանիայի, Իսպանիայի, Իտալիայի, Յունաստանի, Պորտուգալիայի, Ֆրանսիայի, Ֆինլանդիայի, Սլովակիայի, Վրաստանի եւ մի շարք այլ երկրների սահմանադրական փոփոխությունների, սահմանադրական օրենքների,

ինչպես նաև Արեւելյան Եվրոպայի ու նախկին ԽՍՀՄ մի շարք երկրների (Լեհաստան, Սլովենիա, Չեխիա, Բուլղարիա, Ռուսաստանի Դաշնություն, Լիտվա, Էստոնիա, Ղրղզստան եւ այլն) սահմանադրությունների ուսումնասիրությունից հետեւում է, որ քննության առարկա հարցի առնչությամբ առկա են մի շարք կայուն միտումներ.

- առավել հստակեցվում են իշխանության թեւերի գործառնական լիազորությունները, դրանք ներդաշնակվում են իշխանության տվյալ ճյուղի գործառույթներին ու ամրապնդվում են այդ լիազորությունների ինքնուրույն տնօրինման երաշխիքները,

- հստակեցվում եւ ուժեղացվում են հակակշռող ու զսպող լիազորությունները,

- ամրապնդվում են ներսահմանադրական կայունության երաշխիքները,

- իշխանությունների գործակցությունն առավել մեծ չափով է խարսխվում համագործակցության սկզբունքի եւ դինամիկ հավասարակշռություն ապահովող լուծումների վրա,

- ամրապնդվում է մարդու իրավունքների սահմանադրական երաշխիքների ու իշխանությունների լիազորությունների սահմանադրական հաշվեկշռի խախտումների բացահայտման, գնահատման եւ վերականգնման իրավական համակարգը,

- ակնհայտ է իշխանության թեւերի նորմատիվ-իրավարար գործունեության ոլորտում իրավունքի գերակայության սկզբունքի հիման վրա գործակցության ակտիվացումը:

Նշված ընդհանուր միտումների կողքին մեծապես կարեւորվում են նաև իշխանության թեւերի գործառույթներն իրականացնող ինստիտուտների զարգացման, դրանց գործառնական դերի հստակեցման եւ անհրաժեշտ ու բավարար լիազորություններով օժտելու հարցերը:

Հաշվի առնելով նաև անցումային հասարակարգերում կայուն իշխանության բացառիկ կարեւոր դերը, կարելի է միարժեք ընդունել, որ նշված այս ընդհանուր միտումները չափազանց այժմեական են անցումային երկրների սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգային մոտեցումների եւ Սահմանադրության գերակայության երաշխավորման նախադրյալների ստեղծման առումով: Ցանկացած երկրում, որը ժողովրդավարական զարգացման ուղի է ընտրել, մերժելին եւ առավել վտանգավորն այն է, երբ իշխանության տարանջատված թեւերը դիտարկվում են ոչ թե որպես իրենց գործառնական լիազորություններն անկախաբար իրականացնող իշխանություն կրող ինստիտուտներ, այլ որպես «գործիքներ» իշխանության «իրական» կրողի ձեռքին, որպիսին, որպես կանոն, ներկայացվում է պետության գլուխը: Տարածված է նաև այն թյուր ըմբռնումը, թե իրական իշխանությունն իրականացնում է գործադիր բուրգը, իսկ պետական մյուս մարմիններն անհրաժեշտ

են որպես միջոց: Անտարակույս է, որ մարդկային հասարակության մեջ նման մոդելներ նույնպես գոյություն են ունեցել եւ ունեն: Սակայն իրավունքի տեսությունը նման քաղաքական ռեժիմները վաղուց բնութագրել է որպես ոչ իրավական: Որքան էլ ժողովրդավարացման ցանկությունը մեծ լինի, միեւնույն է, այնտեղ, ուր երաշխավորված չէ իշխանությունների իրական տարանջատում, դրանց լիազորությունների իրականացման անկախության երաշխավորում եւ հակակշիռների ու զսպումների օգնությամբ հավասարակշռում, անխուսափելի են անձնիշխանության տարաբնույթ դրսևորումները՝ իրենց բացասական լուրջ հետեւանքներով:

Սահմանադրականության երաշխավորման կարելոր նախապայմանն է, որ Սահմանադրության ընդունումից հետո նրա նորմերը պետք է.

ա) անարգել ու արդյունավետ կյանքի կոչվեն,

բ) հուսալիորեն պաշտպանված լինեն:

Սահմանադրությունը չպետք է մնա ցանկությունների արձանագրման մակարդակում, այլ պետք է երաշխավորի ու ապահովի դրանում ամրագրված նպատակների ու սկզբունքների իրացումը: Գլխավոր հարցն այն է, թե ինչպե՞ս հասնել դրան, ինչպե՞ս երաշխավորել, որպեսզի Սահմանադրությունը դառնա ապրող իրողություն՝ արտացոլելով նաեւ հասարակական զարգացումների հիմնական միտումները: Այս հարցերի պատասխանը մեծապես պայմանավորված է սահմանադրական հիմնական սկզբունքների ու կոնկրետ նորմերի պաշտոնական մեկնաբանման եւ Սահմանադրության գերակայության հուսալի պաշտպանության մեխանիզմների առկայությամբ: Միջազգային պրակտիկայում ներկայումս հատուկ կարելորվում են Սահմանադրության **անմիջական վերացական ուղղակի պաշտոնական մեկնաբանման եւ էվոլյուցիոն կոնկրետ մեկնաբանման** սկզբունքները: Դոկտրինալ (գիտական) կամ հայեցական մեկնաբանությունների խնդիրը կարելորելով հանդերձ, չենք ցանկանում տվյալ պարագայում այն քննարկման առարկա դարձնել՝ նկատի ունենալով, որ այս ոլորտում խորքային տարակարծություններ գրեթե չկան: Ինչ վերաբերում է պաշտոնական մեկնաբանությանը, դրա սկզբունքներին ու ձևերին, ապա վերջիններիս առնչությամբ դեռեւս առկա են տարաբնույթ մոտեցումներ եւ պարզաբանման կարող մի շարք հիմնահարցեր:

Սահմանադրական կայունություն ու զարգացում: Իրավագիտական բնույթն ու դրսևորումները

Հասարակության իրավագիտակցությունը վերացական երեւույթ չէ: Այն ձեւավորվում ու զարգանում է բազմաթիվ գործոնների ներազդեցությամբ, որոնցից առանցքայինը սոցիալական հանրության այն արժեքային համակարգն է, որն ընկած է տվյալ հասարակության փոխառնչությունների, նպատակների ու գործակցության սկզբունքների հիմքում: Սահմանադրական կարգի հաջողության հիմնական երաշխիքն ազգային քաղաքակրթական ողջ ժառանգության իմաստավորված հենքի վրա արժեքային այնպիսի կողմնորոշումներին համապատասխան իրավակարգի հաստատումն է, որը ներդաշնակ է մարդկության որդեգրած առաջադիմական սկզբունքներին: Անտարակույս է, որ ներկայումս համընդհանուր իդեալ է իրավական պետության ու քաղաքացիական հասարակության կայացումը: Պետություն, որում իրավական ժողովրդավարությունն է այն

միջավայրը, որը մարդկային ստեղծարար ներուժի դրսևորման առավել մեծ հնարավորությունն է ստեղծում: Այս ճանապարհին է որդեգրել եւ սահմանադրորեն ամրագրել նաեւ Հայաստանի Հանրապետությունը: Այդ ճանապարհին ընտրեցին սահմանադրական ազատական ժողովրդավարությանն ապավինած եվրոպական բոլոր երկրները:

Մեր երկրի պատմությունը շարունակական կորուստների, օտարի կողմից հալածանքի, առանց պետականության՝ հրաշքով գոյատևած հավաքական տեսակի պատմություն է: Ավելի քան յոթ հարյուրամյակ պետականության կորուստն իր կնիքն է դրել մարդկանց հասարակական գիտակցության վրա: Ակամայից ձեւախեղվել են քաղաքացիական շատ որակներ: Օրենքն ընկալվել է որպես օտարի պարտադրանք ու արգելակ իր ինքնության դրսևորումների հանդեպ: Մեր ազգային արժեքները կամ մագաղաթյա տարեգրություն ունեն, կամ գլխավորապես ծնվել ու վերարտադրվել են օտար հանգրվաններում՝ բնականաբար, չունենալով պետական հոգածություն ու աջակցություն: Իրողությունն այն է, որ մենք որպես հայ տեսակ, որպես ժողովուրդ վերահաստատեցինք մեր անկախությունը, սակայն դեռեւս չենք կրում անկախ պետության լիարժեք քաղաքացու համար անհրաժեշտ քաղաքացիական որակներ: Դրանք հեշտությամբ ձեռք չեն բերվում: Ոչ միայն լուրջ խնդիր է դարերի փոշին թոթափելը կամ մտայնության ու աշխարհըմբռնման վերաիմաստավորման գիտակցումը, այլեւ ծրագրամատակարար լրջագույն աշխատանք է անհրաժեշտ ծավալել պետության քաղաքացի կերտելու գործում: Չխորանալով վերջինիս բաղադրատարրերի վերլուծության մեջ, քննարկվող նյութի առումով ցանկանում ենք առանձնացնել ու շեշտել հատկապես պետության իրավական մշակույթի կարևորությունը: Սահմանադրականությունն ինքնին մշակութային երեւույթ է⁵¹: Անառարկելի է նաեւ, որ իրավական մշակույթն ազգային-պետական մշակութային խորապատկերի անբաժանելի մասն է: Պատմականորեն հայ իրավական մշակույթը ուշագրավ ու համամարդկային ընդգրկման հուշարձաններ է թողել՝ հանձին բազմաթիվ կանոնական ժողովների որոշումների, Վաչագան թագավորի Կանոնական սահմանադրության, Հովհաննես Օձնեցու Հայոց կանոնագրքի, Մխիթար Գոշի եւ Սմբատ Սպարապետի դատաստանագրքերի, Հակոբ եւ Շահամիր Շահամիրյանների «Որոգայթ փառաց»-ի եւ բազմաթիվ այլ կոթողների: Սակայն իրավական մշակույթը, լինելով ազգային մշակույթի օրգանական մաս, այն հիմնականում կտրված է եղել ազգային-պետական մշակութային միջավայրից, որը պարզապես չենք ունեցել պետականության կորստի շրջանում:

Պետականության կայացման ներկա առաջնահերթություններին պետք է դասել իրավական այնպիսի մշակույթի ձեւավորումը, որը հիմք կժառայի անհատի քաղաքացիական որակների կազմավորման ու ամրապնդման համար, կդառնա իրավական ժողովրդավարության հաստատման նախադրյալ: Երկրում

⁵¹ ի»Ք Дик Ховард – К конституционной демократии во всем мире: американский взгляд. ВОПРОСЫ ДЕМОКРАТИИ. Электронный журнал Государственного департамента США. Том 9, номер 1, март 2004 г.

ժողովրդավարության հաստատումն ինքնին բավարար ու ինքնանպատակ չէ: Այն պետք է լինի իրավական, սահմանադրական ժողովրդավարություն՝ համակարգին հաղորդելով ամբողջականություն եւ ազատական անհրաժեշտ որակներ: Սահմանադրության առկայության պայմաններում **սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատումով է, որ սահմանադրականությունը դառնում է ապրող իրողություն:**

Երկրում սահմանադրականության հաստատման համար անհրաժեշտ են նաեւ համարժեք քաղաքական մշակույթ, այն կրող քաղաքական կառուցակարգ, ինչպես նաեւ դրանց նկատմամբ հասարակական հստակ պահանջ:

Սահմանադրականությունը ենթադրում է հասարակական այնպիսի միջավայր, որին բնորոշ են **անխտրականությունը, բազմակարծությունը, հանդուրժողականությունը, արդարադատությունը եւ համերաշխությունը:** Դրանց ապահովումը պետք է կրի համակարգային բնույթ, ներառի հասարակական հարաբերությունների բոլոր ծալքերը, դառնա հավատի ու լավատեսության գլխավոր երաշխիքը: Այս որակները քաղաքական համակարգի բնութագրման գլխավոր չափանիշներն են, իսկ դրանց արմատավորումը՝ պետության գերագույն խնդիրը: Դրանց բացակայությունը վկայությունն է երկրում սահմանադրականության բացակայության, դրանց աղճատումը վկայությունն է սահմանադրական ժողովրդավարության անլիարժեքության⁵²:

Սահմանադրական համակարգում յուրաքանչյուր ինստիտուտ կոչված է կատարելու իրեն վերապահված գործառույթը՝ լիարժեք ու անկախաբար: Ամենից վտանգավորն այն է, երբ որեւէ ինստիտուտի գործառույթի կատարումը դառնում է գործիք մեկ այլ ինստիտուտի ձեռքին: Օրինակ, հասարակության համար առավել նախընտրելի է ընդհանրապես դատարաններ չունենալը, քան ունենալ գործադիր իշխանության ձեռքին գործիք դարձած դատարաններ: Դա անխուսափելիորեն արդարադատության միջոցից վեր է ածվում բռնության միջոցի: Նման վիճակում են հայտնվում նաեւ ոչ անկախ լրատվամիջոցները, որոնք ժողովրդավարության անհրաժեշտ նախադրյալից ընդհուպ դառնում են լրատվական ահաբեկչության միջոց: Ցանկացած երկրում նման փաստերի առկայությունը վկայությունն է սահմանադրականության կամ սահմանադրական ժողովրդավարության անլիարժեքության, ընդհուպ՝ դրանց բացակայության:

Սահմանադրությունները հաճախ գրվում եւ փոփոխվում են այնպիսի իրավիճակներում, երբ հասարակության առջեւ ծառայել են բարդ ու հրատապ լուծում պահանջող խնդիրներ: Դրանց գերապատվություն տալը, դրանց շուրջ ձեւավորվող քաղաքական փոխհամաձայնությունները շատ հաճախ լուրջ

⁵² *ԱԿճ* «*ë* ³ *n*¹ ³ *n*³ *ó* *Çáñ*» *Ý* *Ý* *á* *ó* *Ù* *ç* *ä* *á* *É* *Đ* *á* *í* ³ *n*¹ *Á* *í* » *ñ* *á* *Ý* *Û* *É* *Ñ* ¹ *í* ³ *Í* *á* *ó* *Ù* *ç* *à* *ñ* *á* » *ë* ¹ *Ç* *ë* ³ *Ñ* *Û* *Ý* ¹ *n*³ *Í* ³ *Ý* ³ *½* *í* ³ *Í* ³ *Ý* *Á* *á* *Ó* *í* *n*¹ ³ *í* ³ *ñ* *á* *ó* *Á* *á* *ó* *Ý* *Ç* ³ *Í* ³ *Ý* *Í* *Û* *Ý* *á* *ó* *Ù* *ç* *·* *á* *ñ* *Í* *Ç* ³ *Ý* *Ñ* ³ *Á* » *ß* *ç* *·* *á* *ñ* *á* » *ë* ¹ *Ç* *Û* *ñ*¹ *Ç* *á* *ó* *Ý* » *Ý*³ *Ý* *Û* *Ç* *Û* *Ý* *ó* *Ý*³ *í* *Û* *Û* *Ñ*³ *í* ³ *í* *Ç* *á* *ñ* *á* *ß* *Í* *Ç* *Û* *Í*³ *n*¹ ³ *Í* *á* *ó* *Ñ*³ *Û* *·* *á* *ñ* *Í*³ *Í* *ó* *á* *ó* *Á* *Û* *Ý* *Á* *Ý* *á* *ó* *Ý*³ *Í* *á* *ó* *Á* *á* *ó* *Ý* ³ *Û* *É* *á* *ã* *Á* » ³ *í* » *É* *á* *Û* *Ý* *á* *ó* *Á* *ß*³ *Û* *Ý* *ç* *×*³ *Û* *µ*³ *ñ* *Ý* » *ñ* *Ç* *µ*³ *Á* *Ý* » *Ý* :

հիմնախնդիրներ են ստեղծում ապագայի եւ ընդհանրապես երկրի սահմանադրական կարգի կայունության համար: Միանգամայն արդարացի է հայտնի սահմանադրագետ Չերման Շվարցի մտահոգությունն այն մասին, որ ընթացիկ խնդիրներին սահմանադրական փոփոխություններով արագ լուծում տալը համարժեք լուծում կարող է չլինել մեծ հեռանկարի համար⁵³:

Սահմանադրությունների ընդունման կամ դրանցում փոփոխություններ կատարելու **հիմնական խնդիրն** իրավունքի գերակայության երաշխավորումն է: Իր հերթին, մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների ապահովման սահմանադրական հստակ երաշխիքների առկայությունն է Սահմանադրության կենսունակության գնահատման թիվ մեկ չափանիշը: Այս չափանիշը ելակետային է ու մնայուն: Յուրաքանչյուր քայլ, որն ուղղված է սահմանադրական փոփոխությունների ճանապարհով ինչ-ինչ քաղաքական խնդիրների լուծմանը, սակայն չի բխում իրավունքի գերակայության երաշխավորման սկզբունքից, չի կարող լինել սահմանադրական եւ կհակասի իրավական ժողովրդավարության արժեքներին: **Միջազգային իրավունքի կարելուրագույն սկզբունքներից է այն, որ անթույլատրելի է սահմանադրական ցանկացած փոփոխություն, որը թուլացնում է մարդու իրավունքների պաշտպանությունը կամ այդ իրավունքների ու ազատությունների իրացման երաշխիքները:**

Սահմանադրական փոփոխությունների **երկրորդ խնդիրն** իշխանությունների գործունակության ու արդյունավետ աշխատանքի երաշխավորումն է: Դա հնարավոր է բացառապես իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հետեւողական իրացման, դրանց լիազորությունների հավասարակշռման, հակակշիռների ու զսպումների գործուն համակարգի արմատավորման ճանապարհով միայն: Այս ուղղությամբ կատարվող յուրաքանչյուր փոփոխություն պետք է տա հետեւյալ հարցերի հստակ պատասխանը.

1. Ի՞նչ փոփոխություն է կատարվում իշխանության թելերի գործառնական լիազորություններում եւ դրանք որքանով կարող են խախտել դինամիկ հավասարակշռությունն ու վնասել իշխանության այս կամ այն թելի գործառնական անկախությանը,
2. որքանով են գործառնական լիազորությունների փոփոխությունները հավասարակշռված հակակշռող լիազորություններով,
3. որքանով են զսպող լիազորություններն ամբողջական ու հուսալի՝ գործառնական ու հակակշռող լիազորությունների նոր հաշվեկշիռի պայմաններում:

⁵³ Герман Шварц – Основные элементы конституции. ВОПРОСЫ ДЕМОКРАТИИ. Электронный журнал Государственного департамента США. Том 9, номер 1, март 2004 г.

Այս պատասխաններով են որոշվում իշխանության համակարգի բարեփոխումներին ուղղված սահմանադրական յուրաքանչյուր փոփոխության հիմնավորվածությունն ու արդյունավետությունը: Իշխանությունների տարանջատման սահմանադրական սկզբունքի բուն էությունը դրանց զսպումն ու սահմանափակումն է՝ հոգուտ իրավունքի: Հետևաբար, նշված հարցերի պատասխանով է որոշվում նաև, թե որքանով է երաշխավորվում իրավունքի գերակայությունը: Առանց սահմանադրական սկզբունքների ու նորմերի հուսալի պաշտպանության սահմանադրական կարգը զրկված կլինի ներքին ինքնապաշտպանության հուսալի համակարգից:

Սահմանադրական հնարավոր բարեփոխումների **երրորդ կարեւոր խնդիրն** այն է, որ նվազագույնի հասցվեն ու բացառվեն ներսահմանադրական բացերն ու անհամապատասխանությունները, հաղթահարվեն փակուղային վիճակները, ամրապնդվի ներսահմանադրական կայունության համակարգը, ստեղծվեն Սահմանադրության գերակայության երաշխավորման հիմնարար նախադրյալներ:

Սահմանադրությունը պետք է ներառի քաղաքացիական հասարակության խորքային, մնայուն արժեքների ողջ համակարգը եւ երաշխավորի դրանց կայուն ու հուսալի պաշտպանությունը⁵⁴: Սահմանադրական փոփոխությունները պետք է լինեն դժվարին ու խստիվ հիմնավորված: Սահմանադրական կայունությունը երկրի կայունության գլխավոր երաշխիքն է: Մյուս կողմից, Սահմանադրությունը չի կարող լինել քարացած, չարձագանքել հասարակական առաջընթացին, դրա խթանից վերածվելով այն արգելակողի: Միջազգային պրակտիկան այս խնդրի արդյունավետ լուծումների մեծ զինանոց է առաջադրել: Դրանց շարքում, հատկապես անցյալ դարի ընթացքում, առավել կարեւորվեց սահմանադրական մեկնաբանության ինստիտուտը: Հայեցական եւ գիտական (դոկտրինալ) մեկնաբանությունների կողքին առավել կարեւորվում է Սահմանադրության պաշտոնական մեկնաբանման ինստիտուտը: Վերջինս հնարավորություն է տալիս Հիմնական օրենքին հաղորդել առավել մեծ ճկունություն, հասարակական դիմամիզմ, էապես նվազեցնել դրանում փոփոխություններ կատարելու գայթակղությունը: ԱՄՆ սահմանադրագետների կարծիքով՝ այս երկրի Սահմանադրության կենսունակությունը մեծապես պայմանավորված է նրանով, որ Գերագույն դատարանը մոտ 215 տարիների ընթացքում շուրջ 540 հատոր կազմող իր որոշումներում ներկայացված իրավական դիրքորոշումների ու մեկնաբանությունների միջոցով շարունակաբար թարմ լիցք է հաղորդել Հիմնական օրենքին: Կցանկանայինք ամբողջությամբ մեջբերել պրոֆ. Դիկ Հովարդի եզրահանգումն այն մասին, որ « Տարբեր մեթոդներ են կիրառվել, որպեսզի ապահովվի սահմանադրական դրույթների կատարումը: Դրանց թվում են թե՛ ժողովրդի կամքը, թե՛ իշխանությունների տարանջատումը, թե՛ օրենսդրությունը: Սակայն ներկա աշխարհում սահմանադրություններն ավելի շատ են անդրադառնում դատական հսկողությանը՝ որպես սահմանադրական նորմերի պաշտպանության

⁵⁴ ի »ՕՇԿՅ չ ՆՉՅ ի 3 Ի»É ì 2 . â »i í »ñ ԿՇԿՇ 3 ԿՅ Բ»Բի 3 1 նááՄÁ, áñ §... ՆՅ ն3 µ»նááՄááՄՅ»նՇ ՆՅ Ս Ի 3 ն. Á áñÁ µԿáնáԲá ááՄ չ §ù3 Օ 3 ù3 óՇ Ի 3 Կ ՆՅ 3 ն3 Ի áááՄááՄՅ, »ԿÁ 3 1 նááՄ չ á 3 ի Ս Ի 3 Կáն»Կ 1/2 ն. 3 ó 3 Ի á »i 3 -Շն3 ի 3 Ի 3 Կ 3 Մá ՇեՇ Շն3 ի Շ 3 Ի, áնááՄ ÁԿ ááՄ ááՄ չ Ս ն1 áó Շն3 ի ááՄնԿ»նՇ · »ն3 Ի 3 ՄááՄááՄՅ (i »Ք Փենոմենոլոգիա ցոսուդարստեյ. Տծորնիկ ստեյի. Վըն. 2. Մ., 2003, չՇ 20):

բացառիկ միջոցի: Գաղափարները՝ շարադրված ԱՄՆ Գերագույն դատարանի նախագահ Ջոն Սարչալի կողմից «Մերբերին ընդդեմ Մեդիսոնի» դատական գործի առնչությամբ⁵⁵, դարձան սահմանադրականության տարրեր աշխարհի տարբեր մասերում: **Լիովին կարելի է հաստատել, որ դա հանդիսացավ ամերիկյան ամենամեծ ներդրումը սահմանադրականության մեջ** (ընդգծումը մերն է - Գ.Յ.)»⁵⁶:

Ամերիկյան սահմանադրական միտքը միարժեքորեն հավաստում է, որ Սահմանադրության արդարադատական մեկնաբանման հնարավորությունն է Հիմնական օրենքին հաղորդում դինամիկ կայունություն ու չթուլացող գործունակություն: Այս հանգամանքի թերագնահատումը վկայում է սահմանադրական ժողովրդավարության սկզբունքների անտեսման կամ սահմանադրական ոչ բավարար գրագիտության մասին:

Վերջին տասնամյակների եվրոպական զարգացումները նույնպես վկայում են, որ սահմանադրությունների մեկնաբանման հարցում բացառիկ կարեւորվում է սահմանադրական դատարանների դերը, որոնց իրավական դիրքորոշումները մայրցամաքային իրավական համակարգում սահմանադրական իրավունքի կարեւորագույն աղբյուր են դառնում: Այս թեմային նվիրված բազմաթիվ միջազգային քննարկումների մեջ կցանկանայինք առանձնացնել 2004թ. փետրվարին Մոսկվայում հրավիրված միջազգային խորհրդաժողովը⁵⁷: Նպատակ ունենալով բացահայտել սահմանադրական դատարանների դերը Սահմանադրության կայունության ու զարգացման գործում, խորհրդաժողովի մասնակիցները հատուկ կարեւորեցին Սահմանադրության վերացական ու կոնկրետ-անուղղակի մեկնաբանությունների բացառիկ դերն իրավական պետության կայացման ու զարգացման գործում: Շեշտվեց նաև, որ աշխարհում գործող շուրջ 110 սահմանադրական դատարաններից առավել արդյունավետ սահմանադրական վերահսկողություն են իրականացնում այն ինստիտուտները, որոնք լայն իրավասություններ ունեն Սահմանադրության մեկնաբանման ճանապարհով երաշխավորելու սահմանադրականության կայունությունը: Ի դեպ, եթե Սահմանադրության անուղղակի մեկնաբանության իրավասություն ունեն, առանց բացառության, բոլոր սահմանադրական դատարանները, ապա վերացական մեկնաբանության իրավասություն է վերապահված շուրջ 30 երկրների սահմանադրական դատարանների:

Սահմանադրության պաշտոնական մեկնաբանման հարցը մի շարք նորանկախ երկրներում այնքան է կարեւորվում, որ ընդհուպ ամեն մի առանձին պատգամավորի իրավունք է վերապահվում այդ հարցով դիմել սահմանադրական դատարան: Տիպական է հատկապես Մոլդովայի փորձը: Օրինակ, թեկուզ այս երկրի

⁵⁵ 2 Մ Ս ԵՇԿԻ »Ե ԿՅ »ժճ2 չճճՃ:

⁵⁶ Дик Ховард – К конституционной демократии во всем мире: американский взгляд. ВОПРОСЫ ДЕМОКРАТИИ. Электронный журнал Государственного департамента США. Том 9, номер 1, март 2004 г.

⁵⁷ É áñÑñ¹ 3 ÁáŌáí Ç ԿáŌá»ñÁ Ññ³ á³ ñ³ Í í »É »Ý §Конституционное правосудие: ԱՇՅ³ 1/2³ ԱՇԿՆ³ Կ¹ »ԵճՃ(2004Ա., N 2):

սահմանադրական դատարանի 2004թ. ապրիլի 2-ի որոշման ուսումնասիրությունը վկայում է, թե ինչպես մեկ պատգամավորի դիմումի հիման վրա քննության է առնվում Սահմանադրության 116 հոդվածի 3-րդ մասի մեկնաբանման հարցը եւ լուծում է տրվում մի խնդրի, որը կարող էր բազմապիսի շահարկումների առարկա դառնալ: Մենք այստեղ կարելի էր ենք ոչ այնքան կոնկրետ խնդիրը, որքան նման խնդիրների իրավական լուծման հնարավորությունը: Տվյալ պարագայում եսկան է նաեւ խորհրդարանի հեղինակությունը եւ վերահսկիչ դերը, հասարակության մեջ բացասական հասարակական էներգիայի կուտակումներ թույլ չտալը, սահմանադրական արդարադատության գործունակությունը եւ այլն: Միանգամայն իրավացի է Բ. Ա. Օսիպյանը, նշելով, որ «...նույնիսկ «ամենակոշտ» սահմանադրությունը պետք է ներառի գործնական հնարավորություն պարբերաբար իրականացնելու օրենսդրական բարեփոխումներ՝ խուսափելու համար տարաբնույթ սոցիալական ցնցումներից»⁵⁸:

Իրավական պետության գնահատման կարեւոր չափանիշներից մեկն ստվերային կառավարման աստիճանն է: Խնդիրն այն է, թե իրական իշխանությունը որքանով է գտնվում սահմանադրական ինստիտուտների ձեռքին եւ որքանով է դա կրում ձեւական բնույթ, իսկ իրական իշխանությունը հայտնվում է ստվերային ինստիտուտների ու անհատների ձեռքին: Այս իրողության ծավալումը կարող է ուղիղ համեմատական կապի մեջ գտնվել դատական իշխանության անկախության ու գործունակության աստիճանի հետ: Նման պարագան գիտակցաբար, թե ենթագիտակցաբար լավ են ընկալում պղտոր ջրում ձուկ որսալու սիրահարները, եւ պատահական չէ, որ տարբեր երկրներում դատական իշխանության նսեմացման, դրա վարկաբեկման հարցը դառնում է գործադիր կառույցների ու անձնիշխանության ձգտողների համար «կենսական պահանջ»:

Սահմանադրության գերակայության ապահովումը որպես սահմանադրակա- նության հաստատման երաշխիք

Ժողովրդավարական հասարակության եւ իրավական պետության գոյության եւ գործառնության բարձրագույն սկզբունքը Սահմանադրության գերակայությունն է, ինչը միաժամանակ սահմանադրական արդարադատության բովանդակությունն է: Գերակայությունը Սահմանադրության մեջ ամրագրված՝ նրա համապարտադրու-թյան հատկանիշն է, որը հաստատում է իրավական ակտերի աստիճանա-կարգություն, Սահմանադրությանը վերապահում է իրավունքի կարելիորագույն աղբյուրի դեր եւ պարտավորեցնում է նորմաստեղծին ու իրավակիրառողին որպես բարձրագույն չափանիշ ընդունել Հիմնական օրենքը: Սրա համար հիմք է հանդիսանում Սահմանադրության բնույթը՝ որպես հիմնադիր ուժ ունեցող իրավական ակտի, որի համապարտադրության աստիճանը բարձր է հանրային իշխանության ցանկացած այլ որոշման իրավաբանական ուժից: Իրավական

⁵⁸ Б. А. Осипян. Идея саморазвивающейся правовой системы // Журнал российского права. 2004, N 4, с. 73:

պետության բարձրագույն օրենքը հանդիսանում է հանրային իշխանության պետական կամքի ձեւավորման եւ իրականացման իրավական հիմքը եւ ենթադրում է պահպանման հատուկ գործառույթ՝ որպես իրավական պետության մեջ հսկողական բնույթ ունեցող բարձրագույն գործառույթ: XX դարի հիմնական ձեռքբերումներից մեկն այն է, որ ձեւավորվեցին հատուկ մասնագիտացված արդարադատական կառույցներ՝ այդ առաքելությունն իրականացնելու համար: Դատական սահմանադրական վերահսկողության մարմինների նման դերն առաջին հերթին կայանում է նրանում, որ դրանք ապահովում են Սահմանադրության գերակայությունը, լուծում են պետական մարմինների համակարգում ծագող՝ իրավասությունների վերաբերյալ վեճերը եւ, ինչը նվազ կարելու է, ստեղծում են հասարակության մեջ ծագող քաղաքական տարաձայնությունների իրավական կարգավորման երաշխիքներ: Այլ կերպ՝ դատական սահմանադրական վերահսկողությունը հանդիսանում է հասարակության մեջ կայունության ապահովման միջոց եւ հնարավորություն: Այդ դերն իրականացվում է Սահմանադրությանը չհամապատասխանող նորմատիվ ակտերի ստուգման, անհամապատասխանության բացահայտման, գնահատման եւ վերացման միջոցով:

Դատական սահմանադրական վերահսկողության մասնագիտացված ինստիտուտների կոչումը կայանում է հենց նրանում, որ սահմանադրական դատարաններն ստեղծվեն եւ գործեն սահմանադրական կարգի հիմքերի, մարդու եւ քաղաքացու իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանության, Սահմանադրության գերակայության եւ ուղղակի գործողությունն ապահովելու, Սահմանադրության մեջ հռչակված եւ երաշխավորվող հիմնական քաղաքական եւ իրավական արժեքների պահպանման եւ ապահովման նպատակով:

Ներկայումս աշխարհում գործում են ավելի քան 110 սահմանադրական դատարաններ: Բավականին տարբեր են դրանց լիազորությունները, ձեւավորման եւ գործունեության մեխանիզմները: Ամեն դեպքում, նույնն է նրանց գործառնական դերը, այն է՝ դատական սահմանադրական վերահսկողության միջոցով Սահմանադրության գերակայության ապահովումը:

Սահմանադրական արդարադատության որոշ տարրեր սկիզբ են առնում 1180 թվականից՝ հին գերմանական պետությունում: Այդ ժամանակներում նույնպես համապատասխան իրավական ինստիտուտները կարգավորել են նաեւ իշխանությանը օժտված մարմինների միջեւ ծագած վեճերը: Պորտուգալիան սահմանադրական վերահսկողությունը ներդրել է 12-րդ դարում՝ Ֆիլիպի օրենսգրքում: Սահմանադրական վերահսկողության նախնական ձեւերը գոյություն են ունեցել Ֆրանսիայում 13-րդ դարի կեսերին: Դատական սահմանադրական վերահսկողության ավելի լուրջ նախագծեր հայտնվել են Նորվեգիայում, Դանիայում եւ Յունաստանում 19-րդ դարում:

Սահմանադրականության պատմության եւ հատկապես սահմանադրական արդարադատության պատմական զարգացման տեսանկյունից բացառիկ է Հակոբ եւ Շահամիր Շահամիրյանների կողմից 1773-1788թթ. գրված՝ «Որոգայթ փառաց» անվամբ Սահմանադրությունը: 521 հոդված ունեցող եւ բնական իրավունքի տեսության սկզբունքներին համապատասխան շարադրված այս աշխատությունն ըստ էության հանդիսանում է առաջին Սահմանադրությունը, որը ներառում է հատուկ մասնագիտացված դատարանի՝ «Բարձր դատարանի» գաղափարը, որի

առաքելությունը՝ ներկայիս ընկալմամբ, կայանում է դատական սահմանադրական վերահսկողության իրականացման մեջ: Նշված աշխատության լոկ անվանումն արդեն մի ամբողջ տեսություն է: Դրա էությունը հանգում է նրան, որ հեղինակներն ստեղծում են սահմանադրական «թակարդ» իշխանություն կրողների համար, որպեսզի նրանք մնան եւ գործեն իրենց սահմանադրական իրավասությունների շրջանակում: Այդ յուրօրինակ փաստաթղթում զարմանալի ներդաշնակության մեջ ներկայացվում են զսպումների, հակակշիռների ու գործառնական բնույթի իրավասությունները:

1867թ. Ավստրիայի Դաշնային դատարանն ստացավ իրավասությունների վերաբերյալ վեճեր լուծելու իրավունք՝ ի պաշտպանություն անհատի քաղաքական իրավունքների՝ ընդդեմ վարչակազմի: Թեեւ սահմանադրական վերահսկողության որոշ նախնական տարրեր ներդրված են եղել Շվեյցարիայի 1848թ. Դաշնային Սահմանադրությունում, Շվեյցարիայի Դաշնային դատարանը լայն լիազորություններ ստացել է միայն 1874թ. փոփոխված Սահմանադրությամբ: Նորվեգիայում դատական սահմանադրական վերահսկողությունն իրավագիտության մեջ ծնվել է 1890թ.: Ռումինիան սահմանադրական արդարադատություն ներդրել է Առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ՝ ամերիկյան մոդելով:

Ամերիկյան ժամանակակից իրավաբանական համակարգում բացակայում են դատական սահմանադրական վերահսկողության մասնագիտացված ինստիտուտները, այնուամենայնիվ, Անգլիայի իրավական պատմությունը ներառում է մի քանի տարրեր, մասնավորապես, սահմանադրության գերակայության սկզբունքը, որն սկիզբ է առնում 1610 թվականից եւ կարելու նշանակություն ունի Անգլիայի սահմանադրական իրավունքի զարգացման պատմության մեջ: Սահմանադրության գերակայության եւ դատական հսկողության իրավունքի գաղափարներն Անգլիայից տարածվեցին դեպի ԱՄՆ: Այնտեղ արդեն 18-րդ դարում դատարանն առանձին անգլիական օրենքներ ճանաչել էր անվավեր (Յուսիսային Ամերիկյան Նահանգներում): Սակայն 1789թ. Սահմանադրությամբ Գերագույն դատարանը՝ որպես բարձրագույն դաշնային դատարան, չունի արտահայտված սահմանադրական իրավունքներ: Սահմանադրական արդարադատության զարգացման վրա վճռորոշ ազդեցություն է ունեցել «Մերբերին ընդդեմ Մեդիսոնի» գործը (1803թ.), երբ Գերագույն դատարանն իրեն վերապահեց օրենքի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը լուծելու գործում սահմանադրական վերահսկողության իրավասություն: Դա հնարավորություն տվեց ամերիկյան Գերագույն դատարանի իշխանությունն օգտագործել օրենքի դատական վերանայման համար: Այս որոշմամբ փաստորեն հակասահմանադրական ճանաչվեց 1789թ. Կոնգրեսի կողմից ընդունված դատավարական օրենքի այն հատվածը, որը վերաբերում էր Գերագույն դատարանի իրավասություններին (կետ 13): Դասական ձեւակերպում է դարձել 1803թ. փետրվարի 24-ի որոշման վերաբերյալ ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանի նախագահ Ջոն Մարշալի հետեւյալ միտքը. «Միայն եւ միայն դատական իշխանության պարտականությունն է ասել, թե ինչ է իրենից ներկայացնում օրենքը... Օրենքը, որն անհամատեղելի է Սահմանադրության հետ, անվավեր է»:

Հաշվի առնելով ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանի կողմից իրավական ակտի սահմանադրականության կապակցությամբ առաջին որոշման ընդունումը եւ այդ

հարյուրամյակի ընթացքում նոր մոտեցումները, կարելի է պայմանականորեն առանձնացնել սահմանադրական արդարադատության համակարգերի ձեւավորման եւ զարգացման հետեւյալ փուլերը.

1. 1803-1920թթ.,
2. 1920-1940թթ.,
3. 1945-1990թթ.,
4. 1990 թվականից հետո:

Երկրորդ փուլը համընկնում է դատական սահմանադրական վերահսկողության մասնագիտացված առաջին ինստիտուտի ստեղծման հետ: Ավստրիայի 1920թ. Սահմանադրությունը նշանավորվում է Ավստրիայի սահմանադրական դատարանի ստեղծմամբ՝ օրենքի նկատմամբ սահմանադրական վերահսկողության բացառիկ իրավունքով (սկզբում, ճիշտ է, նախնական բնույթի): Դա տեղի ունեցավ հիմնականում ավստրիացի իրավաբան-տեսաբաններ Ադոլֆ Մերկլի եւ Յանս Քելզենի շնորհիվ: Դրա արդյունքում երկու պատերազմների միջեւ ընկած ժամանակահատվածն անվանվեց «Ավստրիական ժամանակահատված»:

Ավստրիայի օրինակով մինչեւ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը դատական սահմանադրական վերահսկողություն ներդրվեց Չեխոսլովակիայում (1920թ.), Լիխտենշտեյնում (1925թ.), Յունաստանում (1927թ.), Իսպանիայում (1931թ.), Իռլանդիայում (1937թ.), Եգիպտոսում (1941թ.): Սահմանադրական վերահսկողության ավելի լայնորեն ներդրման միտումն ընդհատվեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմով, եւ արդեն ձեւավորված ինստիտուտները չկարողացան գործունեություն ծավալել (օրինակ, Ավստրիան սահմանադրական վերահսկողություն չի ունեցել 1933-1945թթ., Չեխոսլովակիան՝ 1938 թվականից):

Երրորդ փուլը հետպատերազմյան (1945-1990թթ.) փուլն է, երբ եվրոպական պետություններում գրեթե միաժամանակ ձեւավորվեցին սահմանադրական դատարաններ, որոնց հիմնական խնդիրն օրենքների եւ այլ նորմատիվ ակտերի՝ Յիմնական օրենքին համապատասխանության ապահովումն էր:

Շատ այլ պետություններ նույնպես սահմանադրական վերահսկողության հատուկ համակարգ ներդրեցին անմիջապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո. Բրազիլիան (Երկրորդ անգամ՝ 1946թ.), ճապոնիան (1947թ.), Բիրման (1947թ.), Իտալիան (1948թ.), Թաիլանդը (1949թ.), Գերմանիան (1949թ.), Յնդկաստանը (1949թ.), Լյուքսեմբուրգը (1950թ.), Սիրիան (1950թ.), Ուրուգվայը (1952թ.), Ֆրանսիան (1958թ.) եւ այլն:

Այս ժամանակահատվածում կոմունիստական վարչակարգ եւ միակուսակցական համակարգ ունեցող պետություններում դատական սահմանադրական վերահսկողության ինստիտուտների ձեւավորումը համարվում էր բուրժուական շքեղություն: Ի հակադրություն դրա, շատ եվրոպական պետություններ (Ավստրիան, Գերմանիան, Իսպանիան, Իտալիան եւ այլն) առաջադրեցին այն հարցը, որ մարդու սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանությունը դառնա սահմանադրական արդարադատության առանցքային խնդիրը: Բնականաբար, հետպատերազմյան շրջանում ոչ միայն այդ երկրների սահմանադրական դատարաններն ստացան նման լիազորություններ, այլ նաեւ քաղաքացիներն ստացան իրենց իրավունքներն ընդհուպ մինչեւ սահմանադրական դատարանում պաշտպանելու իրավունք:

Սահմանադրական արդարադատության չորրորդ փուլը համընկնում է ժողովրդավարացման որակապես նոր գործընթացների, մեծաթիվ նորանկախ պետությունների ձեւավորման ժամանակահատվածի հետ: Հաշվի առնելով եվրոպական պետությունների կուտակած փորձը, երիտասարդ նորանկախ պետություններն իրենց պետական շինարարության եւ ժողովրդավարական ինստիտուտների զարգացման գործում առաջին եւ հիմնական քայլերից մեկը համարեցին նաեւ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի գործնական իրացումը եւ սահմանադրական վերահսկողության ամբողջական համակարգի ստեղծումը: Դա նաեւ պայմանավորված էր Սահմանադրության պաշտպանության անհրաժեշտությամբ, որը գրեթե բոլոր պետություններում մշակվեց եւ ընդունվեց որոշակի դժվարություններով, ինչպես նաեւ այն խնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ, որոնք պայմանավորված էին հասարակական զարգացումը ճգնաժամային կառավարման հարթությունից հասարակական եւ պետական կայունության ու դինամիկ զարգացման հարթություն փոխադրելու հետ:

Վերջին փուլերը նշանավորվում են նաեւ եվրոպայի որոշ երկրներում քաղաքական փոփոխություններով, որոնք սահմանադրական վերահսկողություններդրել են դիկտատուրայի անկումից հետո. Հունաստան (1968թ.), Իսպանիա (1978թ.), Պորտուգալիա (1976թ.): Այդ ժամանակահատվածում սահմանադրական վերահսկողություններդրվում է նաեւ այլ պետություններում. Կիպրոսում (1960թ.), Թուրքիայում (1961թ.), Ալժիրում (1963թ.), նախկին Հարավսլավիայի Դաշնության հանրապետություններում (1963թ.) եւ այլուր:

Միեւնույն ժամանակ, սահմանադրական վերահսկողության գոյություն ունեցող ինստիտուտների շրջանակներում ներդրվել է համակարգային վերահսկողություն (Ավստրիա, Գերմանիա, Շվեդիա, Ֆրանսիա, Բելգիա): 80-ական թվականների քաղաքական եւ սոցիալական փոփոխությունների արդյունքում սահմանադրական վերահսկողությունը սկսել է ներդրվել նաեւ Կենտրոնական եւ Հարավային Ամերիկայի մի շարք երկրներում: Աշխարհի այդ հատվածում հատուկ տեղ է զբաղեցնում Արգենտինան, որտեղ դաշնային պետությունում ժողովրդավարական ձեւափոխումների գործընթացը ծավալվեց սուբյեկտներում եւ առանձնանում էր սահմանադրական վերահսկողության տարբերի՝ տարբեր տարածքներում տարբեր ակտիվությամբ աստիճանաբար ընդլայնմամբ:

Ըստ էության տարբերակվում է սահմանադրական արդարադատության երկու մոդել՝ ամերիկյան եւ եվրոպական: Վերջին տասնամյակներում ավելի մեծ թվով պետություններ ընդունում են սահմանադրական արդարադատության եվրոպական մոդելը, ինչը պայմանավորված է հասարակական զարգացման կայունության երաշխիքների հուսալի համակարգի ձեւավորման անհրաժեշտությամբ:

Սահմանադրական արդարադատության ամերիկյան մոդելին բնորոշ են հետեւյալ հատկանիշները.

- համընդգրկուն բնույթ, որը ներառում է ոչ միայն օրենքները, այլ նաեւ բոլոր մակարդակների ցանկացած նորմատիվ ակտ,
- վերահսկողությունն իրականացվում է ապակենտրոնացած կերպով՝ ցանկացած դատարանի կողմից, ցանկացած կոնկրետ գործ քննության

առնելիս, եթե օրենքը կամ նորմատիվ ակտն առնչվում է հայցվորի կոնկրետ շահերին,

- կրում է հարաբերական բնույթ, քանի որ դատարանի որոշումը պարտադիր է միայն կողմերի համար եւ չի տարածվում իրավակիրառման ողջ դաշտի վրա,
- այն ունի կոնկրետ հետագա վերահսկողության բնույթ:

Ինչու՞ Եվրոպան 20-րդ դարում չընդունեց ամերիկյան մոդելը: Այս հարցին շատերն են փորձել պատասխանել: Մի դեպքում փորձել են պատասխանը փնտրել «օրենք» եւ «Սահմանադրություն» հասկացությունների բազմաբնույթ ընկալման հարթության վրա: Մեկ այլ դեպքում շեշտադրումը կատարվում է դատական համակարգի եւ դատավորների գործունեության առանձնահատկության վրա (հատուկ առանձնացնելով դատարանի անկախության աստիճանը եւ օրենքի սահմանադրականության հարցի վերաբերյալ որոշում ընդունելու՝ դատավորների կարողությունը): Երրորդ դեպքում առաջին պլան են մղվում տվյալ հասարակության առջեւ դրված խնդիրները եւ դրանց լուծմանը բնորոշ առանձնահատկությունները: Այսպես, թե այնպես, ավելի քան մեկ դար ողջ աշխարհում դատական սահմանադրական վերահսկողության գործառույթն իրականացրել են ընդհանուր իրավասության դատարանները: Սակայն 20-րդ դարի սկզբում հասարակական կյանքում տեղի ունեցած բուռն փոփոխությունները, ընդ որում՝ իշխանությունների տարանջատման պայմաններում, մասնագետների առջեւ դրեցին մի շարք հիմնախնդիրներ.

1. հնարավոր դարձավ օրենքի միջոցով հասնել իշխանության մեծ կենտրոնացման, ընդհուպ՝ դրա ուզուրպացման,

2. հասարակական իրավիճակի եւ դրան համապատասխան օրենսդրական դաշտի արագ փոփոխության պայմաններում կոնկրետ գործերով իրականացվող վերահսկողությունն ակնհայտորեն անբավարար էր սահմանադրության գերակայությունն արդյունավետորեն ապահովելու համար,

3. իշխանությունների տարանջատման պայմաններում հասարակության ապակայունացման գլխավոր դետոնատորը դարձավ իշխանության տարբեր ճյուղերի պայքարը լիազորությունների համար:

Նշվածներից բացի, այլ էր նաեւ մոտեցման մեթոդաբանությունը: Առաջին պլան մղվեց ոչ միայն կոնկրետ անձի շահերին առնչվող հարցի լուծումը, այլ նաեւ ողջ օրենսդրական համակարգի սահմանադրականության ապահովման միջոցով հասարակական կայունության եւ դինամիկ զարգացման հիմնախնդիրը:

Եվրոպական մայրցամաքային իրավական համակարգում առաջնահերթ են համարվում հետեւյալ երեք խնդիրները.

ա/ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության ապահովումը եւ դրա միջոցով իշխանության տարբեր ճյուղերի միջեւ սահմանադրականորեն ամրագրված գործառնական հավասարակշռության պահպանումը,

բ/ իշխանության տարբեր մարմինների միջեւ իրավասությունների կապակցությամբ վիճելի հարցերի լուծման հստակ կանոնակարգումը,

գ/ մարդու սահմանադրական իրավունքների պաշտպանության առավել ամբողջական եւ հուսալի համակարգի ստեղծումը:

Եվրոպական համակարգի բնորոշ առանձնահատկությունը կայանում է ոչ միայն նրանում, որ վերահսկողությունն իրականացվում է մասնագիտացված մարմինների միջոցով եւ ներդրված են դատական սահմանադրական վերահսկողության վերացական, կոնկրետ, ֆակուլտատիվ, պարտադիր, նախնական, հետագա, ըստ ձեւի ու ըստ բովանդակության վերահսկողության համակարգեր: Հատուկ նշանակություն ունի եւ այն հանգամանքը, որ էականորեն փոխվում է նաեւ սահմանադրական արդարադատության դերը պետական իշխանության համակարգում:

Դատական սահմանադրական վերահսկողության մասնագիտացված համակարգի գործունեության միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ սահմանադրական արդարադատության գլխավոր խնդիրն է պետական իշխանության այնպիսի համակարգի ձևավորմանն աջակցելը, որում երաշխավորված են Սահմանադրության գերակայությունը, մարդու անօտարելի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը, ստեղծված են անհրաժեշտ նախադրյալներ՝ իրավունքի գերակայության, իշխանությունների տարանջատման, ընտրովիության և հաշվետվության սկզբունքների հիման վրա հասարակության կայուն և դինամիկ զարգացման համար, **որտեղ հաղթահարված է բացասական հասարակական էներգիայի առաջանցիկ կուտակման գործընթացը:**

Այս խնդիրը ներկայումս ձեռք է բերում հսկայական արդիականություն, հաշվի առնելով, որ մարդկությունը թևակոխել է զարգացման նոր փուլ, երբ գերակայող է դառնում, մի կողմից՝ արժեքային համակարգի վերաիմաստավորման անհրաժեշտությունը, մյուս կողմից՝ նոր որակ են ձեռք բերում փոխադարձ կապերը և փոխազդեցությունները: Մասնավորապես, իրավական գլոբալացման պայմաններում յուրաքանչյուր երկրի սահմանադրական վերահսկողության համակարգը պետք է դառնա սահմանադրական կայունության ամուր երաշխիք և համապատասխանի որոշակի ընդհանուր չափանիշների և պահանջների: Վերջիններիս հստակ բնորոշումը, գիտական վերլուծությունը եւ **անընդհատ գործառնությանը սահմանադրական վերահսկողության ամբողջական համակարգի ձևավորումը** դարձել են անհետաձգելի անհրաժեշտություն:

Սահմանադրական ժողովրդավարության և կայունության հաստատման գործում սահմանադրական դատարանի դերի ու նշանակության վերհանման համար, մեր կարծիքով, սկզբունքային նշանակություն ունի սահմանադրական վերահսկողության գործառնության համակարգային բնույթի բացահայտման խնդրի նկատմամբ մեթոդաբանական ճիշտ մոտեցումը: Գտնում ենք, որ գիտական գրականության մեջ այս հարցին պատշաճ ուշադրություն չի դարձվում: Անհրաժեշտ է առանձնացնել երկու սկզբունքային հանգամանք:

Առաջին՝ սահմանադրական վերահսկողությունը՝ որպես ամբողջական համակարգ, կարող է լինել գործունակ միայն անհրաժեշտ և բավարար գործառնական հավասարակշռվածության պայմաններում: Նկատի է առնվում ոչ միայն դատական սահմանադրական վերահսկողության մասնագիտացված հաստատությունների տեղն ու դերը, այլ նաև օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների, այլ սահմանադրական սուբյեկտների գործառնական դերը, ինչպես նաև բարոյական, ազգային և հոգևոր արժեքների պահպանության կարգը և ավանդույթները: Վերջիններս բազում դարերի ընթացքում ունեցել են բացառիկ

Վերջին տասնամյակներում գիտական միտքը մանրակենսաբանության և բժշկագիտության ոլորտում կատարել է մի շարք լուրջ ընդհանրացումներ, որոնք բացառիկորեն կարևոր են նաև հասարակական օրգանիզմի ներքին ինքնապաշտպանության հիմնական սկզբունքների և մեխանիզմների համակարգային ուսումնասիրության, սահմանադրորեն ամրագրված գործառնական հավասարակշռվածության կայունության ապահովման տեսանկյունից: Գրեթե աքսիոմատիկ սկզբունքների թվին են դասվում, որ.

- մարդու ինունային համակարգի, ինչպես նաև այլ բարդ կենսաբանական համակարգերի գործառնությունն ընդգրկում է ամբողջ օրգանիզմը, ունի հիերարխիկ և ինքնակառավարվող բնույթ,

- օրգանիզմի յուրաքանչյուր բջիջ օժտված է ինքնապաշտպանության որոշակի ռեսուրսներով, որոնց սպառման դեպքում միանում են՝ օրգանիզմի այլ փոխկապակցված կառուցվածքային տարրերի պաշտպանիչ համակարգերը,

- ինունային համակարգի գլխավոր առաքելությունն է բնական հավասարակշռվածության և կայունության պահպանումն ամբողջ օրգանիզմում, քանի որ խախտված հավասարակշռվածության չվերականգնումը բացասական ներուժի կուտակման և իռացիոնալ վերարտադրության պատճառ են դառնում,

- ֆիզիոլոգիական հավասարակշռվածությունը, օրգանիզմի ինունային և նյարդային համակարգը գտնվում են կայուն ներդաշնակության վիճակում,

- ցանկացած պաթոլոգիա ակտիվացնում և գործողության մեջ է դնում ինքնապաշտպանության ողջ համակարգը,

- միշտ որոշակի քանակությամբ գոյություն ունեցող ինունոհորմոնների թիվը պաշտպանական ռեակցիայի դեպքում աճում է մինչև պաշտպանիչ գործառնության լիարժեք իրականացման համար անհրաժեշտ քանակի: Սակայն, եթե պաշտպանիչ ունակությունն անբավարար է գործառնական հավասարակշռվածության վերականգնման համար, առաջանում է էկզոգեն միջամտություն պահանջող ախտորոշիչ իրավիճակ,

- զարգացած ինունային համակարգերին բնորոշ են ինքնապաշտպանության հստակ տարբերակումը և ռացիոնալությունը, բջջային համակարգի և օրգանիզմի գործառնական հավասարակշռության ամբողջականության և ներդաշնակության ապահովման համար նպատակասլաց, ծրագրավորված գործողությունների հստակ հերթականությունը,

- ցանկացած դինամիկորեն զարգացող համակարգ պետք է ունենա ներքին գործառնական հավասարակշռության և ինքնապաշտպանության ապահովման համարժեք ենթահամակարգ,

- ինունային համակարգի գործառնության տրամաբանությունը կայանում է հետևյալում՝

 - ա/ խախտված հավասարակշռության բացահայտում,

 - բ/ խախտման բնույթի որոշում և դիսբալանսի հաղթահարման համար մարտավարության և «գործիքների» ընտրություն,

 - գ/ հավասարակշռության վերականգնման ժամանակ նոր խախտում թույլ չտալու երաշխավորում:

Այս սկզբունքները, որոնք մենք երկար ամիսներ ուսումնասիրել ենք բժիշկների, կենսաբանների, համակարգային կառավարման մասնագետների հետ,

ձևավորվել են միլիոնավոր տարիների ընթացքում՝ կենդանի օրգանիզմի զարգացմանը զուգահեռ: Մարդկային հասարակությունը գոյություն ունի ընդամենը մի քանի հազար տարի, և որպես միասնական օրգանիզմ, որպես բարդ համակարգ դեռ չի հասել համակարգային կատարելության և ներդաշնակության մակարդակի: Միայն XX դարի օրինակը, որը տարել է ավելի քան 130 միլիոն մարդկային կյանք՝ հասարակական համադետների հետևանքով, միջազգային ահաբեկչության այսօրվա ալիքը, հանդիսանում են հասարակական ինունային անբավարարության առկայության վառ վկայություն: Պատահական չէ նաև, որ դատական սահմանադրական վերահսկողության մասնագիտացված ինստիտուտների ձևավորման գաղափարի առաջացումը համընկնում է Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակաշրջանի հետ, իսկ նրա համակարգային զարգացումը դարձավ իրականություն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո:

Մենք գտնում ենք, որ որոշ չափով «ենթագիտակցորեն» մարդկությունը մոտենում է **հասարակական օրգանիզմի որակապես նոր ինունային համակարգի** ձևավորմանը: Ողջ 20-րդ դարը համոզիչ կերպով ապացուցել է, որ **կրոնը, ավանդույթները, բարոյական նորմերը, հասարակական վարքագծի ողջ արժեքային համակարգը, համակարգային ինքնապաշտպանության այլ մեխանիզմները ոչ լիարժեք են ապահովել հասարակության զարգացման դինամիկ հավասարակշռությունն ու կայունությունը նոր իրողությունների պայմաններում:**

Փաստորեն, սահմանադրական վերահսկողությունը դառնում է քաղաքացիական հասարակության և իրավական պետության առանցքային տարրերից մեկը: Սահմանադրական վերահսկողությունը հանդես է գալիս «զսպումների և հակակշիռների» ուղորտում, իսկ դրա գլխավոր խնդիրը հանդիսանում է խախտված սահմանադրական հավասարակշռության մշտական, անընդհատ և համակարգային հայտնաբերումը, գնահատումը և վերականգնումը: Սահմանադրական վերահսկողությունը չի թույլատրում գործառնական խախտումների իռացիոնալ վերարտադրություն կամ բացասական հասարակական էներգիայի կուտակում, որը կրիտիկական զանգվածին հասնելուն պես կարող է պայթյունի միջոցով հանգեցնել նոր որակի: Գործնականում սա ընտրություն է դինամիկ, էվոլյուցիոն կամ հեղափոխական զարգացման միջև: Սահմանադրական վերահսկողության ամբողջական համակարգի գործողությունը կոչված է երաշխավորելու սահմանադրական կայունությունը և բացառել հասարակական համադետները՝ հենվելով, առաջին հերթին, այնպիսի սահմանադրական սկզբունքների վրա, ինչպիսիք են ժողովրդաիշխանությունը, իրավունքի գերակայությունը, իշխանությունների տարանջատումը, պետական ինքնիշխանությունը, Սահմանադրության գերակայությունը և այլն: Ժողովրդավարական պետության սահմանադրական համակարգն անխուսափելիորեն պետք է լինի բաց ու ինքնազարգացման ներքին կարողունակությամբ օժտված: Դրա կարելուր նախապայմաններն են, որ սահմանադրական օրինականության ու սահմանադրական հավասարակշռության ամեն խախտում անմիջական արձագանք ստանան, մասնագիտորեն գնահատվեն ու հաղթահարվեն:

Սահմանադրության գերակայությունն ապահովելով՝ սահմանադրական վերահսկողությունը դառնում է պլուրալիստական հասարակության կայունության ապահովման միջոց, որը հիմնարար սահմանադրական արժեքների հիման վրա

ապահովում է դրա դինամիկ գործառնության հետեւողականությունն ու անընդհատությունը: Դա էլ հենց հանդիսանում է ընդհանրապես սահմանադրական վերահսկողության և մասնավորապես սահմանադրական արդարադատության գործունեության հիմնական չափանիշը, որն ունի բացառիկ կարևոր նշանակություն ինչպես զարգացող, այնպես էլ զարգացած ժողովրդավարական համակարգերի համար:

Նորանկախ երկրներում իրավագիտակցության աղճատումները հաճախ հասնում են զավեշտական այնպիսի դրսեւորումների, որ սահմանադրական դատարանի գործառնական դերի իրականացման տարաբնույթ կաշկանդումները կամ պարզապես սահմանադրական գործընթացներից «հեռու պահելը» համարվում է իշխանության ուժի դրսեւորման ձև: Օրենսդիր ու գործադիր իշխանություններում նման հոգեբանության ու մտածելակերպի առկայությունը ոչ միայն ցավալի է ու անհարիր ժողովրդավարության, իրավական պետության հիմնարար սկզբունքներին, այլևեւ խիստ վտանգավոր, քանի որ կես քայլ է դեպի անձնիշխանության հաստատումը: Նման իրավիճակների հիմնական պատճառներից մեկն այն է, որ դատաիրավական մարմինների համակարգում միայն սահմանադրական դատարաններն են նոր իրականության ծնունդ եւ չեն կրում տոտալիտար համակարգերի կնիքն ու իներցիոն գործընթացների ազդեցությունը: Սահմանադրական դատարանների ծնունդն անքակտելիորեն կապված է իրավական ժողովրդավարության ճանապարհի ընտրության հետ: Դրանց ինքնահաստատումն ընթանում է հնի ու նորի պայքարի ճանապարհով: Որքան հասարակությունը հակված է հին մտայնությանն ու արժեքներին, այնքան դժվարին է կենսունակ սահմանադրական արդարադատության կայացման ու հասարակական ընկալման ուղին: Դա առավել եւս դժվարին է այն համակարգերում, ուր ժողովրդավարությունը հասարակական անհրաժեշտությունից վերածվում է միջոցի՝ իրավունքն իշխանության կամքին ծառայեցնելու համար:

Դատական սահմանադրական վերահսկողության մասնագիտացված հաստատությունների նշանակությունը կայանում է հենց նրանում, որ դատարանն ստեղծվում և գործում է սահմանադրական կարգի հիմունքների, մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, Սահմանադրության գերակայության և ուղղակի գործողության ապահովման, այսինքն՝ քաղաքացիական հասարակության Հիմնական օրենքով ամրագրված և երաշխավորվող հիմնարար քաղաքական և իրավական արժեքների պահպանման և ապահովման համար: Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումը, սահմանադրական նորմերի և դրույթների ուղղակի կամ անուղղակի մեկնաբանությունը, որը հենվում է բազային սահմանադրական սկզբունքների իրավական բովանդակության բացահայտման վրա, ոչ միայն ապահովում է սահմանադրական հավասարակշռության ամրությունը, այլ նաև որոշում է երկրում սահմանադրական զարգացման բնույթն ու ուղղվածությունը: Ժողովրդավարական զարգացման ճանապարհի ընտրած երկրի բոլոր ինստիտուտների, ինչպես նաեւ քաղաքացիների համար այս իրողությունը պետք է ընկալվի որպես կենսական անհրաժեշտություն:

Կարելի է սահմանել, որ սահմանադրական դատարանը հանդիսանում է պետական իշխանության հիմնական մարմինը, որը բազային սահմանադրական

արժեքների և սկզբունքների հիման վրա ապահովում է հենց պետական իշխանության սահմանափակումը հոգուտ իրավունքի սկզբունքների, և դրանով իսկ ապահովվելով հաջորդականություն և կայունություն՝ սահմանադրական նորմերը և սկզբունքներն իրագործելիս: Այս դերի գիտակցումն ու բանական իրագործումը՝ հաշվի առնելով միջազգային սահմանադրականության զարգացման միտումները, նոր հազարամյակում հանդիսանում է իրավական զարգացումների հիմնական ուղղություններից մեկը:

Ընդամին, ինչպես նշվեց, սահմանադրական արդարադատության համակարգը կարող է լիարժեքորեն, արդյունավետ և անկախ գործել որոշակի անհրաժեշտ եւ բավարար նախադրյալների առկայության դեպքում: Դրանց թվին կարելի է դասել.

- դատական սահմանադրական վերահսկողության գործառնական, ինստիտուցիոնալ, կազմակերպչական, նյութական և սոցիալական անկախությունը⁶⁰,
- հետևողականությունն իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի սահմանադրական իրագործման ընթացքում,
- հիմնարար սահմանադրական սկզբունքների և պետական իշխանության իրականացման համապատասխան սահմանադրական մեխանիզմների համարժեքությունը և համադրելիությունը,
- սահմանադրական վերահսկողության օբյեկտների ճիշտ և հիմնավորված ընտրությունը,
- սահմանադրական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների օպտիմալ շրջանակի որոշումը,
- համակարգային մոտեցումը դատական իշխանության գործառնական լիարժեքության ապահովման ընթացքում,
- հստակ օրենսդրական քաղաքականության առկայությունը և իրականացումը երկրում,
- ժողովրդավարական արժեքների ընկալման մակարդակը հասարակության մեջ:

Սահմանադրական արդարադատության միջազգային պրակտիկան վկայում է, որ այս նախադրյալների առկայությունը կամ բացակայությունը ակնհայտ նկատելի է դատարանների կողմից քննության առնված գործերի եւ ներկայացված

⁶⁰ Ê áé»Éáí 13 ì 3 ï 3 Ý ÇÈÉ 3 ÝáóÃÛ Ý 3 ÝÏ 3 È áóÃÛ Ý Ý 3 È 3 1 ñÛ ÈÝ»ñÇ Û èÇÝ 2 ØÛ ¶ »ñ³ · áóÛ 13 ì 3 ñ³ ÝÇ 3 Ý 3 Û è 3 Ý ñÇ ú ° Í áÝáñÝ 3 é³ ÝÓÝ 3 á »è Ì 3 ñ»ãñáóÛ 3 Û Ñ Ý 3 Û ÝúÁ áñ 3 ÝÏ 3 È áóÃÛ áóÝÝ áóÝÇ ÇÝáá »è 3 ÝÑ ì 3 Ì 3 Ý 3 Ûá »è 3 È Ì 3 éáóó 3 Ì 3 ñ 3 ÛÝ 3 µ³ Õ 1 ñÇáÝ»ñ: 2 ÝÑ ì 3 Ì 3 ÝÝ»ñÇó, µ³ óÇ óÛ ÑÝÑ 3 Ý Ì áóÛó, 3 é³ ÝÓÝ 3 á »è Ì 3 ñ»ãñ 3 Ñ Û ñí áóÛ áñá »è 1/Ç 13 ì 3 í áñÁ á 3 Ñí á 3 Ý 3 Í 3 ÍÇÝÇ 3 ó³ Ý 3 ó³ Í 3 µÝáóÃÇé»á ñ»èÇ Ý»ñÇó, µ³ ó³ éí Ç Ýñ 3 í ñ³ µ³ ñáÛ Ì 3 Ýáó³ ÕµÝáóÃÇ 3 ó³ Ý 3 ó³ Í 3 ×ÝáóÛ áó 1 ñ³ èá 3 éÝ Èó, áñá »è 1/Ç 13 ì 3 í áñÁ áñááóÛ Ì 3 Õ óÝ»Íé í 3 ÈÇ 3 Ñ µ»Ì Û Ý 1/2 3 óáÓáóÃÛ áóÝÝ»Ý (i »è Сандры О° Коннор – Важное значение принципа независимости судебной власти. ВОПРОСЫ ДЕМОКРАТИИ. Электронный журнал Государственного департамента США. Том 9, номер 1, март 2004 г).

դիմումների բնույթը վերլուծելիս: Շուրջ 40 երկրների սահմանադրական արդարադատության պրակտիկան վկայում է, որ օրենքի սահմանադրականության հարցերով քննված գործերը կազմում են ընդհանուր գործերի ավելի քան 80 տոկոսը: Այն երկրներում, որտեղ ներդրված է անհատական դիմումների ինստիտուտը, ընդունված որոշումների շուրջ 2/3-ը վերաբերում է նման գործերին: Օրինակ, եթե Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական դատարանը 1996թ. վերացական վերահսկողության կարգով ընդունել է 22 որոշում նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության վերաբերյալ, իսկ անհատական դիմումների հիման վրա քննվել է 9 գործ, ապա 2000թ. այդ ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմում են 17 եւ 129, 2003 թվականին՝ 20 եւ 121: Սլովենիայի սահմանադրական դատարանը եթե 1996թ. 351 որոշում է ընդունել անհատական դիմումների հիման վրա, ապա 2003թ. այն հասնում է 719-ի: Ավստրիայի սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերի 2/3-ից ավելին վերաբերում է օրենքների սահմանադրականությանը, իսկ դիմող սուբյեկտների մեջ բացառիկ մեծ թիվ են կազմում քաղաքացիները: Գերմանիայի Դաշնության ՍԴ կողմից քննված գործերի 90 տոկոսից ավելին վերաբերում է մարդու սահմանադրական իրավունքների անմիջական պաշտպանությանը: Լեհաստանում բացարձակ գերակշռում են օրենքների սահմանադրականության հարցերով քննված գործերը⁶¹:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը 1996-2003 թթ. ընթացքում քննության է ընդունել 464 գործ, որից միջազգային պայմանագրերով ստանձնված պարտավորությունների՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցով՝ 426 գործ (91.8%), ընտրությունների հետ կապված վեճերով՝ 31 գործ (6.7%), օրենքների եւ այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հետ կապված՝ 7 գործ (1.5%): Ընդ որում, 464 գործից 431-ը (92.9%) քննության է առնվել ՀՀ Նախագահի դիմումի հիման վրա: Ութ տարիների ընթացքում ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորների 1/3-ը (որպես ՍԴ դիմող սուբյեկտ) ՀՀ սահմանադրական դատարան է դիմել ընդամենը երկու անգամ (0.4%): Նման պայմաններում միայն մեծ վերապահումով կարելի է խոսել երկրում իրական սահմանադրական արդարադատության գոյության մասին:

Բնականաբար, տարբեր երկրներում մեծ առանձնահատկություններ կան ոչ միայն դատարանների իրավասությունների առումով, այլեւ դրանց իրացման կարգում: Նման պայմաններում ոչ միշտ են հիմնավոր թվային ուղղակի համեմատությունները: Սակայն գլխավորը որոշակի միտումների բացահայտումն է: Տվյալ պարագայում գործ ունենք այնպիսի երեւոյթի հետ, երբ միջազգային պրակտիկայում սահմանադրականության խնդիրն առավելապես մոտենում է Սահմանադրության հիմնական սուբյեկտին՝ մարդուն, որի ահազանգը՝ Հիմնական օրենքի գերակայության պահպանման հարցում, զնալով դառնում է վճռորոշ, այնինչ, Հայաստանում քաղաքացիներն ընդհանրապես օտարված են այդ գործընթացից:

Քննված գործերի ու դատարան ներկայացված դիմումների կառուցվածքային վերլուծությունը վկայում է նաեւ, որ երկրների գերակշիռ մեծամասնությունում սահմանադրական կամ օրենսդրական փակուղիներ չկան սահմանադրական դատարանի գործառույթների իրականացման համար: Դրա վկայությունն է այն, որ

⁶¹ ՕՇ ԲՅ ռն »ն՛Ի ռՅ»նՇ ի »ն՛ ջ »ն՛Յ Էի ի Յ ԷՅ»նՅ՛ Է՛ ի »ԷՍՅ Կն՛ ՍՅ ԷՅի »Է Ն՛ ի »Է՛ Ի Գժ ջ »ն՛ ի՛ Ի՛ Ծճճ՛ Ի՛Յ»նճժժ:

ապահովվում է թե՛ օրենքների ու այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության գնահատման անընդհատությունը, թե՛ իրավասությունների հարցերով վեճերի լուծման հնարավորությունը եւ թե՛ մարդու իրավունքների երաշխավորված պաշտպանությունը: Մեր երկրում ստեղծված իրավիճակն իր նախադեպը չունի, երբ սահմանադրական դատարանի թեկուզ սահմանափակ լիազորությունները չեն իրացվում սահմանադրական ու օրենսդրական անկատար լուծումների պատճառով: Սա նաեւ այն բանի ակնհայտ վկայությունն է, որ Սահմանադրության գոյության փաստը դեռեւս չի վկայում երկրում սահմանադրականության գոյության մասին:

Միջազգային միտումների մեջ էական է եւ այն, որ դիմող սուբյեկտների ցանկը գործառույթների իրականացման համար կաշկանդող հանգամանք չի հանդիսանում: Մեզանում ճիշտ հակառակ պատկերը գոյություն ունի:

Հարկ է մեկ անգամ ևս ընդգծել այն հանգամանքի սկզբունքային նշանակությունը, որ սահմանադրական վերահսկողության համակարգի կենսունակությունն ուղղակի կախվածության մեջ է հենց սահմանադրական լուծումներից: Բերենք միայն մեկ օրինակ: Ցանկացած սահմանադրական դատարանի համար սկզբունքային նշանակություն ունի, նախ և առաջ, իրավունքի գերակայության սկզբունքի հետևողական իրացումը սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում: Գերմանիայի 1949թ. Սահմանադրությունում առաջին անգամ հստակորեն ձևակերպվեց (հոդված 1, կետ 3), որ «ներքոհիշյալ հիմնական իրավունքները պարտադիր են օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության համար որպես անմիջական գործող իրավունք»: Այդ սկզբունքային հարցադրումն իր հետագա զարգացումը և համակարգային կիրառումը գտավ միջազգային իրավունքի բազմաթիվ փաստաթղթերում: Սակայն, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 2 և 18 հոդվածների ձևակերպումներին: 2-րդ հոդվածում սահմանված է. «Մարդը, նրա իրավունքները և ազատությունները հանդիսանում են բարձրագույն արժեքներ: Մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների ճանաչումը, պահպանումը և պաշտպանությունը պետության պարտականությունն է»: Իսկ հոդված 18-ն այս սկզբունքային մոտեցումը զարգացնում է հետևյալ կերպ. «Մարդու և քաղաքացու իրավունքները և ազատությունները հանդիսանում են անմիջականորեն գործող: Նրանք որոշում են օրենքների իմաստը, բովանդակությունը և կիրառումը, օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների, տեղական ինքնակառավարման գործունեությունը և ապահովվում են արդարադատությամբ»: Մենք կարծում ենք, որ հենց այսպիսի հարցադրումը հանդիսանում է սահմանադրականության զարգացման կարևոր արդյունք, որտեղ ոչ միայն հստակորեն որոշված է իրավունքի գերակայության ապահովման իրավական բովանդակությունը, այլ նաև ճշգրտված է այդ սկզբունքի իրացման մեջ սահմանադրական ինստիտուտների գործառնական դերը: Իսկ դա սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայի համար ունի կարևոր նշանակություն:

Մյուս կողմից, սահմանադրական սկզբունքների և մեթոդաբանական հիմքերի ձևափեղումները, սահմանադրությունների ներքին հակասությունները, դրանում առկա «նեղ տեղերը» և բացերը համապատասխանաբար ազդում են սահմանադրական արդարադատության գործունակության վրա:

Մենք համամիտ ենք պրոֆեսոր Գեորգի Բոյչեւի հետ, երբ նա շեշտում է, որ սահմանադրական դատարանի գործունակությունը եւ աշխատանքի որակը մեծապես պայմանավորված է Սահմանադրության որակով: Հիմնական պրոբլեմն այն է, երբ Սահմանադրությունը ներկայացվում է որպես պետական-քաղաքական համակարգի, այլ ոչ թե քաղաքացիական հասարակության Հիմնական օրենք⁶²: Նման հարցադրումն ունի սկզբունքային նշանակություն եւ բնորոշում է սահմանադրականության զարգացման հիմնական ուղղվածությունը նոր հազարամյակում: Սահմանադրականության ներկա զարգացումների առանցքային հարցերից է Սահմանադրության սոցիալական բնույթի ամրապնդումը, **շեշտադրումը պետության Հիմնական օրենքից քաղաքացիական հասարակության Հիմնական օրենքի վրա տեղափոխելը**: Սահմանադրությունը պետք է ազգային համաձայնության հաստատման հնարավորություններ երաշխավորի, այն ցանկացած բնույթի հասարակական դիմակայության հաղթահարման լուծումներ պետք է բովանդակի: Սահմանադրությունը չի կարող սահմանադրական փակուղիների հանգեցնել, այն քաղաքացիական հասարակության զարգացման ամենագործուն խթանը պետք է լինի: Ձեւախեղված քաղաքացիական հասարակության առկայությունը պայմանավորվում է նաեւ նրանով, որ սահմանադրական ոչ լիարժեք լուծումները դրա համար պարարտ հող են ստեղծում:

Սահմանադրության գերակայության երաշխավորումն առաջին հերթին անհրաժեշտ է ապահովել հենց Սահմանադրությամբ: **Սահմանադրությունը պետք է ունենա ներսահմանադրական ինքնապաշտպանության անհրաժեշտ ու բավարար համակարգ**: Ցավոք, հետկոմունիստական տարածաշրջանի բազմաթիվ երկրների սահմանադրություններն այդպիսի անհրաժեշտ ներուժ չունեն:

Այդ հարցադրման բովանդակության բացահայտման համար անհրաժեշտ է նաև պատասխանել այն հարցին, թե ինչպիսի՞ն են տվյալ սկզբունքի իրացման գնահատման չափանիշները: Դրանք պետք է տեսնել **իրավունքի գերակայության երաշխավորվածության, տարանջատված իշխանության իրականացման լիարժեքության եւ անկախության, իրավասությունների ու գործառույթների ներդաշնակ համակարգվածության ապահովման, ինչպես նաեւ պետական իշխանության անընդհատության ու հավասարակշռվածության մեջ**:

Եթե բերված չափանիշները կիրառվեն Հայաստանի Հանրապետության գործող Սահմանադրության նկատմամբ, ապա հետազոտվող հիմնախնդիրների տեսակետից, մասնավորապես, կարելի է հավաստել, որ.

1. Իրավունքի գերակայության ապահովման սահմանադրական երաշխիքները բավարար չեն: Մարդը, նրա արժանապատվությունը, իրավունքները և ազատությունները սահմանադրորեն չեն ճանաչվում որպես բարձրագույն և անօտարելի արժեքներ: Բացակայում է սահմանադրական առանցքային դրույթն այն մասին, որ մարդու և քաղաքացու իրավունքները և ազատությունները հանդիսանում են անմիջականորեն գործող և որոշում են օրենքների իմաստը, բովանդակությունը և կիրառումը, օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների գործունեությունը և ապա-

⁶² Дайджест - Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. 2004, N 12, с. 103.

հովվում են արդարադատությամբ: Սույն մեթոդաբանական մոտեցումը համակարգված չի իրացվում նաև Սահմանադրության մյուս դրույթներում:

2. Հիմնական սահմանադրական սկզբունքների և դրանց իրացման սահմանադրական կոնկրետ մեխանիզմների միջև գոյություն ունեն որոշակի անհամապատասխանություններ:

3. Իշխանությունների տարանջատման սկզբունքն անհետևողականորեն է իրացված, ապահովված չէ պետական իշխանության ինստիտուտների անհրաժեշտ և բավարար գործառնական հաշվեկշիռը: Մասնավորապես, ապահովված չեն օրենսդիր և դատական իշխանությունների գործառնական անկախության անհրաժեշտ նախադրյալները:

Պետական իշխանության գրեթե բոլոր սահմանադրական ինստիտուտների նկատմամբ «ինստիտուտ-լիազորություն-գործառնություն» համակարգում գոյություն ունի որոշակի անհաշվեկշռվածություն: Նույնը վերաբերում է նաև «գործառնական-հակակշռող-զսպող» լիազորությունների համակարգին: Առանց չափազանցման կարելի է ասել, որ պետական իշխանության համակարգված հաշվեկշռվածության հիմնախնդիրը ՀՀ Սահմանադրությունում արդյունավետ լուծված չէ:

4. Հայաստանի գործող Սահմանադրությունը չի նախատեսել սահմանադրական վերահսկողության ամբողջական և գործունակ համակարգ: Սահմանադրական լուծումներն այդ առումով թերի են, չեն արտացոլում ներսահմանադրական ինքնապաշտպանության համակարգի արմատավորման առաջատար միտումներն աշխարհում: Չի ճանաչվում ու երաշխավորվում նաև մարդու և քաղաքացու սահմանադրական արդարադատության իրավունքը:

5. Սահմանադրական դատարանի և ընդհանուր իրավասության դատարանների միջև գործառնական փոխհարաբերություններ ընդհանրապես չկան: Սահմանադրական վերահսկողության համակարգում տեղական ինքնակառավարումն ընդգրկված չէ, սահմանադրական դատավարության կարգի և սկզբունքների սահմանման մեջ թույլ են տրված որոշակի բացթողումներ և այլն:

Այդ բոլոր դրսևորումները, ինչպես նաև սահմանադրական պրակտիկան, այն հանգամանքը, որ սահմանադրական դատարանի գործունեության օրվանից ի վեր Նախագահի հրամանագրերի կամ կառավարության որոշումների սահմանադրականության վերաբերյալ ոչ մի դիմում չի ստացվել, իսկ 8 տարում քննության է առնվել ընդամենը 6 դիմում օրենքի սահմանադրականության վերաբերյալ, սահմանադրական լիազորությունների հարցով վեճերը չեն դառնում սահմանադրական արդարադատության առարկա, մարդու եւ քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների երաշխավորման հարցից գործնականում սահմանադրական դատարանն օտարված է, **վկայում են Հայաստանում սահմանադրական համակարգի էական իմունային անբավարարության մասին:** Ժամանակին ընդօրինակելով ֆրանսիական սահմանադրաիրավական համակարգը, գիտակցորեն, թե անգիտակցաբար դրանից դուրս են թողնվել թեկուզ այդ համակարգին բնորոշ հատկապես այն մեխանիզմները՝ ի դեմս Պետական խորհրդի, Արդարադատության բարձրագույն պալատի, օրենքների նախնական պարտադիր սահմանադրական վերահսկողության, մարդու իրավունքների ազգային հանձնաժողովի ինստիտուտի, Հանրապետության դատարանի, Սահմանադրության 10-րդ գլխում նախատեսված դատական վերահսկողության մեխանիզմների եւ այլն,

որոնք համակարգի կայունության ու կենսունակության գլխավոր երաշխիքներից են: Ներկայումս նույն Ֆրանսիան, հաշվի առնելով միջազգային զարգացումների փորձն ու միտումները, ինչպես նաև նոր հազարամյակի մարտահրավերները, լուրջ քայլեր է նախաձեռնում հանրային կառավարման համակարգային բարեփոխումների ուղղությամբ: Հայաստանի համար հապաղելը ճակատագրական նշանակություն կարող է ունենալ, քանի որ ոչ միայն խիստ սահմանափակ են երկրի զարգացման ներքին հնարավորությունները, այլև իռազիոնալ զարգացումներն արդեն իսկ առաջանցիկ բնույթ են ստացել:

Հետագա սահմանադրական զարգացման տրամաբանությունը, մեր կողմից քննարկվող հիմնախնդրի տեսանկյունից, պետք է կայանա հենց սահմանադրական արդարադատության **ամբողջականության, համակարգվածության, անկախության, գործունակության ապահովման մեջ:**

Ներկայիս իրավիճակը սահմանադրական դատարանին պարտադրում է հիմնական սահմանադրական արժեքների պաշտպանության և սահմանադրական կայունության ապահովման նպատակով դիմել **սահմանադրական դրույթների ավելի լայն մեկնաբանման պրակտիկային`** հիմք ընդունելով հիմնական սահմանադրական սկզբունքները և ՀՀ Սահմանադրության 4 հոդվածի դրույթները (որում, մասնավորապես, սահմանված է, որ պետությունն ապահովում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա` **միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան**): Բնորոշ օրինակ կարող է ծառայել Հայաստանի սահմանադրական դատարանում Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի սահմանադրականության մասին գործի քննությունը` մինչ դրա վավերացումը, որի վերաբերյալ մեր դատարանի իրավական դիրքորոշումները բացահայտում են նաև մարդու իրավունքների պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքների ամրապնդման հետագա սահմանադրական զարգացման հիմնական ուղղությունները երկրում: Սահմանադրական դատարանը, ի մասնավորի, ընդգծեց, որ չնայած պետությունները միջազգային հանրային իրավունքի նորմերով միմյանց հանդեպ կրում են պարտավորություններ, սակայն միջազգային հանրային իրավունքի համակարգում մարդու իրավունքների պաշտպանության նկատմամբ այսօր ձևավորված մոտեցումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ բազմակողմ կոնվենցիաների համակարգի վրա հիմնված մարդու իրավունքները և հիմնական ազատություններն ավելի շուտ պետությունների վարքագծի օբյեկտիվ չափանիշներ են հանդիսանում, քան նրանց փոխադարձ իրավունքներ և պարտավորություններ: Այդ կոնվենցիաներով նախատեսվող` պետությունների պարտավորություններն ավելի շուտ ուղղված են իրենց իրավագրության ներքո գտնվող անձանց, քան մյուս մասնակից պետություններին: Այդ տեսակետից 1950թ. նոյեմբերի 4-ի կոնվենցիան կոչված է պաշտպանելու անձանց և հասարակական կազմակերպություններին պետական իշխանության մարմիններից, որը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության առաջին հոդվածով ամրապնդված իրավական պետության կարևոր հատկանիշներից մեկն է: Ընդամին, Կոնվենցիան և դրա արձանագրությունները հիմնված են այնպիսի իրավունքների և չափորոշիչների վրա, որոնք համահունչ են

Այս նախադրյալներից յուրաքանչյուրի բացակայության պարագայում անլիարժեք են դառնում նաեւ մյուս նախադրյալները, եւ Սահմանադրությունն ապրող իրողություն լինելուց վեր է ածվում ձեւական երեւոյթի ու դրա գոյությունը չի փաստում երկրում սահմանադրականության առկայության մասին:

Անհրաժեշտ ենք համարում կրկին ընդգծել միջազգային սահմանադրաիրավական փորձի այն կարելոր ընդհանրացումը, որ սահմանադրականության ապահովման համար վճռորոշ երաշխիք է, որպեսզի սահմանադրորեն անհրաժեշտ ու բավարար նախադրյալներ ստեղծվեն կենսունակ դատական համակարգի ձևավորման համար: Ելակետային պահանջն այն է, որ.

1. Սահմանադրությամբ պետք է հստակ ներկայացվի դատական իշխանությունը՝ որպես ամբողջական համակարգ: Ի տարբերություն իշխանության այլ թելերի, դատական իշխանությունը ոչ թե բուրգային ենթակայական կառույց է, այլ գործառնական մի ամբողջ համակարգ, որի յուրաքանչյուր օղակ օժտված է անկախության անհրաժեշտ ու բավարար երաշխիքներով, առանց որի իր գործառույթներն արդյունավետ իրականացնել չի կարող: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով՝ բազմաթիվ երկրների սահմանադրություններում դատական իշխանության համակարգը ներկայացվում է դրանում ներառված դատարանների գործառնական դերով: Օրինակ, Ռուսաստանի Սահմանադրության 118 հոդվածով սահմանված է, որ.

- արդարադատությունը Ռուսաստանի Դաշնությունում իրականացնում են միայն դատարանները,

- դատական իշխանությունն իրականացվում է սահմանադրական, քաղաքացիական, վարչական եւ քրեական դատավարությունների միջոցով,

- Ռուսաստանի Դաշնության դատական համակարգը ձեւավորվում է Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրությամբ եւ դաշնային սահմանադրական օրենքով: Արտակարգ դատարանների ստեղծումն արգելվում է:

Ինչպես տեսնում ենք, համակարգի հիմքում դրված է ոչ թե վարչակազմակերպչական, այլ գործառնական սկզբունքը: Նման մոտեցումն առկա է բազմաթիվ այլ երկրների սահմանադրություններում: Մասնավորապես, Գերմանիա, հոդվ. 92, Լեհաստան՝ 173-175, Իսպանիա՝ 117, Բելգիա՝ 30, 92-107, Չեխիա՝ 81-83, Վրաստան՝ 82, Ադրբեջան՝ 125, Բուլղարիա՝ 117 եւ այլն:

2. Դատավորի կարգավիճակի մասին եվրոպական խարտիան որպես կարելոր ընդհանուր սկզբունք է դիտում այն (կետ 1.2.), որ «Եվրոպական յուրաքանչյուր երկրում դատավորի կարգավիճակի հիմնարար սկզբունքներն արտահայտվում են ամենաբարձր մակարդակների ներքին նորմերով, իսկ դրա կանոնները՝ նվազագույնն օրենսդրական մակարդակով»: ՄԱԿ-ի յոթերորդ կոնգրեսի կողմից 1985թ. Միլանում ընդունված դատական մարմինների անկախության հիմնական սկզբունքները նույնպես նախատեսում են, որ դատական իշխանության անկախության երաշխիքները պետք է ապահովված լինեն Սահմանադրությամբ ու օրենքներով:

Բնականաբար, Սահմանադրությունն այդ խնդիրը կարող է լուծել դատական համակարգի անկախության երաշխիք հանդիսացող հիմնական սկզբունքները հստակ ամրագրելով: ՀՀ գործող Սահմանադրությամբ այդ խնդիրը թերի է լուծված: Խորապես հաշվի չառնելով Հայաստանի եւ Ֆրանսիայի սահմանադրությունների մի շարք էական առանձնահատկությունները, ՀՀ Սահմանադրությունը փոխառել է

Ֆրանսիական Սահմանադրության 64 հոդվածի այն դրույթը, ըստ որի՝ երկրի Նախագահը դատական իշխանության անկախության երաշխավորն է: Միջազգային իրավական պրակտիկայում եզակի համարվող նման դրույթն ու դրա հիմքում ընկած ամբողջ փիլիսոփայությունն իրենց մեջ լուրջ վտանգներ են պարունակում: Խնդիրը միայն այն չէ, որ Հայաստանի եւ Ֆրանսիայի նախագահների սահմանադրական կարգավիճակները որոշ նմանություն ունենալով հանդերձ, նաեւ լուրջ տարբերություններ ունեն: Էականն այն է, որ թուլանում են դատական իշխանության անկախության երաշխիքները, եթե այդ դերը չի վերապահվում հենց Սահմանադրությանն ու օրենքներին, ինչպես վարվել է աշխարհի երկրների գերակշիռ մեծամասնությունը:

Միջազգային պրակտիկայում հաճախ է մատնանշվում, որ ֆրանսիական Սահմանադրությամբ ոչ չէ վարչապետին ազատելու եւ կառավարության գործունեությունը վերահսկելու այնպիսի իշխանությամբ, ինչ Հայաստանի Սահմանադրությամբ է նախատեսված: Հայաստանի Սահմանադրությամբ Նախագահն ունի գործադիր լուրջ գործառնություններ եւ ակտիվ դեր՝ իշխանության այս թեւի ձեւավորման գործում: Նման պարագաներում դատական իշխանության անկախության երաշխավորումը ոչ թե ինստիտուցիոնալ բնույթ պետք է կրի, այլ երաշխավորվի Սահմանադրությամբ՝ ամրագրելով իշխանության բոլոր թելերի գործառնական հավասարակշռությունը: Հակառակ դեպքում ոտնահարվում է նաեւ իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը:

ՀՀ Սահմանադրության գաղափարախոսությունն այս հարցում պետք է լինի այն, որ Սահմանադրությունը երաշխավորում է դատական իշխանության անկախությունը, իսկ Հանրապետության Նախագահը, 49 հոդվածի հիմքով իրականացնելով Սահմանադրության պահպանմանը հետեւելու իր իրավասությունը, պետք է կարողանա ապահովել այդ երաշխիքների իրականացումը:

3. «Դատավորի կարգավիճակի մասին» 1998թ. ընդունված եվրոպական խարտիան, նկատի ունենալով ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1985թ. նոյեմբերին ընդունված մագիստրատուրաների անկախության ապահովման հիմնարար սկզբունքները, ինչպես նաեւ հաշվի առնելով, որ դատավորի կարգավիճակն ամենից առաջ ենթադրում է գործիմացության, անկախության եւ անշահախնդրության ապահովում, այսինքն՝ այն, ինչ օրինականորեն ակնկալում է ցանկացած մարդ դատական մարմիններից ու յուրաքանչյուր դատավորից, որոնց վստահում է իր իրավունքների պաշտպանությունը, սահմանում է դատական համակարգի ձեւավորման ու գործունեության հիմնարար պահանջները: Դրանց թվում բացառիկ կարեւոր դեր է վերապահվում դատավորների ընտրության, նշանակման ու գործունեության դադարեցման կարգին: Խարտիայի 1.3. կետով սահմանվում է, որ դատավորների ընտրությանը, նշանակմանը, ծառայության կատարմանը կամ դադարեցմանը վնասող ցանկացած որոշման կապակցությամբ կարգավիճակը նախատեսում է գործադիր ու օրենսդիր իշխանությունների անկախ օղակի մասնակցություն, որի շրջանակներում նիստերի մասնակիցների առնվազն կեսը մրցակցությամբ ընտրված դատավորներ են: Բացի դրանից, նույն խարտիայի 1.4. կետով սահմանվում է, որ ցանկացած դատավորի, որը կգտնի, որ ոտնահարվել են իր կանոնակարգային իրավունքները կամ իր անկախությունը, կամ ընդհանրապես դատական իշխանության անկախությունը վտանգված է, կամ այն որեւէ կերպ չի ընդունվում, նա, իր իսկ կարգավիճակի համար սահմանված սկզբունքներից ելնելով,

իրավունք ունի դիմելու նման կամ մեկ այլ անկախ օղակի, որը տիրապետում է նման իրադրությունն ուղղելու կամ վիճակը շտկելու առաջարկ ներկայացնելու արդյունավետ միջոցների:

Հիշատակված անկախ օղակին բացառիկ կարելոր դեր է հատկացվում ինչպես դատավորների ընտրության (հոդված 2), այնպես էլ նշանակման (հոդված 3), ծառայության իրականացման ու ծառայական առաջընթացի (հոդված 4), պատասխանատվությանն առնչվող հարցերում (հոդված 5): Մասնավորապես, վերջին դեպքում նախատեսվում է, որ. «Կարգավիճակով հստակորեն սահմանված որեւէ պաշտոնական պարտականություն դատավորի կողմից չկատարվելու դեպքում կարող է կարգապահական տույժի հանգեցնել միայն ընտրյալ դատավորների կեսից ոչ պակաս կազմ ունեցող մարմնի առաջարկությամբ, միջնորդությամբ կամ համաձայնությամբ: Նման դեպքերում գործը քննվում է մրցակցային սկզբունքով, որի ժամանակ պատասխանատվության կանչված դատավորին տրվում է պաշտպանի ծառայությունից օգտվելու հնարավորություն: Կիրառելի տույժերի աստիճանակարգը սահմանված է կարգավիճակով, այն պետք է բխի համապատասխանության սկզբունքից»: Նախատեսվում է նաեւ տույժին վերաբերող որոշման դատական բողոքարկման հնարավորություն:

Պետք է ավելացնել նաեւ, որ հիշյալ խարտիան դատավորի եւ դատական համակարգի անկախությունն անմիջականորեն կապի մեջ է դնում խարտիայի սկզբունքների հետեւողական կիրառման հետ:

ՀՀ Սահմանադրության 94 եւ 95 հոդվածները պետք է փոփոխվեն հենց այդ տրամաբանությամբ՝ ապահովելով, որպեսզի դատարանները հանդես գան որպես դատական իշխանության լիիրավ կրող եւ բացառելով այդ իշխանության վրա գործադիրի որեւէ ներազդեցություն: Դատական իշխանությունը պետք է լինի անկախ ու արդյունավետ: Անկախությունը պետք է առաջին հերթին գործառնական ու կառուցակարգային բնույթ ունենա: Արդյունավետությունը պետք է բնութագրվի հետեւյալ չափանիշներով. ժամկետը՝ ողջամիտ, միջոցների օգտագործումը՝ խելամիտ:

4. ՀՀ Սահմանադրությունը չի կարող դրույթ չպարունակել դատավորի անձեռնմխելիության վերաբերյալ՝ որպես դատական իշխանության անկախության կարեւորագույն երաշխիքներից մեկի: Այս պարագան այնքան ակնհայտ է, որ անտեղի է նաեւ օրինակներ բերել, որովհետեւ այդ դրույթն ամրագրված է գրեթե բոլոր երկրների սահմանադրություններում: ՀՀ Սահմանադրության մեջ այս նորմի ամրագրումը պետք է համարժեք լինի պատգամավորի համար իմունիտետի վերաբերյալ երաշխիքներին: Բացի դրանից, անուղղակիորեն այդ նորմն արտացոլված է Սահմանադրության 55 հոդվածի 11, 95 հոդվածի 10-րդ, 100 հոդվածի 8-րդ կետերում: Պարզապես անհրաժեշտ է հոդված 97-ում այդ նորմին տալ հստակ բնույթ եւ ներկայացնել դատական իշխանության գլխում՝ որպես սկզբունքային կարեւորագույն դիրքորոշում, ինչպես արվում է միջազգային պրակտիկայում (մասնավորապես տես. Լեհաստանի Սահմանադրություն, հոդվ. 181, Ռուսաստանի Դաշնություն՝ 122, Լիտվա՝ 104, Ղրղզստան՝ 79, Ուկրաինա՝ 126, Ադրբեջան՝ 128, Վրաստան՝ 87 եւ այլն):

5. ՀՀ սահմանադրական դատարանն Ավստրիայի, Դանիայի, ԱՄՆ-ի, Արգենտինայի, Բելգիայի, Ֆինլանդիայի, Իռլանդիայի, Շվեդիայի, Նորվեգիայի,

Մալթայի, Թուրքիայի եւ մի շարք այլ երկրների՝ սահմանադրական արդարադատություն իրականացնող մարմինների օրինակով օժտված է անկախության այնպիսի կարելոր երաշխիքով, ինչպիսին անդամների մինչեւ յոթանասուն տարին լրանալը անփոփոխելիության սկզբունքով նշանակումն է⁶⁴։ Նման դրույթը գնալով ավելի ու ավելի է կարելորվում սահմանադրական արդարադատության միջազգային պրակտիկայում։ Սակայն անհրաժեշտ է, որպեսզի բավարար կենսունակությամբ օժտված լինեն նաեւ դատարանի անկախության մյուս բաղադրիչները։ Միջազգային փորձի համակողմանի ուսումնասիրման հիման վրա մեր կողմից արվել են այս ոլորտին վերաբերող հիմնավոր առաջարկություններ, որոնք բարձր են գնահատվել նաեւ Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից։ Սահմանադրական դատարանների իրավասությունների եւ դրանց իրացման կարգին առնչվող հարցերը վերջին շրջանում ակտիվ քննության առարկա են եղել Վենետիկի հանձնաժողովում՝ կապված հատկապես Լատվիայի, Ադրբեջանի, Մոլդովայի, Ռումինիայի, Խորվաթիայի եւ մի շարք այլ երկրների սահմանադրական դատարանների վերաբերյալ սահմանադրական օրենքների քննարկման հետ։ Հաշվի առնելով այս ոլորտում միջազգային զարգացումների հիմնական միտումները, կարելի է ընդհանրացնել, որ **արդյունավետ սահմանադրական արդարադատություն կարող է իրականացվել, երբ բոլոր սահմանադրական սուբյեկտներն իրավասու են դիմելու սահմանադրական դատարան եւ սահմանադրական բոլոր սուբյեկտների կողմից ընդունված նորմատիվ իրավական ակտերը կարող են դառնալ սահմանադրական արդարադատության օբյեկտ**։ Բացի դրանից, քանի որ սահմանադրական արդարադատության հիմնական բովանդակությունը Սահմանադրության գերակայության ապահովումն է, ապա այդ խնդիրը կմնա անլուծելի, եթե սահմանադրական դատարանը չերաշխավորի մարդու սահմանադրական արդարադատության իրավունքի արդյունավետ իրականացման ճանապարհով նրա սահմանադրական իրավունքների երաշխավորված պաշտպանությունը, ինչպես նաեւ չլուծի սահմանադրական լիազորությունների հարցով իշխանության մարմինների միջեւ առաջացած վեճերը։

Պետական իշխանության մարմինների սահմանադրական լիազորությունների հետ կապված վեճերի լուծման իրավասություն ունեն սահմանադրական վերահսկողության եվրոպական համակարգ ունեցող ավելի քան հիսուն երկրների սահմանադրական դատարաններ։ Մասնավորապես, տես. Ադրբեջանի Սահմանադրություն, հոդվ. 130, Բուլղարիա՝ 149, Վրաստան՝ 89, Գերմանիա՝ 93, Իտալիա՝ 134, Լեհաստան՝ 189, Ռուսաստան՝ 125, Սլովակիա՝ 126, Սլովենիա՝ 160, Իսպանիա՝ 161, Տաջիկստան՝ 89 եւ այլն։ Բացի դրանից, Սահմանադրության վերացական կամ, այսպես կոչված, բացարձակ մեկնաբանման իրավասություն ունեն 29 երկրների սահմանադրական դատարաններ, այդ թվում՝ Ադրբեջանում, Բուլղարիայում, Գաբոնում, Գերմանիայում, Հունգարիայում, Ղազախստանում, Ղրղզստանում, Մոլդովայում, Ռուսաստանում, Նամիբիայում, Սլովակիայում, Ուզբեկստանում եւ այլն։ Բազմաթիվ երկրներում (Լեհաստան, Սլովակիա, Բուլղարիա, Խորվաթիա, Չեխիա, Լիտվա, Սլովենիա, Ադրբեջան եւ այլն) այլ նորմատիվ ակտերի ոչ միայն Սահմանադրությանը, այլեւ օրենքներին (հաճախ նաեւ

⁶⁴ 2 ԵՅ ԿՕՇԿՅ՝նԻ նԿ՝ննձՄ՝ նն., 2 ՕՄ-ձձՄ՝ ԿՅՅ ԿՅ Ի ձձՄԱԻ՝ 3 Ի 3 նն ձձՄ՝ զՍՅ Ն՛

միջազգային պայմանագրերին) համապատասխանության հարցը նույնպես լուծում է սահմանադրական դատարանը եւ արդյունավետ չի համարվում այդ նպատակով նոր մարմիններ ստեղծելը (նման տեսակետը պաշտպանվում է նաեւ Վեներտիկի հանձնաժողովի փորձագետների կողմից):

Քաղաքացիների անհատական դիմումների հիման վրա նորմատիվ ակտի սահմանադրական վերահսկողություն է իրականացվում 52 երկրում, այդ թվում սահմանադրական դատարաններ ունեցող Արեւմտյան ու Արեւելյան Եվրոպայի բոլոր երկրներում: Նախկին խորհրդային երկրներից միայն Չայաստանն է, որ այդ հարցը դեռեւս չի լուծել, եւ դրա լուծումը դիտարկվում է Եվրախորհրդին անդամակցելու պարտավորությունների շրջանակներում:

ՀՀ Սահմանադրության 100 հոդվածի լրացումներն ու փոփոխությունները միայն կարող են ստեղծել անհրաժեշտ ու բավարար լիազորությունների համակարգ՝ արդյունավետ սահմանադրական արդարադատություն իրականացնելու համար:

6. Սահմանադրական դատարան դիմող սուբյեկտների հարցում միջազգային պրակտիկայում ընդունված է այն սկզբունքային մոտեցումը, որ դրանք պետք է ապահովեն դատարանի սահմանադրական վերահսկողության լիազորությունների ամբողջական եւ արդյունավետ կատարումը: Չայաստանը եզակի բացառություն է, որտեղ սահմանադրական դատարանն աշխարհում գործող 100-ից ավելի սահմանադրական դատարանների համեմատությամբ ամենասեղմ դիմող սուբյեկտների շրջանակն ունի եւ դրանց թվով ու ընդգրկումով գտնվում է վերջին տեղում: Այս ցավալի իրողությունը լրջորեն ազդում է սահմանադրական արդարադատության արդյունավետության վրա:

Հաշվի առնելով, որ դատարան դիմող սուբյեկտների համակարգը պետք է ներդաշնակ լինի իրավասությունների համակարգին, ինչպես նաեւ նկատի ունենալով այս հարցում Գերմանիայի, Ավստրիայի, Լեհաստանի, Ռուսաստանի, Պորտուգալիայի, Իսպանիայի, Հունգարիայի եւ մի շարք այլ երկրների փորձը, ինչպես նաեւ հատուկ այս նպատակով 1998թ. Չայաստանում Վեներտիկի հանձնաժողովի փորձագետների մասնակցությամբ հրավիրված միջազգային սեմինարի ու հետագա մի շարք այլ քննարկումների արդյունքները, ՀՀ Սահմանադրության 101 հոդվածն արձանատկան վերանայման անհրաժեշտություն ունի:

7. ՀՀ գործող Սահմանադրությամբ սահմանվել են սահմանադրական դատավարության այնպիսի նորմեր, որոնք բացակայում են աշխարհի մնացած բոլոր սահմանադրական դատարաններում: Մասնավորապես, ամրագրված է, որ սահմանադրական դատարանն ընդունում է որոշումներ ու եզրակացություններ՝ դիմումն ստանալուց ոչ ոչ, քան երեսուն օր հետո: Նման նորմ գոյություն ունի միայն նախնական նորմատիվ վերահսկողություն իրականացնող ֆրանսիական սահմանադրական խորհրդի գործունեության առնչությամբ: Որեւէ սահմանադրական դատարան, որն իրականացնում է նորմատիվ իրավական ակտերի հետագա վերացական վերահսկողություն, կաշկանդված չէ նման սահմանադրական սահմանափակմամբ:

8. Ներկայումս միջազգային տարբեր ատյաններում լուրջ քննարկման հարցեր են նաեւ սահմանադրական դատարանների որոշումների բնույթին, դրանց կենսագործման հիմնախնդիրներին, որոշումների սահմանադրական

հետեւանքներին առնչվող հարցերը: Նկատի ունենալով, որ դատական սահմանադրական վերահսկողության լուրջ փորձ ուներ Լեհաստանը, որտեղ դեռեւս 1972 թվականից բանավեճեր էին զնուն այս համակարգի բարեփոխումների ուղղությամբ, ինչպես նաեւ այն հանգամանքը, որ Լեհաստանը Արեւելյան Եվրոպայի երկրներից համեմատաբար ավելի ուշ ընդունեց նոր Սահմանադրությունը՝ հաշվի առնելով սահմանադրական զարգացումների հարուստ փորձը, ուշադրության են արժանի հենց այս երկրում գտնված լուծումները նաեւ հիշյալ հարցի առումով, մասնավորապես, սահմանադրական դատարանին վերապահված իրավասության առնչությամբ՝ ժամանակ սահմանելու իր որոշման ուժի մեջ մտնելու համար:

Սահմանադրական դատարանի կողմից իր որոշումներն ուժի մեջ մտնելու ժամկետ սահմանելու քայլին զնաց նաեւ Ռուսաստանի սահմանադրական դատարանը, քանի որ մի շարք գործերով որոշումների անմիջական ուժի մեջ մտնելը կարող էր առաջ բերել ածանցյալ լուրջ ոչ սահմանադրական հետեւանքներ: Դա, մասնավորապես, վերաբերում է Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական դատարանի 18.02.1997թ. ընդունած որոշմանը՝ կառավարության թիվ 197 որոշման առնչությամբ:

Նման իրավասություն ունի նաեւ Գերմանիայի սահմանադրական դատարանը, որը կոնկրետացված

Բացառիկ կարեւոր հարց է նաեւ սահմանադրական դատարանի եզրակացությունների իրավական բնույթի հարցը: Դա ոչ թե օրենքի, այն էլ ոչ սահմանադրական կամ օրգանական, այլ սահմանադրական մակարդակում լուծվելիք խնդիր է: Եթե սահմանադրական դատարանում նրա անդամների կետով ընդունված որոշումները վերջնական են եւ վերանայման ենթակա չեն, ապա երկու երրորդով ընդունված եզրակացությունները չեն կարող պարտադիր իրավական հետեւանքներ չունենալ: Հակառակ պարագայում իրավական գործընթացը ոչ թե ծառայում է քաղաքական վեճերն իրավական դաշտում լուծելուն, այլ ճիշտ հակառակը՝ իրավական խնդիրը տեղափոխվում է քաղաքական դաշտ, որն անհարիր է իրավական պետության եւ իրավունքի գերակայության սկզբունքներին: Հայաստանի Հանրապետության իրավական պրակտիկայում ճիշտ մոտեցում է ձեւավորվել, մասնավորապես, Ազգային ժողովի կանոնակարգի 81 հոդվածի հիմքով, ըստ որի՝ եթե սահմանադրական դատարանի եզրակացությամբ Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկ անելու հիմքերը բացակայում են, ապա հարցը հանվում է քննարկումից: Նույն մոտեցումն ամրագրված է նաեւ 83 հոդվածում: Սակայն սովորական օրենքներով նման սկզբունքային հարցի լուծումը ոչ միայն կարող է թուլացնել քաղաքական վեճերի իրավական հաղթահարման սկզբունքների հետեւողական գործադրումը, այլեւ կարող է քաղաքական շահարկումների պատճառ դառնալ՝ դրանում ներքաշելով նաեւ դատական համակարգը:

Միջազգային փորձը միանշանակ վկայում է, որ սահմանադրական դատարանի ակտերի իրավական բնույթը պետք է հստակ ամրագրվի Սահմանադրության մեջ:

9. Նկատի ունենալով, որ սահմանադրական դատարանի լիազորություններն սպառնիչ ամրագրվում են Սահմանադրությամբ, վերջինս պետք է ամրագրի նաեւ դատարանի անկախության չորս հիմնական խումբ երաշխիքները: Ինչպես նշվեց, դրանք են. գործառնական, կառուցակարգային (ինստիտուցիոնալ), նյութական եւ սոցիալական երաշխիքները: Միայն դրանց առկայության

պայմաններում է հնարավոր լինաժեք ու անկախաբար երաշխավորել Սահմանադրության գերակայությունը, նպաստել, որպեսզի երկրի Հիմնական օրենքը դառնա ապրող իրողություն եւ անջրպետ չառաջանա Սահմանադրության ու սահմանադրականության իրական վիճակի միջեւ:

ԲԵԼԱՌՈՒՄ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝	19	4	17	8	3	3	4	2
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	5	1	8	4	-	3	1	1
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	5	-	-	-	1	-	-	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	2	-	1	-	-	-	-	1
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	3	5	3	1	-	3	-
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	1	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում.								
- նախագահական ընտրություններ	-	-	-	-	-	-	-	-
- խորհրդարանական ընտրություններ	-	-	-	-	-	-	-	-
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքների համապատասխանության հարցի լուծում	6	-	3	1	1	-	-	-
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական զանգատների հիման վրա	-	-	-	-	1	3	6	13
3. ՍԴ-ին ուղղված դիմումների քանակը.	12	5	10	18	30	68	38	41
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	2	-	-	-	1	3	1	-
բ) Նախագահի կողմից	-	1	9	3	-	-	-	-
գ) կառավարության կողմից	-	-	-	-	-	2	-	1
դ) քաղաքացիների անհատական զանգատներ	-	-	-	5	10	23	20	24
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	-	-	-	-	1	-	-	-
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	10	4	1	10	18	40	17	16

Ծանոթագրություն՝ ՍԴ դիմումների քանակը նշված է ընդունված որոշումների քանակին համապատասխան:

ԲՈՒԼՂԱՐԻԱ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ-ի կողմից քննության առնված								

գործերի թիվը, այդ թվում՝	22	19	33	17	14	18	13	3
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	17	14	26	11	8	12	11	11
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	-	3	5	4	3	5	1	3
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	1	-	-	-	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով *	-	-	-	-	-	-	-	-
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	1	3	3	1	1	-	1	-
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	6	2	4	2	3	5	2	3
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	-	-	-	-	-	-	-	-
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքների համապատասխանության հարցի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա **								
3. ՍԴ-ին ուղղված դիմումների քանակը.								
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	13	11	18	12	12	15	5	7
բ) Նախագահի կողմից	4	1	-	-	-	-	1	2
գ) կառավարության կողմից	-	1	2	1	-	-	-	-
դ) քաղաքացիների անհատական գանգատներ **	-	-	-	-	-	-	-	-
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	-	-	-	-	-	3	4	3
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) այլ սուբյեկտների կողմից ***	7	6	14	4	-	1	2	1

* Դա Գերագույն վարչական դատարանի իրավասությունն է:

** Սահմանադրական դատարանն անհատական գանգատներ քննության չի առնում:

*** Գլխավոր դատախազ:

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝	4755	4575	4588	4891	4883	4595	4477	4549
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	2	2	34	27	12	8	11	22
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով		1	1	1				9

զ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	1	2	2	2	1	7	4	-
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	?	?	?	?	?	?	?	?
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	2	3	-	3	2	8	7	1
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	- -	- 12	- 8	- -	- 17	- 10	- -	- -
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքների համապատասխանության հարցի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական զանգատների հիման վրա	4704	4486	4509	4789	4765	4471	4348	4434
3. ՍԴ -ին ուղղված դիմումների քանակը.								
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	4 (2)	4 (2)	6 (2)	2 (1)	2 (7)	3 (4)	1 (-)	-
բ) Նախագահի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
գ) կառավարության կողմից	4 (5)	7 (4)	10 (6)	9 (1)	3 (9)	6 (10)	6 (2)	5 (2)
դ) քաղաքացիների անհատական զանգատներ	5117	4962	4676	4729	4705	4483	4523	5055
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	43 (20)	45 (18)	38 (24)	40 (24)	26 (29)	27 (12)	36 (19)	15 (16)
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	} տվյալներ չկան							
ը) այլ սուբյեկտների կողմից								

1. Դատարանի կողմից քննության առնված գործերի քանակը ներառում է նաև այն գործերը, որոնք ցանկում ներառված չեն:

- ա) Օրենքի սահմանադրականությանը վերաբերող գործեր
Սահմանադրական զանգատների գերակշիռ մեծամասնությունն ըստ էության քննության չի արժանանում եւ ճանաչվում է անընդունելի: Եթե օրենքի սահմանադրականության վերաբերյալ զանգատներն անընդունելի են ճանաչվում, օրենքի սահմանադրականության հարցը Դատարանում քննության առարկա չի դառնում, եւ, հետեւաբար, օրենքի սահմանադրականության հարցի վերաբերյալ գործը չի ներառվում նշված տվյալներում: Դատարանի որոշումը ներառվում է վիճակագրական տվյալներում, եթե դատարանն ըստ էության քննության է առել օրենքի սահմանադրականության հարցի վերաբերյալ գործը:
- բ) Պայմանագրերի սահմանադրականության վերաբերյալ գործեր
Այս կապակցությամբ կա միայն մի քանի գործ:
- գ) Նախագահի ակտերի սահմանադրականության վերաբերյալ գործեր
Հիմնական օրենքը կարգավորում է միայն Նախագահի իմպիչմենտի գործընթացը: Սահմանադրական դատարանի ստեղծումից ի վեր իմպիչմենտի գործընթաց չի նախաձեռնվել:
- դ) Կառավարության որոշումների սահմանադրականությանը վերաբերող գործեր
Կառավարության որոշումները կարող են լինել սահմանադրական վերահսկողության օբյեկտ, սակայն այդ կապակցությամբ ներկայացված սահմանադրական զանգատն անընդունելի է, եթե չեն սպառվել պաշտպանության միջոցները: Ուստի այդ կապակցությամբ Դատարանը գործեր չի ունեցել:

ԼԵՅԱՍՏԱՆ

Սահմանադրական տրիբունալի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՄՍ-ի կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝	26	32	33	52	52	64	61	70
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	23	24	23	36	49	54	70	65
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	1	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	3	7	8	9	7	8	13	10
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	3	0	1	2	3	2	1	-
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	11	5	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահի ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	-	-	-	-	-	-	-	-
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքների համապատասխանության հարցի լուծում	4	7	5	7	6	7	6	5
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՄՍ որոշումների քանակը՝ անհատական զանգատների հիման վրա	-	-	1	10	10	17	17	20
3. ՄՍ-ին ուղղված դիմումների քանակը.	56	72	89	97	112	137	177	131
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	4	13	4	3	2	6	14	10
բ) Նախագահի կողմից	-	2	4	4	2	3	4	1
գ) կառավարության կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
դ) քաղաքացիների անհատական զանգատներ	-	-	23	31	22	44	44	69
ե) օմբուդսմենի կողմից	9	23	20	18	12	21	23	14
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	-	1	8	10	9	19	20	18
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	16	14	18	10	35	21	33	5
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	27	19	12	21	29	23	29	14

Ծանոթագրություն:

1. Լեհաստանի սահմանադրական տրիբունալն ընդունում է 2 տեսակի որոշումներ՝ վճիռներ (ըստ էության քննության արդյունքում) եւ ընթացակարգային որոշումներ: 1-ին եւ 2-րդ կետերը վերաբերում են միայն վճիռներին:
2. Վճիռների քանակը չի համընկնում այն նորմատիվ ակտերի քանակի հետ, որոնք վերահսկողության օբյեկտ են եղել, քանի որ սահմանադրական տրիբունալի միեւնույն վճիռը կարող է վերաբերել մի քանի նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցին:
3. Լեհական իրավական համակարգում նախատեսված չէ սահմանադրական տրիբունալում դատարանների կամ վարչական մարմինների ակտերը վիճարկելու հնարավորություն: Լեհաստանի Սահմանադրության 79-1 հոդվածին համապատասխան՝ յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ

իրավաբանական անձ, ում գործի կապակցությամբ դատարանը կամ վարչական մարմինը վերջնական որոշում է կայացրել, սահմանադրական տրիբունալում կարող է վիճարկել այն նորմերի սահմանադրականությունը, որոնք հանդիսանում են իրենց սահմանադրական իրավունքներին եւ ազատություններին առնչվող որոշման հիմքը: Արդյունքում, սահմանադրական զանգատի առարկան ոչ թե անհատական որոշումն է, այլ նորմատիվ ակտը: Բավարարված անհատական զանգատի հետեւանքը նույնն է, ինչ նորմատիվ ակտն այլ ընթացակարգով հակասահմանադրական ճանաչելու վերաբերյալ վճռի իրավական հետեւանքը, այն է՝ նորմատիվ ակտը կորցնում է իր պարտադիր ուժը: Այս պատճառներից ելնելով՝ 1-ին եւ 2-րդ կետերը միմյանց չեն բացառում, եւ որոշ վճիռներ կրկնվում են երկու անգամ:

ԼԻՏՎԱ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՄԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝	17	16	19	21	21	23	24	24
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	7	9	10	15	12	13	15	15
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	0	0	0	0	0	0	0	0
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	1	0	0	0	0	0	0	1
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	8	6	5	5	5	9	8	7
ե) Սեյմի կողմից ընդունված այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	0	1	3	1	2	1	1	1
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	1	0	0	0	0	0	0	0
թ) Սեյմի կողմից ընդունված այլ իրավական ակտերի՝ օրենքներին համապատասխանության հարցի լուծում	0	0	1	0	2	0	0	0
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՄԴ որոշումների քանակը՝ անհատական զանգատների հիման վրա	-	-	-	-	-	-	-	-
3. ՄԴ -ին ուղղված դիմումների քանակը.	19	20	32	36	52	54	33	49
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	5	10	15	8	11	3	6	13
բ) Նախագահի կողմից	3	0	0	0	0	0	0	0
գ) կառավարության կողմից	0	1	0	0	0	1	0	0
դ) քաղաքացիների անհատական զանգատներ	-	-	-	-	-	-	-	-
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների և վարչական դատարանների կողմից	11	9	17	28	41	50	27	36

է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-

ԿԻՊՐՈՍ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝								
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	13	8	7	14	7	12	13	7
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	1	-	-	-	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	22	8	15	12	5	14	7	6
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	6	4	2	2	2	2	1	1
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	46	20	21	22	10	17	19	9
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	10	9	6	10	6	7	5	11
ը) ընտրական վեճերի լուծում.								
- նախագահական ընտրություններ	-	1	1	-	-	1	-	-
- խորհրդարանական ընտրություններ	1	2	-	1	-	1	3	1
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքների համապատասխանության հարցի լուծում	8	2	5	4	3	7	6	6
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական զանգատների հիման վրա	28	22	15	13	6	15	15	10
3. ՍԴ -ին ուղղված դիմումների քանակը.								
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	1	-	-	-	-	-	-	-
բ) Նախագահի կողմից	3	-	1	2	2	2	-	-
գ) կառավարության կողմից	8	10	16	12	11	23	24	13
դ) քաղաքացիների անհատական զանգատներ	518	538	599	632	652	627	673	508
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	6	3	1	2	2	5	5	5
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	3	4	3	9	9	10	17	9

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝	33	42	74	55	69	71	61	59
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	-	1	2	1	-	1	1	-
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	32	42	72	46	65	70	59	41
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	1	-	-	-
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով (Դատարանը նման իրավասություն չունի)	-	-	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում (Դատարանը նման իրավասություն չունի)	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	1 -	- -	- -	- 8	- 3	- -	- 1	2 16
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքների համապատասխանության հարցի լուծում (Դատարանը նման իրավասություն չունի)	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա (օրենքով նախատեսված չէ անհատական դիմումներ ՍԴ)	-	-	-	-	-	-	-	-
3. ՍԴ -ին ուղղված դիմումների քանակը.	33	42	74	55	69	71	61	59
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	-	1	-	1	-	-	-	-
բ) Նախագահի կողմից	32	41	74	46	66	71	60	41
գ) կառավարության կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
դ) ՀՀ Նախագահի և ԱԺ պատգամավորության թեկնածուների դիմումներ - քաղաքացիների անհատական գանգատներ (ՍԴ դիմել չեն կարող)	1	-	-	8	3	-	1	18
ե) օմբուդսմենի կողմից (ՍԴ դիմել չի կարող)	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից (ՍԴ դիմել չեն կարող)	-	-	-	-	-	-	-	-
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից (ՍԴ դիմել չեն կարող)	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) այլ սուբյեկտների կողմից (ՍԴ դիմել չեն կարող)	-	-	-	-	-	-	-	-

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝								
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	99	90	93	116	103	127	103	89
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	1
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	33	24	24	22	35	29	27	28
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	122	89	99	83	78	72	37	68
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	-	-	-	-	-	-	-	-
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքներին համապատասխանության հարցի լուծում	-	8	2	2	3	13	25	12
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա	6	7	13	16	9	6	14	10
3. ՍԴ -ին ուղղված դիմումների քանակը.								
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
բ) Նախագահի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
գ) կառավարության կողմից	-	3	5	1	1	5	1	3
դ) քաղաքացիների անհատական գանգատներ	162	164	159	204	181	189	154	167
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	1	1	-	3	2	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	7	7	11	7	4	11	10	12
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	91	54	61	29	44	49	40	28

ՍՈՒՂՈՎԱ

Տարեթիվ

		1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1.	Ներկայացված դիմումներ	28	64	71	139	90	72	51	40
2.	Ընդունված որոշումներ, այդ թվում՝ նաեւ այն որոշումները, որոնք	20/0	40/8	42/6	72/4	45/10	50/24	51/36	30/18

	վերաբերում են Դատարանի գործառնական իրավասություններին								
3.	Ըստ էության լուծված գործեր	20	32	36	68	35	26	15	12
4.	Սահմանադրության մեկնաբանման վերաբերյալ գործերը, հողվածների քանակը, որոնց տրվել է մեկնաբանություն	6/6	4/6	6/6	6/11	5/13	1/1	0/0	0/0
5.	Սահմանադրության փոփոխությունների վերաբերյալ սահմանադրական օրենքի նախագծերի կապակցությամբ եզրակացություններ	-	1	1	6	4*	3**	4	-
6.	Դատարանի որոշումներով մասամբ կամ ամբողջությամբ հակասահմանադրական ճանաչված նորմատիվ ակտեր	5	24	17	53	21	13	15	2
7.	Դատարանի որոշումներով սահմանադրական ճանաչված նորմատիվ ակտեր	11	13	23	18	17	9	9	11
8.	Հատուկ կարծիքներ	3	4	4	4	5	1	11	5
9.	Ուղերձներ	-	1	-	1	-	1	3	6
10.	Վերանայված վճիռներ	1	-	2	1	1	1	2	-
11.	Մերժված դիմումներ՝ Դատարանի որոշմամբ կամ Դատարանի նախագահի ստորագրությամբ	2/4 =6	1/2 =3	13	35/6 =41	19/19 =38	17/18 =35	4/17 =21	8/8 =16
12.	Կարճված վարույթներ, այդ թվում գործեր, որոնք ըստ էության լուծված են	3/2 =5	10/2 =12	5/3 =8	15/4 =19	6/2 =8	13/0 =13	6/1 =7	6/2 =8

ՉԵՆԻՒ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ								
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝	447	552	528	1065	1725	2280	2778	3101	
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	28	23	18	24	36	43	33	35	
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-	
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	1	-	1	1	-	-	
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	4	3	4	4	7	2	0	3	
ե) այլ նորմատիվ ակտերի	3	3	6	0	5	3	3	6	

* Ê áñÑ¹³ ñ³ ҮÇ óñááԾԿ³ ñ¹³ ñ³ ó ҮáŒÇñ³ í Ç³ İ Ү»ñÇÑ³ ëí³ í³ · ñŪ³ ҮŪ»İ »¹ñ³ İ³ óáóĂŪóԿ:

** Ê áñÑ¹³ ñ³ Ү³ İ³ ҮÁŸí ñáóĂŪóԿ»ñÇԿ í»ñ³ µ»ñáŒŪ»İ »¹ñ³ İ³ óáóĂŪóԿ:

սահմանադրականության հարցով								
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	1	2	1	2	5	4	3	3
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	6 - 6	0 - 0	11 - 11	1 - 1	5 - 5	1 - 4	20 - 20	7 2 5
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքներին համապատասխանության հարցի լուծում	6	2	1	3	0	2	1	2
2. Սարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա	441	546	514	1024	1713	2012	2439	2808
3. ՍԴ -ին ուղղված դիմումների քանակը.	1503	2021	2200	2567	3136	3045	3184	2548
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	8	10	10	8	18	18	28	22
բ) Նախագահի կողմից	0	1	0	0	3	0	2	0
գ) կառավարության կողմից	0	0	1	0	1	2	1	0
դ) քաղաքացիների անհատական գանգատներ	1483	1993	1168	2531	3080	2985	3116	2500
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	-	-	-	1	1	2
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	7	7	13	10	21	11	25	14
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	3	10	8	15	12	28	11	10
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	2	0	0	3	1	0	0	0

ՊՐԻՏՈՒԳԱԼԻԱ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝	1257	741	750	694	601	605	511	638
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով (*)	-	-	-	-	-	-	-	-
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	1	-	1	-	6
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով (*)	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	26	17	11	17	23	22	32	25
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	10 - 10	65 - 65	31 - 31	5 - 5	6 - 6	44 - 44	32 - 32	1 - 1

թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքներին համապատասխանության հարցի լուծումը (*)	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա	-	-	-	-	-	-	-	-
3. ՍԴ -ին ուղղված դիմումների քանակը.								
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	4	2	1	1	2	1	1	2
բ) Նախագահի կողմից	0	3	3	1	0	0	3	4
գ) կառավարության կողմից	0	0	0	0	0	0	0	0
դ) քաղաքացիների անհատական գանգատներ	-	-	-	-	-	-	-	-
ե) օմբուդսմենի կողմից	12	2	0	1	9	11	9	8
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	1145	560	573	555	483	462	364	470
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	10	11	5	5	12	10	13	11

(*) տվյալներ չկան

է) Սահմանադրության մեկնաբանության հարցով	1	1	3	3	1	–	–	–
III Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա	9	27	67	94	129	159	143	121

ՍԼՈՎԵՆԻԱ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝								
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	374	222	337	346	334	246	383	322
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	0	1	0	0	0	1	1	1
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	11	4	10	26	17	13	29	4
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	1	1	2	1	0	1	0	2
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	8	8	11	14	24	8	12	15
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ	0 1	0 0	0 0	0 0	0 1	0 0	0 0	0 0
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքներին համապատասխանության հարցի լուծում	50	51	47	101	128	72	76	34
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա	232	329	298	319	458	390	603	719
3. ՍԴ-ին ուղղված դիմումների քանակը.								
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	2	2	0	0	0	0	0	3
բ) Նախագահի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
գ) կառավարության կողմից	1	3	1	1	4	2	7	2
դ) քաղաքացիների անհատական գանգատներ	351	376	355	348	450	550	767	798
ե) օմբուդսմենի կողմից	1	1	0	1	1	0	1	1
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	6	6	6	12	22	11	12	11
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	18	9	14	16	13	12	11	7
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	3	5	8	4	6	7	2	10

ՎՐԱՍՏԱՆ

Սահմանադրական դատարանի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԴ կողմից քննության առնված գործերի թիվը, այդ թվում՝								
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով	6	10	8	6	6	13	25	28
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	1	-
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	1	2	1	6	1	3	2	16
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	3	5	9	2		3	2	
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	3	9	13	2	1	2	6	8
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում.	-	-	-	-	-	-	-	-
- նախագահական ընտրություններ	-	-	-	-	-	-	-	-
- խորհրդարանական ընտրություններ				1	3	6	6	4
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքների համապատասխանության հարցի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԴ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա	13	26	28	9	8	20	34	47
3. ՍԴ -ին ուղղված դիմումների քանակը.								
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից		4	1	3	5	3	1	1
բ) Նախագահի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
գ) կառավարության կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
դ) քաղաքացիների անհատական գանգատներ	30	36	19	18	21	18	27	43
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	2	-	-	-	4	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	-	3	3	3	-	-	5	1
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	-	-	1	-	-	-	9	9

ՖՐԱՆՍԻԱ

Սահմանադրական խորհրդի կողմից քննված գործերը և դիմումները	Տարեթիվ							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1. ՍԽ կողմից քննության առնված	66	153	324	32	43	45	173	149

գործերի թիվը, այդ թվում՝								
ա) օրենքի սահմանադրականության հարցով*	9	7	8	10	13	11	7	20
բ) միջազգային պայմանագրերի սահմանադրականության հարցով	0	1	0	2	0	0	0	0
գ) Նախագահի ընդունած ակտերի սահմանադրականության հարցով	— ⁻	-	-	-	-	-	-	-
դ) կառավարության որոշումների սահմանադրականության հարցով	-	-	-	-	-	-	-	-
ե) այլ նորմատիվ ակտերի սահմանադրականության հարցով	6	1	3	6	3	5	2	5
զ) Սահմանադրության վերացական մեկնաբանության հարցով	— ⁻	-	-	-	-	-	-	-
է) իրավասությունների վերաբերյալ վեճերի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) ընտրական վեճերի լուծում. - նախագահական ընտրություններ - խորհրդարանական ընտրություններ (երկու պալատ)	0 36	0 131	0 304	0 6	0 8	2 14	28 124	0 120
թ) այլ իրավական ակտերի՝ օրենքների համապատասխանության հարցի լուծում	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող ՍԽ որոշումների քանակը՝ անհատական գանգատների հիման վրա	-	-	-	-	-	-	-	-
3. ՍԽ -ին ուղղված դիմումների քանակը.	66	153	324	32	43	45	173	149
ա) խորհրդարանի պատգամավորների կողմից	11	7	9	12	13	11	8	21
բ) Նախագահի կողմից **	-	-	-	2	-	-	-	-
գ) կառավարության կողմից (վարչապետ)***	5	2	2	5	2	5	1	4
դ) քաղաքացիների անհատական գանգատներ	-	-	-	-	-	-	-	-
ե) օմբուդսմենի կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
զ) ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
է) տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-
ը) այլ սուբյեկտների կողմից	-	-	-	-	-	-	-	-

* Սահմանադրական խորհրդի կողմից օրգանական օրենքների և պառլամենտի պալատների կանոնակարգերի քննությունը պարտադիր է (Սահմանադրության 61-րդ հոդված):

** Դիմումները եղել են և՛ Նախագահի, և՛ վարչապետի կողմից:

*** Կառավարություն իրավասու չէ դիմելու, դիմել կարող է միայն վարչապետը: